

монах Виктор (Тодоров)

ЕПИСКОП ВИКТОР (ОСТРОВИДОВ)

НОВИТЕ РУСКИ МЪЧЕНИЦИ И
ИЗПОВЕДНИЦИ

Фондация "Свети Седмочисленици"
София 2017

ЕПИСКОП ВИКТОР (ОСТРОВИДОВ)

Поредица: Новите руски мъченици и изповедници
Българска - първо издание

Автор: монах Виктор (Тодоров)
Редактор: Лалка Тодорова Тодорова

© Фондация “Свети Седмочисленици“
ISBN 978-954-9652-06-2

**СВЕЩЕНОИЗПОВЕДНИК
ВИКТОР (ОСТРОВИДОВ)**

Тропа́рь, гла́сѣ дѣ:

Чисто́тою се́рдечною ѿ лю́бовію ра́зумѣ
вѣ́опроевѣще́нный стажа́вѣ, ѿстѣпникѣвѣ
хитросплетѣ́ніѣ лѣ́жнаѣ, ѿ́акѣ па́вчинѣ
растерза́лѣ є́си, ѿповѣ́дникѣвѣ пе́рвѣи́шій
вѣ́кторе, пра́вды вѣ́їѣ ревни́телю. ѿ ны́нѣ
мѣ́твами тво́ими, ма́лое ста́до вѣ́вѣрѣ
непо́рочнѣи́ соблюди́, по́вѣды тезоимені́те.

Конда́къ, гла́сѣ дѣ:

Ѹре́сей ѿ раско́лѣвѣ ѿбличі́телю, пово́рниче
ѿстины, вѣ́кторе, о́у́зѣми темни́чными
ѿбложѣ́нѣ вѣ́лѣ є́си, ѿ скѣ́рвнаѣ ѿзгна́ніѣ
пре́терпѣ́лѣ є́си, клеветы́ ѿ порѣ́ганіи ѿ
везво́жных прѣ́лѣвѣ, ѿ на́емникѣвѣ поноша́емыи,
дѣ́шѣ твоѣ́ѣ за лю́ди хрѣ́тѣ́вы положи́лѣ є́си,
ѿ́акѣ да во о́градѣ́ црѣ́ковнѣ́и соблюде́ши ѿ́х.
ѿгради́ ѿ насѣ́ мѣ́твами тво́ими, сѣ́ лю́бовію
пра́зднѣ́ющих чѣ́тнѣ́ю па́мѣть твоѣ́ю.

Тропар, глас 4:

Като си придобил богопросветен ум чрез сърдечна чистота и любов, хитросплетените лъжи на отстъпниците подобно на паяжина си разкъсал, пръв сред изповедниците Викторче, ревнителю за Божията правда. И сега с молитвите си запази малкото стадо в непорочната вяра, съименнико на победата.

Кондак, глас 4:

Изобличителю на ересите и разколите, поборнико за истината, Викторче, с тъмнични вериги си бил окован, скръбни изгнания си претърпял, като си понесъл клевети и поругания от безбожниците; от наемниците хулен, положил си душата си за Христовите люде, за да ги запазиш в Христовата ограда. Огради с молитвите си и нас, които с любов празнуваме твоята досточтима памет.

СЪДЪРЖАНИЕ

I.	Детство, юношество.....	9
II.	Казанската духовна академия.....	13
III.	Саратовска епархия	24
IV.	Йерусалим	36
V.	Санкт Петербургска епархия.....	45
VI.	Вятска епархия. Първо заточение в Сибир (1920-1926)	66
VII.	Глазов (1926-1927).....	83
VIII.	„Легализацията“ и декларацията на митрополит Сергей.....	93
IX.	Прекратяване на църковното общение с митрополит Сергей и неговия Синод	109
X.	Началото на 1928 г. Арестът.....	132
XI.	Соловецкият концлагер	151
	1. Етапът	151
	2. Кемперпункт	154
	3. Тринадесета рота	158
	4. Спомени на лагерници за светител Виктор	164
	5. Църковното разделение в Соловецкия лагер	171
	6. Богослуженията в гробищната църква. Отношенията на епископ Виктор с други	

архиереи в Соловецкия лагер	176
7. Архиепископ Иларион (Троицки).....	184
8. Периодът на молитвеното общение на епископ Виктор с архиереите, подкрепящи митрополит Сергей	192
9. Катакомбните богослужения	199
10. Сергианската църковна историография за епископ Виктор	203
11. Краят на лагерния срок на епископ Виктор	221
XII. Уст-цилма. Последният арест. Затворът в Сиктивкар	223
XIII. Архангелск. Архиепископ Серафим (Самойлович)	241
XIV. Нерица	262
XV. Епилог: Свещеноизповедник Виктор и състоянието на съвременното Православие	271

ПРИЛОЖЕНИЕ: АРХИПАСТИРСКИ ДОКУМЕНТИ И ПИСМА.....	293
Първо писмо на Глазовския епископ Виктор до митрополит Сергей.....	295
Писмо до ближните	297
Второ писмо на Глазовския епископ Виктор до митрополит Сергей.....	301

Отделянето на Глазовската епископия от митрополит Сергей.....	304
Из писма на епископ Виктор (Островидов) от месец декември 1927 г.	306
Писмо 1	306
Писмо 2	308
Из писмо на епископ Виктор до епископ А.....	311
Обръщение на владика Виктор към духовенството.....	317
Показанията на епископ Виктор (Островидов) на разпита през месец декември 1932 г.	324
Заявление	327
1934 година. Послание на Воткинския епископ Виктор (Островидов).....	330
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	333

ДЕТСТВО, ЮНОШЕСТВО

Бъдещият свещеноизповедник, Вятският епископ Виктор се родил на 21 май 1878 г. в село Золотое, Саратовска губерния в семейството на църковния певец Александър Алексеевич Островидов. В светото Кръщение получил името Константин, тъй като се родил на празника на светите равноапостолни Константин и Елена. Той бил второто дете в семейството – от петима братя и две сестри. Църковнослужителите в селския храм „Света Троица“ получавали възнаграждение само от средствата, постъпили от извършените треби, което не било достатъчно за прехраната на многобройното семейство. Ето защо Александър Алексеевич освен със задълженията си в богослужението трябвало да се занимава и със земеделие, в което го подпомагала и съпругата му Анна Ивановна. Децата също отрано били приучвани към селския труд. По-късно владика Виктор никога не се стеснявал от своя незнатен селски произход, напротив, дори го подчертавал. „Лично аз съм израснал сред простия народ, син съм на псалт и целия си живот съм прекарал сред простия народ“ – пише той през 1928 г. Но тази слятост с народа била важна за него не сама по себе си, не просто заради труда и бита, а заради силната вяра, която все още била най-съществената черта на руското селячество. По всичко личи, че живи носители на такава вяра били и родителите на бъдещия светител, които възпитали децата си в дух на православно благочестие. От ранно детство те ги учили на любов към молитвата и църковните служби. Децата израствали при храма с неговия богослужебен ритъм, по който се ръководел и целият живот на семейството. Тук те възприемали първите светогледни понятия, тук започвало и образованието – децата се учили да четат по богослужебните книги, както и множеството

поколения преди това. Подрастващите придружавали по-възрастните по време на поклоннически пътувания. По-късно владика Виктор си спомнял как с родителите си е посетил Соловецкия манастир.¹ Поклонническото пътешествие от южния Саратовски край до далечните северни Соловецки острови на разстояние повече от 2200 км навярно е отнело месеци време и немалко усилия. Вероятно семейството е предприемало и други поклоннически пътувания.

Бащата, Александър Островидов, починал твърде рано, но все пак доживял да види сина си в монашески чин и ръкоположен в свещен сан след завършването на Духовната академия. Малко преди кончината си той успял да го навести в новоосновения манастир, който йеромонах Виктор ръководел като настоятел и известно време му помагал при богослуженията. След кончината на съпруга си майката на светител Виктор останала да живее в Золотое с по-малките деца. Известно е, че към края на 1932 г. тя е била все още жива, на около осемдесетгодишна възраст по онова време.

След като навършил десет години Константин преминал обичайния тогава за децата на църковните служители четиригодишен курс на обучение в духовно училище. Той завършил училището в град Камишин, а след това постъпил в Саратовската духовна семинария, в която се обучавал от 1893 г. до 1899 г. По това време вече Русия била обхваната от мощен разложителен процес, който нанесъл тежък удар върху православно-благочестие и поразил в дълбочина нравствените устои на обществото. Широко и много активно се разпространявали материалистически и други разрушителни идеи. Този

¹ Превърнат след болшевишкия преврат през 1917 г. в концентрационен лагер, в който епископ Виктор прекарал няколко години.

процес не подминал и духовните семинарии. Младите хора не намирали удовлетворение в шаблонните отговори на своите преподаватели, мнозина от които сами били под влияние на модните идейни течения. Либералните и революционните идеи все повече прониквали в семинарските среди, от които впоследствие излезли редица отявлени революционери. Саратовската семинария не правела изключение, напротив, тя била една от печално известните с царящия в нея либерализъм и падение на нравите. В годината, когато Константин я завършил, била проведена поредна ревизия, последвана от указ на Синода, в който се предписвало: „да се предприемат строги мерки против нетрезвостта на възпитаниците и упоритите в този порок ученици да се освобождават от семинарията“². Удивително е, че при тази обстановка от семинариите все пак излизали не само атеисти и революционери, но и ревностни християни, истински подвижници и църковни пастири. Дълбоката вяра и здравите морални устои, заложи в детството от обикновените селски църковни служители, подобно на родителите на Константин Островидов, помагали на някои юноши не само да устоят в тази разрушителна за младите души обстановка и да преодолеят окръжаващите ги съблазни, но впоследствие да станат и достойни свещенослужители и добри пастири.

Отначало Константин не се отличавал с особен успех и първите пет години в семинарията се числял към второразрядния списък. Но изглежда в последната година младежът взел решение да продължи духовното си образование и се заел усърдно с учението. Островидов завършил семинарията с четири отлични оценки, деветнадесет много добри и пет добри;

² *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*. Л. Сикорская, М., Братонез, 2010. С. 15.

поведението му било оценено като отлично. Прави впечатление големият брой изучавани предмети в семинарите по онова време, както и тяхното разнообразие. Например Константин Островидов имал отлични оценки по предметите психология и медицина. Той получил званието „студент на семинарията“ и свидетелство за завършването ѝ по първи разряд. Това му давало възможност да кандидатства за постъпване в Духовна академия.

КАЗАНСКАТА ДУХОВНА АКАДЕМИЯ

През месец август 1899 г. Константин Островидов кандидатствал в най-близката до родното му място и до гр. Саратов Духовна академия – Казанската. Академията в гр. Казан била и най-младшата в сравнение с останалите три духовни академии в Руската империя – Московската, Санкт-Петербургската и Киевската. От останалите академии я отличавала и нейната мисионерска насоченост. Разположена в град Казан – условната граница, разделяща Русия на Източна и Западна – в нея, освен обичайните богословски и църковно-исторически отдели, имало и още два мисионерски отдела – татарски и монголски. Именно в тях се подготвяли мисионери за работа сред азиатските народи. В татарския отдел като допълнение към основните предмети се изучавали още: 1) история и критика на исляма; 2) етнография на татарите, киргизите, башкирите, чувашите, черемисите, вотяките и мордвите; 3) история на разпространението на християнството сред тези народи; 4) арабски и татарски езици с общ филологически обзор на езиците и наречията на изброените народи. В монголския отдел като допълнителни предмети се изучавали: 1) история и критика на ламаизма; 2) етнография на монголите, бурятите, манчжурите, корейците, холдите, гиляките и др.; 3) история на разпространението на християнството сред тези народи; 4) монголски език с неговите диалекти и общ филологически обзор на езиците и диалектите на тези народи.

Приемните изпити в Академията били по догматическо богословие, обща история на Църквата, история на Руската Църква, един класически и един нов език. Всички тези изпити били устни. Освен тях имало и писмен изпит, на който трябвало да се дадат отговори на поставени богословски и философски въпроси.

Кандидатите с най-добри резултати получавали правото да учат на държавна издръжка. Константин бил сред тях. През 1899 г. в първи курс на Казанската духовна академия били приети 78 студенти. Всичко в четирите курса на академията се обучавали 280 студенти. Основните занимания на студентите били слушането на лекции – от 9.00 ч. до 14.00 ч. всеки ден – и писането на семестриални и курсови работи по различните предмети. За първи курс били предвидени съчинения по теми от основно богословие, Священо Писание на Стария завет, теория на словесността и история на чуждестранната литература, по обща гражданска история и по мисионерските предмети. Във втори курс: по Священо Писание на Новия завет, патрология и по история на философията. В трети курс: по догматическо богословие, църковно право, история и разбор на западните изповедания и по мисионерските предмети. В четвърти курс обикновено се давали теми с богословско съдържание за кандидатски работи за придобиване на научна степен. В четвърти курс Константин писал по темата „Брак и безбрачие“.

Ежедневието на студентите било строго регламентирано. В 7.30 ч. денят започвал с общо утринно правило. От 9.00 ч. – лекции. В 14.00 ч. – обяд. От 15.00 до 18.00 ч. – свободно време. От 18.00 ч. – четене или подготовка на писмени работи. В 21.00 ч. – вечеря. Най-късно в 24.00 ч. светлината в стаите трябвало да бъде изгасена. Общежитието можело да бъде напускано единствено в празничните дни и то само до 23.00 ч. Студентите имали възможност да се връщат в родните си места по време на ваканциите – от 15 юни до 15 август, през Рождественската ваканция – от 22 декември до 7 януари и по време на Пасхалната седмица. В неделните и празничните дни, както и в сряда и в петък през Великия пост студентите посещавали богослуженията, участвали в църковното пеене и четене, а лицата,

които имали свещен сан – и в самото богослужение. В първата седмица на Великия пост и през Великата седмица всички се изповядвали и причастявали. През цялото учебно време в храма на Академията се извършвали утринни и вечерни богослужения, които студентите имали възможност да посещават. Този почти манастирски бит се допълвал и от скромната и дори бедна обстановка в спалните помещения, библиотеката, трапезарията на Академията. Това дотолкова правело впечатление, че при посещението си през 1901 г. Казанският архиепископ Арсений (Брянцев) заключил, че цялостната външна обстановка далеч не съответства на ранга, който има Академията като висше учебно заведение.

В същото време интелектуалният и духовният живот на Академията били на изключителна висота. Всички източници единодушно свидетелстват, че голяма заслуга за това имал архимандрит, след 1897 г. епископ, Антоний (Храповицки), ректор на Академията от 1894 г. до 1900 г.¹ Богослуженията били особено тържествени. На Пасха Евангелието се четяло на шестнадесет езика – всички, които се преподавали в академията. Това продължавало повече от час, но не дотягало на никого, всички слушали с въодушевление.

В годината, в която Константин Островидов постъпил в Академията, в нея било организирано Философско общество. Инициатори били самите студенти, подкрепени от ректора и преподавателите по философия. Действителни членове на Обществото можели да станат всички желаещи студенти и преподаватели. Изготвяли се реферати, които се четели и обсъждали на заседанията. Референтът трябвало да представи тезисите си една седмица предварително на някого от

¹ По-късно митрополит Киевски и Галицки, а в емиграция – пръв предстоятел на Руската Православна Задгранична Църква.

членовете-преподаватели за разглеждане и на ректора за утвърждаване. След това тезисите се обявявали на всички студенти, които можели да се подготвят за дискутирането им. Забележително е, че рефератите обикновено разработвали актуални за интелектуалния живот теми. Така още на първото заседание на Обществото бил прочетен реферат под надслов „Разбор на учението на граф Л. Н. Толстой за познанието“. Той предизвикал оживено обсъждане, което продължило до късно вечерта. На заседание на Обществото през 1901 г. студентът от трети курс Островидов прочел реферат на тема „Психологията на недоволните хора в произведенията на Горки“. Докладът на Константин предизвикал голям интерес, тъй като бил резултат от сериозна работа върху произведенията на Максим Горки, привлякъл по това време вниманието на читателската публика. Оживената дискусия се развила около два въпроса, предложени от проф. Несмелов след прочитането на реферата: 1) правилно ли рисува Горки недоволните хора?; 2) наистина ли интелигенцията, в това число и духовенството, не дава отговори на духовните нужди на недоволните хора?

В годишния отчет на академията за 1901/2 г. се съобщавало, че Философското общество значително е разширило кръга на разглежданите теми, негови действителни членове били четиридесет и пет студенти, а студентът от трети курс Константин Островидов е станал заместник-председател на Обществото. Вече в четвърти курс, през 1902 г., той представил своя реферат „Духовният елемент на действителността“. В него, като съпоставял духовните и материалните явления в света, младият изследовател достигал до въпроса за принципната невъзможност да бъдат научно обосновани метафизическите доктрини както на монизма, така и на дуализма. В развитата се след доклада дискусия се налагал

изводът, че нито монизмът, нито дуализмът могат да бъдат обосновани с аргументи, които да удовлетворяват изискванията на науката и следователно от научна гледна точка могат да имат само съмнителната стойност на недоказани хипотези.

От дистанцията на времето можем да останем с впечатлението, че научните интереси на младия богослов са го отвели твърде далече в дълбоките води на фундаменталната метафизична проблематика, откъсната от актуалните въпроси на съвременния му църковен и обществен живот. Това обаче не е така. Точно обратното. Ширещата се на всички нива в руското общество по това време либерална и социалистическа пропаганда предлагала на по-интелигентната публика и своята „научна“ обосновка в тезите на философския материализъм. Като една монистична доктрина той имал претенцията да доказва „научно“, че съзнанието не е нищо повече от функция на материята, че то е вторично по отношение на вечно съществуващата материя и е възникнало в процеса на нейната еволюция. Именно към тази най-дълбока теоретична основа на разрушителните за вярата и обществото идейни течения бил насочен интересът на младия Константин, който се постарал да покаже несъстоятелността на претенциите една монистична теория (независимо дали става дума за материализъм или идеализъм) да бъде обоснована „научно“. Това било иманентна критика. Вярващият богослов напуснал територията на богословието и се отказвал от аргументите на вярата, за да навлезе на територията на философията и науката, която враговете на Църквата смятали за своя. Неговият усет бил много верен. Именно там трябвало да бъде изнесено сражението, което Църквата била длъжна да поведе за душите и умовете на руските интелигенти, объркани и смутени от все по-агресивната либерално-материалистична идеологическа пропаганда.

Интелигенцията вече била заразена с недоверие към Църквата и гледала на нея като на отживелица, като на архаичен институт, който крепял монархията – другия „анахронизъм“ (в очите на руската интелигенция) сред реалностите на модерна Европа в началото на ХХ век. Църковната проповед вече била дискредитирана, езикът на богословието станал твърде далечен за „просветените“ умове, техните предразсъдъци спрямо вярата не могли да бъдат преодоляни лесно. Диалогът с интелигенцията трябвало да се води на езика на науката и с аргументите на популярната съвременна философия. Наистина е дарба такъв един усет къде в актуалния исторически момент минава предната линия на фронта на духовната борба, къде следва да се води решителната духовна битка. Бъдещият изповедник проявил тази дарба, този безпогрешен усет още в студентските си години. Той не го изоставил през целия му живот. Епископ Виктор винаги щял да бъде сред първите там, където трябвало да се даде отпор, където трябвало да бъдат защитени вярата и Църквата или да се води борба за отдалечаващите се от нея души.

Не било ли обаче много дръзко от страна на четвъртокурсника в Духовната академия Константин Островидов през 1902 г. да се втурва по такъв начин в най-невралгичния участък на идеологическата борба? Не би ли му приличало много повече скромно да следи и изучава публикациите в тази посока на най-видните представители на академичното богословие, които безспорно го превъзхождали с познания, опит, умение за полемична борба? Несъмнено би било така. Само че точно този най-важен участък от фронта всъщност не се защитавал от никого! От страна на академичното богословие липсвал адекватен отговор на масираната

идеологическа атака срещу църковното съзнание и вярата. Ето какво писал малко по-късно в свой доклад до Синода владика Антоний (Храповицки):

„Нашето общество се нуждае от теоретични основи за религията. То все по-широко се запознава с нейното отрицание на философска, естествено-научна, социологическа, икономическа, историческа и даже екзегетическа (Ренан или Толстой) почва, а отговори от страна на академичната наука то не чува, отчасти защото тя няма такива отговори... Нашата наука се бори със сенките на починалите. Тя като че ли не е чувала, че вече не материалистът Фогт господства над умовете, а Л. Толстой, Маркс, Вл. Соловьев, Ницше, декадентите и прочие. И това не са имена на отделни писатели; това са цели учения, цели системи, разработени от големи школи от учени, проникнали и в емпиричната наука, и в литературата, и в университетската и вестникарската вяра, тоест, вече са се превърнали в живо предание, приемано изцяло от младите глави като обединителен обществен катехизис, като настроение на широката среда, в която встъпва всеки студент, всеки интелегент... А академиите? Те тържествено мълчат. Няколко бегли бележки в духовните списания. Две-три монографии от рода на Гусевските, написани по стари, отживели шаблони: какво представлява това срещу цялото море от мастило, изляло се в университетите, в редакциите, в печатниците за проповядване на съвременните лъжеучения?“²

²Никон (Рклицкий), архиепископ. *Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого*. Т. 1. Нью-Йорк, 1971. С. 214—215. Цит. по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 35-36.

Епископ Антоний (Храповицки) предлагал цялостна програма за реорганизация на дейността на духовните академии, която целяла да стимулира преподавателите и най-вече студентите към повече творческа работа. Той набелязал редица конкретни практически мерки, предназначени да събудят активността на студентите. Голяма част от идеите си епископ Антоний имал възможност да приложи и на дело през годините, докато бил ректор на Казанската духовна академия. Благодарение на неговия забележителен пастирски и педагогически талант дейността му дала впечатляващи резултати в желаното от него направление. Организацията на Философското общество и разработваните от студентите актуални теми са ярък пример в това отношение. Константин Островидов заварил само за една година епископ Антоний на поста ректор на Академията, но несъмнено е бил повлиян силно от обаятелната му личност. На младия човек особено допаднало разчупването на шаблоните, живото отношение на владиката към явленията на съвременния живот и към духовните въпроси, които те поставят. Дали в тези студентски години Константин вече е почувствал, че владика Антоний отивал твърде далече в стремежа си да преодолее инерцията и рутината на школското богословие? Дали е осъзнавал, че усилията за „освобождение от латинския плен“ на руската богословска мисъл всъщност довели неговия учител до идеи, чужди на светоотеческото учение? Тези въпроси надали биха могли да получат някога своя точен отговор, защото липсват писмени работи на младия богослов от този период, които да отразяват неговото отношение по тях. Във всеки случай определено може да се каже, че Константин Островидов, за разлика от мнозина други ученици на епископ Антоний, никога не се е увеличал по тези негови богословски концепции, които по-късно щял да нарече „новото богословие“ и които, както ще видим

по-нататък, пръв щял да подложи на основна критика. Той някак успявал да възприеме от своя учител – съзнателно или не на този етап – само безспорно положителното – стремежът да държи вниманието си насочено към актуалните въпроси на съвременния духовен живот и да търси техните богословски отговори.

Наистина темите, които Константин избирал – независимо дали те са от областта на литературата или на философията – винаги напипвали пулса на интелектуалния живот. По същия начин той подходил и при избора на темата за съчинението си по нравствено богословие, което трябвало да напише в четвърти курс. „Бракът и безбрачието“ е названието на курсовата работа, която младият богослов завършил през пролетта на 1903 г. В трудовете на светите отци има немалко изказвания за брака, но няма систематично изложено учение. Респектира дръзновението на Константин да се заеме с постановката и да предложи принципно решение на толкова сложен въпрос. Работата му била напълно самостоятелна и впечатлявала с живата мисъл и ангажираността на автора. За нея Академичният съвет присъдил на Константин званието кандидат на богословието. Със завършването на Академията той получил и правото да преподава в духовна семинария, както това било записано в дипломата му. В деня на прощаването със студентите ректорът, епископ Алексей (Молчанов) се обърнал към тях със следния призив: „И така, приятели мои, вашият школки живот днес приключи. Вие завършихте дългия и нелек път на научната подготовка за живота и съответната дейност. Сега остава да направите избор на житейския път... Колкото и да е горчиво, ние трябва да отбележим тъжния факт на дезертърството на духовните питомци от църковната ограда в редиците на такива обществени деятели, които нямат и не могат да имат нищо общо с богословската наука. Когато

враговете на Църквата замислят зло и чакат нейната гибел, ние, родилите се в нейните недра, бързаме да отидем далеч настрани от нея във време, когато със своето научно обосновано слово бихме могли да съслужим на нейната велика служба, да отразим не една насочена към нея вража стрела, да отрезвим и отново да върнем в оградата на Църквата не една поколебала се в мислите и живота си човешка душа... Разбира се, Църквата Христова неведнъж е изпитвала нападенията на тъмните сили и пребъдва непобедима. И не ние сме нейните пазители и спасители, Божията сила я пази. Но все пак Църквата се състои от хора и чрез хората Господ осъществява нейното предназначение. И нейната задача се постига толкова по-успешно, колкото повече умни, верни и предани членове има тя. Ето защо аз съм готов, приятели мои, да направя пред вас земен поклон и дружески да ви помоля: не отивайте никъде на чужда и несвойствена за вас служба, останете верни на Църквата, отдайте всичките си сили в служба на нея; особено ви моля, не отбягвайте свещения сан, защото именно в нашето метежно време на Църквата са нужни добри пастири, можещи „правилно да преподават словото на истината“.³

Константин Островидов бил измежду тези, които откликнали на архипастирския призив. Той и преди това се готвел за църковно служение. На 28 юни 1903 г. Константин приел монашеско пострижение с името Виктор от бившият ректор на Академията Антоний (Храповицки), който по това време бил Волински и Житомирски епископ. На 29 юни владика Антоний го ръкоположил за йеродякон, а на 30 юни

³ *Православный собеседник*. Казань, 1903. Ч. 2. С. 837. Цит. по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 35-36.

– за йеромонах. Не са запазени документи, от които да е видно къде точно се е случило това. Известно е само, че тайнствата не са били извършени в църквата на Духовната академия в Казан, тъй като нейните регистри са запазени и в тях няма такива сведения. Ако Константин е предприел за целта пътуване до Житомир – в Украйна – то той е трябвало да измине над 1800 километра. Възможно е да са се срещнали с епископ Антоний и на друго място. Не е известно също дали инициативата е била проявена от страна на епископа или младият човек е изложил пред него своето желание и готовност; или пък начинанието е било обсъждано между двамата още преди това. Във всеки случай обстоятелствата ясно говорят, че по това време Константин е поддържал връзка със своя бивш ректор и духовен наставник и че може би е желаел именно от него да приеме монашеското пострижение, което за младия човек несъмнено е било израз на най-съкровениите му духовни стремежи.

САРАТОВСКА ЕПАРХИЯ

През месец август 1903 г. йеромонах Виктор започва своето служение в родната за него Саратовска епархия, където бил отправен с препоръка от Духовната академия. Саратовският и Царицински епископ Ермоген (Долганов)¹ веднага го изпратил в гр. Хвалинск, на брега на Волга, в северната част на епархията. Там се организирали мисионерски манастир и о. Виктор бил определен от архиерея за негов настоятел. Поволжието било район, в който през XVIII столетие се заселили много старообрядци, бягащи от преследванията на властите в централните части на Русия. В някои населени места те дори били мнозинство. Самото градче Хвалинск било основано от старообрядци. По данни на Статистическия комитет на Министерството на вътрешните работи през 1863 г. старообрядците от всички техни течения (съгласия) били около 10% от цялото население на Русия или около една шеста от всички православни християни. Задачата на мисията, насочена към тях, била те да бъдат възсъединявани в единство с Руската Православна Църква.

Младият настоятел се заел с голямо усърдие да устройва живота в новата обител, като особено държал на строгото уставно богослужение. При него то било дотолкова безупречно, че впечатлявало дори живеещите наоколо старообрядци, мнозина от които започнали да посещават манастирските богослужения. Йеромонах Виктор обаче ги впечатлявал не по-малко и с изключителната любов и разбиране, които проявявал

¹ Свещеномъченик Ермоген е удавен от болшевиките в р. Тура през 1918 г. Прославен в сонма на руските новомъченици и изповедници от РПЗЦ през 1981 г.

към тях, както и със своята искреност във вярата, с личното си духовно усърдие и строгост към самия себе си. Следните редове от негово писмо до епископ Ермоген говорят красноречиво за вътрешната му духовна нагласа:

„От себе си лично съм недоволен за това, че при постоянните ежедневни служби и грижите за външното устройство не мога да съединя служението с това благоговение към тайнството Евхаристия, което се изисква от пастиря... Блажени са, които стоят по-далеч от това най-свято Тайнство и пристъпват към него тогава, когато чувстват себе си поне малко подготвени за него, а не по принудително задължение.“²

Първоначално Свето-Троицката обител на о. Виктор била организирана в самия град Хвалинск като подворие на Саратовския Преображенски манастир, но почти веднага след пристигането си младият настоятел започнал да устройва и скит на обителта извън града с тенденция той да стане самостоятелен манастир. Още на следващата 1904 г. за скита била построена нова каменна църква, посветена на преп. Сергей Радонежки. Наистина йеромонах Виктор действал с удивителна енергия, ако се вземе пред вид ангажираността му в ежедневното богослужение. Братството било съвсем малко и настоятелят не само служел, но твърде често се налагало едновременно с това и да пее на клироса. Може би затова в този период в обителта пристигнал и баща му, който като опитен църковен певец несъмнено значително подпомогнал богослужението.

² Писма святителя исповедника Викторa (Островидова) и Алексея Брусникина к священномученику Гермогену (Долганеву) / Публ. И. Ковалевой //, Богословский сборник. – Вып. 10. – М.: Издательство ПСТБИ, 2002. с. 279 – 287. pstgu.ru/download/1172752380.viktor.pdf

Йеромонах Виктор останал в Хвалинск съвсем малко време – по-малко от година. Епископ Ермоген много бързо оценил изключителната и разностранна надареност на младия клирик и още през пролетта на 1904 г. го преместил в областния град Саратов. Въпреки краткостта на пребиваването си о. Виктор оставил неизличим спомен за себе си в Хвалинск. В писмо до епископ Ермоген, написано от гражданина Алексей Брусникин, се казва следното:

„Известявам Ви, че изпращането на йеромонах о. Виктор от Хвалинското Свето-Троицко подворие произведе голямо впечатление на целия град; сълзите се лееха като река [...] народът е развълнуван неутешимо, всички скърбят и жалят за този незаменим пастир на стадото Христово, просветител на тъмнината. Аз сърдечно съжалявам за неговите големи трудове у нас за устройването на подворието и скита. Не му беше дадено да завърши това дело и ни изоставя насред път. Сърдечно скърбя [...] досега делото вървеше така успешно, че целият град тържествуваше, а сега какво – само сълзи. Аз съм така разстроен – до разболяване [...] Монасите всички са разстроени, плачат, не знаят какво да правят. Прося Вашето благословение и молитви Господ да ни укрепи и да ни помогне да завършим устройването на светата обител. Оставам болящ. Очаквам Вашето утешение. Недостоен, Алексей Брусникин.“³

От житията на светците и от историята на Църквата са ни известни много случаи, в които паството се е разделяло с подобна скръб със своите любими пастири. Но удивителното тук е, че тези думи са казани не за някой прославен архиерей или за мъдър духовник, водил дълги години душите към спасение, а за един млад двадесет и

³ Пак там.

пет годишен йеромонах, живял в града по-малко от една година! Това е много характерно за бъдещия изповедник през целия му живот. Навсякъде, където го изпращал Божият промисъл, той веднага привличал всички към себе си със своята откритост и простота, със своята деятелна любов и жива отзивчивост към скърбящите и нуждаещите се, със своето самоотречение и безкористна вярност на Църквата.

Епископ Ермоген назначил младия йеромонах на длъжността пътуващ мисионер за цялата Саратовска епархия. Преценката му несъмнено била вярна. О. Виктор бил готов за това служение не само по своята подготовка – завършил „мисионерската“ Казанска академия – той бил истински мисионер и по дух. Мисията му този път била насочена предимно към чувашите – една народност, която населявала тази част на Поволжието. В резултат на целенасочената работа сред тях езическите вярвания били почти напълно изоставени, но сред чувашките села имало и много татарски, а татарите се отличавали с фанатична привързаност към исляма и понякога успявали да обърнат към своята вяра представители на чувашкия етнос. За противодействие на мохамеданската пропаганда било въведено още в края на XIX век богослужение на чувашки език и това, както винаги в историята на Църквата, дало бързи и забележителни резултати. По свидетелства на местните свещеници чувашите усърдно постели, изповядвали се, приемали светите тайнства, участвали в поклоннически пътувания по свети места. От 1890 г. започнали да се създават и училища с преподаване на чувашки език. Изглежда целта на епископ Ермоген е била мисията да бъде издигната на ново, по-високо ниво, като се даде възможност на това население да опознае по-добре православието и да има по-просветена вяра. За това именно той създал към Саратовска епархия длъжността

пътуващ мисионер – специално за проповядване сред иноплеменните християни – и назначил на нея йеромонах Виктор. Едно от неговите основни задължения било да посещава чувашките училища и да провежда беседи. Впрочем, както било отбелязано в Саратовския епархийски вестник, йеромонах Виктор фактически изпълнявал тези задължения още преди назначаването си.

По същото време младият духовник получил още едно назначение – коректор на издателската комисия, създадена от епископ Ермоген. Владиката имал обширни издателски планове. Той възнамерявал да бъде организирана редовна издателска дейност на „книги, брошури, картини и изображения с духовно и религиозно-нравствено съдържание“, а издателската комисия да започне издаването и на свой собствен вестник.⁴ Издателската комисия имала ежеседмични заседания.

Епископ Ермоген привлякъл йеромонах Виктор и към още една своя инициатива в областта на духовното просвещение. Почти веднага след назначаването си на самостоятелната Саратовска катедра той организирал религиозно-нравствени четения. Били избирани най-животрептящите теми от обществения или литературния живот. Докладчици били самият епископ, духовници от епархията; канени били и

⁴ Епископ Ермоген бил последователен привърженик на монархическия строй, на мира и реда в страната. Той напълно оценявал потенциала на периодичния печат да въздейства върху умовете – особено на интелигенцията и младежта – както в съзидателна, така и в разрушителна посока. Владика Ермоген ясно осъзнавал, че времето изисква от пастирите да не се ограничават с проповедта на Божието слово само в църковната ограда, а да го донесат до възможно най-много хора.

изявени проповедници от други епархии. В лицето на йеромонах Виктор владиката получил много подготвен и дълбоко единомислен сътрудник за тази дейност. Няма съмнение, че младият клирик се включил в нея с голяма готовност. За него тя е била естествено продължение на трудовете, които полагал в тази насока като студент в Академията в рамките на Философското общество. За първите си изяви в Саратов той задълбочил и разширил изследванията си върху творчеството на Максим Горки като на основата на реферата си от трети курс разработил поредица от лекции, които изнесъл през 1904 г. Първата от тях се състояла на 15 февруари. За нея в епархийския вестник се съобщава следното:

„Лекцията на йеромонах Виктор привлече в залата на Музикалното училище маса публика, така че билетите не стигнаха за мнозина. Всички пътеки между столовете, мястото на хора, фойето бяха заети от слушатели. На лекцията присъстваха Преосвещеният Ермоген, губернаторът (П. А. Столипин⁵) със съпругата си и с дъщеря си, вице-губернаторът, католическият епископ барон Рооп, директорите на двете гимназии, ректорът на духовната семинария, генерал Лесевич, граф А. Д. Олсуфиев, много духовенство и други.“

Темата на първата лекция на йеромонах Виктор била „Психологията на ‘недоволните хора’ в произведенията на М. Горки“. Втората и третата лекция се провели в следващите неделни дни – 22 и 29 февруари 1904 г. и преминали при също толкова голям интерес. Темите били съответно: „Жизнените условия за появата на ‘недоволните хора’“ и „Възможността за обновлението на ‘недоволните хора’ и пътят към него“. След всяка лекция имало оживени дискусии, при които от залата

⁵ Известният впоследствие с машабните си реформи министър-председател (1906-1911).

отправляли към лектора въпроси и критични изказвания по отношение на неговите тези. Сред критиците имало духовници, адвокати и други авторитетни лица от обществото на губерньския град.⁶ На всички тях младият йеромонах отговарял задълбочено и аргументирано. От участието на епископ Ермоген в дискусиата още при първата лекция се вижда, че между него и о. Виктор е имало пълно единомислие по повдигнатите теми. Архиереят определено застава на позицията на лектора и убедено защитава подхода му – разглеждането на различните типажии в произведенията на Горки от чисто психологическа (в смисъл на духовна), а не от обществена или друга гледна точка.

Във втората лекция о. Виктор си поставя за цел да изясни причината за появата на „недоволните хора“ и показва, че тя не се крие във външните жизнени условия, в които те са поставени, а във факта, че на всички тях им липсват вътрешни опорни точки, липсва им свой собствен вътрешен път, който да следват. Тяхното недоволство е от чисто духовно естество, то произтича от неудовлетвореността им при решаването на въпроса за смисъла на своето собствено съществуване.

В третата лекция о. Виктор изследва възможностите за обновлението на недоволните хора и представя различни философски подходи към въпроса за смисъла на живота. Така, прогресисткото⁷ учение например свежда цялото съдържание на живота до едно единствено положение – да се прави добро на ближния, да жертваме себе си в полза на другите. В резултат това ще приведе света към обща хармония в

⁶ По това време Саратов наброявал около 150 000 жители.

⁷ Очевидно под „прогресистко учение“ о. Виктор имал пред вид популярните по това време в Русия идеи на народничеството, толстоизма и други сродни на тях.

бъдеще. Този призив към саможертва обаче, откъснат от своята естествена основа – тази на християнската нравственост – е абстрактен и необоснован. За нашия настоящ живот и в личен план това учение не ни предлага нищо. Ние трябва да бъдем жив тор на почвата на историята, от която ще израсне бъдещата обществена хармония. О. Виктор оценя тази концепция като остаряла и ненужна проповед, в която намира отражение езическият мироглед. По същество тя е само празна фантазия, която унищожавя личността и нейното самостоятелно значение. Именно с това проповедта на благородното, самоотверженото робство довежда хората до недоволство и отричане на живота. Това учение не може да послужи за опора на човека в неговите усилия да постигне своето лично благо. То не издържа критика от етическа гледна точка, тъй като няма под себе си нравствена основа, ближният не представлява свободна личност, а обект на моите грижи за него. Това е своего рода експлоатация, не толкова груба, както при робството, но ръководена от все същите себични и користни мотиви, които са даже още по-низки в нравствено отношение. О. Виктор дава пример с героите на Толстой от романа „Възкресение“. „Ти ме обиди в този живот, а още искаш и в бъдещия да се спасиш чрез мене“ – казва опорочената от княз Неклюдов Катюша, когато последният започва усилено да се грижи за нея в затвора. В този случай, казва лекторът, положението на ближния е не само обидно, но и направо глупаво, тъй като значението на личността се размива и нейната собствена воля изчезва някъде.

Проповедта за наторяването на историята и благого на ближния е станала толкова противна на човека, че логично се появяват крайни реакции срещу нея като тази на Ницше, който ни съветва да изоставим всякакви грижи за ближния, да живеем за съзидането на

собственото си благополучие, да поставим своето „Аз“ отвъд доброто и злото. Това обаче принижява човека до степената на животното. Мнозина от учителите на живота⁸ също поставят човека в реда на другите живи организми, само че малко по-високо от тях. Но ако това би било така, то въпросът за смисъла на живота не би стоял въобще, тъй като всички чувства и желания биха се удовлетворявали на нивото на физическата природа. Низшите организми живеят именно така: пият, ядат, отпочиват – наслаждават се на съществуването.

Но за човека са установени други закони. За него, разбира се, е естествено да се стреми в живота към благополучие, но да се свежда целият живот до това е противоестествено. Никакво физическо, материално щастие не може да удовлетвори човека. Ако човекът някога би успял да слезе до степената на животното, то тогава, разбира се, би трябвало да следваме Ницше, като се освободим от всякакъв морал, тъй като все пак е по-добре да получиш нещо от живота, отколкото да бъдеш само тухла в световния строеж. Но за човека е по-лесно да се лиши от живот, отколкото да унищожи съвестта си, да се откаже от нравствените идеали. Той може да бъде напълно удовлетворен само от такова съдържание на живота, което заедно с личното благо има непреходно, вечно значение, а това не го предлага нито ницшеанството, нито някое друго учение от философията на моралистите.

Какво обаче пречи на недоволните хора да живеят? Всички те се оплакват от живота, който им изглежда като повалена след буря гора: заобиколени сме от грабителство, мошеничество, лъжа. Чревоугодниците

⁸ Тук се коментират идеите на т. нар. „философия на живота“ – популярно по това време философско направление в Западна Европа и в Русия. Ницшеанството е част от него.

и развратниците, за които целият смисъл на живота се заключава в удовлетворяването на техните пороци, са замърсили атмосферата, омерзили са всичко, направили са от живота затвор. Заради това в света е тежко и задушно. Недоволните правят само това – изобличават и порицават тези, които според тях строят живота. На пръв поглед разсъжденията на недоволните винаги са правилни. Но защо, пита о. Виктор, самите те не се отстранят от злото, като имат пълната възможност за това, а със своите действия и със своя лош живот увеличават смрадта на живота? Защото просто не им се иска да се очистят, а именно в тази чистота, в отдалечаването от мерзостта и пошлостта се състои и целият смисъл на живота. Само този принцип включва двоякото съдържание на битието – ценността на личността и вечността на съзиданото. При това аз работя над себе си и за себе си – за да бъда чист аз самият. Тук не може да има експлоатация на ближния, тъй като човекът намира в самия себе си чистото и нечистото, високото и низкото, свято и порочното. Пълното осъществяване на този идеал се заключава в това: не само да не вършиш, но и да не мислиш зло. Това, разбира се, е по-трудно от разните философски утопии и затова, казва о. Виктор, мнозина няма да поискат да следват този път. Но тогава нека открито да кажат пред себе си: аз не искам истинския живот, не искам да бъда човек, а избирам живота на низшите същества. Така поне няма да мамят себе си и другите. Но ако изберем да поемем по посочения път на отдалечаване от злото, веднага след като стъпим на него, се срещаме с личността на Христос, при това не с Христос-моралиста, а с Христос-Изкупителя, Спасителя на света. Убогото богословско мислене на Лев Николаевич Толстой, продължава о. Виктор, не признава Изкупителя в Христос. Обществото следва

Толстой и се отдалечава от Христос, като признава в него само моралния образ. Така то се присъединява към тези, които разпънаха Христос, защото те го разпънаха не заради моралното Му учение, а заради това, че нарече Себе Си Син Божий, Изкупител. Но откъснат и взет сам по себе си този морален образ не е образът на Христос, а образът на Неговия противник – на антихриста. В края о. Виктор заявява намерението си да изнесе отделна лекция по тази тема, ако обстоятелствата позволят това.

Поредицата от лекции за „недоволните хора“ на йеромонах Виктор били издадени през 1905 г. в Санкт-Петербург. Били планирани и други лекции с богословско-философско съдържание, включително и лекция за антихриста, но по всяка вероятност тези проекти не са били осъществени. За това може да се съди не само по липсата на сведения за подобни изяви, а също и от факта, че още на Пасха същата 1904 г. о. Виктор отново се намира в Хвалинск. Изглежда, че междуременно епископ Ермоген е отстъпил пред молбите на Хвалинското паство и е върнал йеромонах Виктор към настоятелството в подворието и любимия му скит. Това разбираме от писмо на о. Виктор, който поздравявал Владиката с празника и го уведомявал за строежа на църквата в скита, както и за откриване при подворието в града на манастирско общежително училище по образеца на древноруските школи.

От писмата на о. Виктор до епископ Ермоген се вижда, че двамата са имали един към друг пълно доверие и сърдечно разположение. Тези отношения между тях се запазили години наред, след като о. Виктор вече не бил в пределите на Саратовска епархия. Нещо повече – тях не ги помрачили и обстоятелствата, при които младият йеромонах преминал на друго служение. От запазената кореспонденция може да се направи предположението, че през 1904 г. йеромонах Виктор

е получил предложение да бъде назначен в състава на Руската духовна мисия в Йерусалим – най-вероятно от своя бивш ректор, Волинския и Житомирски епископ Антоний (Храповицки) – и е приел това предложение, въпреки съветите на епископ Ермоген. В свое писмо до него, написано две години, след като е напуснал Саратовска епархия, о. Виктор нарича себе си „многократно разкалялия се непослушник“, а епископът великодушно му отговорил с утешително писмо. На свой ред о. Виктор молил владиката да го приеме „като блудния син под своя покрив“ с надеждата на „милост и всеопрощение“ и несъмнено би получил просимото, ако обратното му назначение в Саратовска епархия би зависело само от нейния епархийски архиерей. През следващите години о. Виктор на няколко пъти направил опит да се завърне в родната епархия, но безуспешно. Тихото пристанище на любимия му Хвалински скит си останало за него непостижим блян и той си спомнял с носталгия за него като служението, на което се е чувствал най-добре в духовно отношение.

ЙЕРУСАЛИМ

На 25 януари 1905 г. йеромонах Виктор бил назначен с указ на Светия Синод като старши йеромонах на Йерусалимската духовна мисия и от 1 април пристъпил към изпълнението на задълженията на мястото на новото си назначение. В състава на Мисията имало около четиридесет служители, от които един архимандрит, началник на Мисията, 5-6 йеромонаси и 2-3 йеродякони. Първото, което поразило енергичния пастир-мисионер, било отсъствието на конкретна мисионерска дейност в Мисията. О. Виктор отбелязва, че поклонниците, които идват в Светата земя от Русия се впечатляват силно от светините, които Руската духовна мисия е успяла да придобие като свое владение, и от външното богатство и великолепие на храмовете и зданията, построени от нея. Но в същото време няма ясна и определена концепция за целите на Мисията, за задачите и насоките на дейността ѝ в полето на същинската мисионерска работа. Членовете на Мисията са заети предимно със служенето на молебени, панихиди, църковни треби и събирането на пожертвования. Може би именно това положение на Мисията в Йерусалим като мисия-„требоизвършителка“ било причина йеромонах Виктор да напише две години по-късно, през януари 1907 г. на епископ Ермоген:

„Самият аз след заминаването от Хвалинск живея в голяма скръб. Неведнъж просих благословение от преосвещения Антоний да се върна обратно в Хвалинск, но той не ми отговаря на тази молба. Наистина, моето външно положение е несравнено по-добро, но оказва се, че това е нищо, след като няма вътрешен мир и сърдечна радост. И ето сега, когато пиша това писмо, аз не знам какво да правя или по-добре, не знам какво ще бъде утре. Владика Антоний ми пише да се укрепявам и

да се занимавам с езици, което ще ми бъде полезно за в бъдеще, а аз му написах решително просително писмо да ме премести някъде от Йерусалим.“¹

Писмото е подписано: „Ваш вече многократно разкалял се непослушник и молитвеник пред Живоносния Гроб Господен, йеромонах Виктор“. Може да се предположи, че о. Виктор сам е пожелал да се отпрати на служение в Йерусалим и не е послушал епископ Ермоген, който го е разубеждавал да не предприема това. А предложението, както и съдействието за заминаването му са могли да дойдат само от страна на „преосвещения Антоний“, когото сега йеромонах Виктор моли да го премести от Йерусалим. Най-вероятно именно по предложение на архиепископ Антоний (Храповицки) йеромонах Виктор е бил назначен в Йерусалимската мисия. След заминаването му архиереят се намирал в непрекъсната кореспонденция с него, така че бил в течение на всички дела на Мисията. През лятото на 1908 г., когато о. Виктор се завърнал за отпуска в Русия, той му предложил да изнесе доклад на IV-я Всеруски мисионерски събор, който се провел от 12 до 26 юли в Киев. Този събор, подготвен и проведен под ръководството на архиепископ Антоний, станал значимо събитие в църковно-обществения живот на страната. Присъствали митрополитите на Санкт-Петербург, Москва и Киев, 30 архиереи, оберпрокурорът на Светия Синод и неговият заместник, Киевският генерал-губернатор и общо 640 участници, повечето от които били духовенство. В заседанието на 18 юли йеромонах Виктор прочел обширен

¹ *Письма святителя исповедника Виктора (Островидова) и Алексея Брусникина к священномученику Гермогену (Долганеву) / Публ. И. Ковалевой //, Богословский сборник. – Вып. 10. – М.: Издательство ПСТБИ, 2002. с. 279 – 287. pstgu.ru/download/1172752380.viktor.pdf*

доклад. По собствените му думи, той го написал не като научен исторически трактат, а като „живо слово за живите нужди“ на Мисията. За това и много от мислите му звучат критично и нелицеприятно, но той не се смущава да ги изложи пред авторитетните и високопоставени лица. В думите му има и много горчивина: „пълна безжизненост“, „безцелност“ – той не се колебае да охарактеризира по този начин съществуването на Мисията.

„Трябва да признаем, че все още не сме имали в Йерусалим духовна мисия като посланичество от духовни лица на висшата църковна власт на Руската Църква с определени чисто църковни и религиозни цели. ... Вместо това имаше посолство на светската власт от духовни лица със спекулативни цели, а резултатите от такова посланичество, както за нашето мисионерско дело на Изток под формата на подкрепа на Православието, така и въобще за нашите отношения с източната Църква, се оказаха твърде плачевни.“²

Според о. Виктор недоразуменията между Мисията и източните йерарси са възникнали първо, заради самото неканонично посланичество на духовната Мисия от светската власт без съгласуване с източните светители, второ, заради инструкциите, които е трябвало да изпълняват руските църковни деятели на Изток.

„Наистина в основата на тези инструкции очевидно лежеше правилната и велика мисъл ... за подкрепа на Православието на Изток ..., но в действителност при тяхното практическо осъществяване те доведоха не до подкрепа на Православието, а колкото и да е странно, до неговото отслабване като цяло и в частност – до отслабването на нашите братски отношения с източната

² *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М. 2010, сс. 437, 441.

Църква. Причината е в това, че инструкциите, получаващи от нашите църковни дейци, се изработваха от светски държавни лица, за които бяха водещи, разбира се, преди всичко интересите на руската държава, а не интересите на Православието; с помощта на вторите те винаги се надяваха да получат удовлетворяването на първите, тоест влияние на руската държава на Изток. Поради това ръководителите на Мисията, вместо да проявят ревност за Православието, бяха длъжни да се придържат в рамките на чисто дипломатическите отношения към всички, с които влизаха в контакт в Йерусалим. Тази руска църковна дипломация на отстояване на някакви свои руски интереси вместо общите интереси на Православието и на крайно невнимание и пренебрежение спрямо гръцката Църква вместо проява на братски отношения на любов и взаимопомощ, всичко това постави Мисията на неправилния път, който доведе до нейното пълно умъртвяване.³

На духовните дейци на Изток се внушавало, че трябва да работят за „преобразяването“ на гръцкото духовенство в лицето на архипастирите и на самите представители на източните патриаршии.

„Тези инструкционни внушения – да се преобразява, да се превъзпита източната йерархия, издържала страшна вековна борба за Православието и успяла да го съхрани в цялата му чистота – тази прекалено смела, ако не и твърде наивна тенденция, е могла да се породи само в умове, стоящи твърде далеч от разбирането на религиозните истини за живота. Самият тон на подобно отношение – влияние от висотата на някакво свое превъзходство – не е тонът на взаимоотношенията между две църкви в полза на общите интереси на тяхната вяра и дейност. В основата на подобно отношение се поставя

³ Пак там, сс. 442-443.

не братската любов на смиреното служение, а горделивото чувство на превъзнасяне, в случая – на превъзнасяне пред много по-старшите от нас, които са ни родили и възпитали духовно и това, разбира се, не можеше да не оскърби източните светители.“⁴

„Ние няма на какво да се учим от гърците, самите ние трябва да ги учим, минаха ония времена’ – и прочие и прочие разсъждения в този дух чуваме на всяка крачка, особено от хора, които са били на Изток и са видели външната бедност на гръцките църкви и въобще угнетеното положение на източното духовенство под турското иго. Няма да опровергавам това неправилно по същество мнение, само ще кажа, че в религиозния живот и просвещение още от времената на самите апостоли никога първо място не са заемали образоваността, учеността с външен блясък, а вярата и любовта, които от никого и при никакви обстоятелства не могат да бъдат отнети, а следователно – и от източните християни, носещи тежкия кръст на робството.“⁵

О. Виктор подчертава, че източните църкви от много векове живеят без държавна подкрепа и това е голямо духовно преимущество за тях:

„Ние едва-що стъпваме на самостоятелния, без държавна поддръжка живот, а източните църкви живеят самостоятелно под чуждото, често угнетяващо ги турско правителство в продължение на много векове и в страшния огън на борбата със свободно ширещите се на Изток папизъм и протестантизъм и всякакво друго сектантство.“⁶

⁴ Пак там

⁵ Пак там, сс. 443-444.

⁶ Пак там, с. 444.

При отчитането на всички тези обстоятелства йеромонах Виктор прави извода:

„Йерусалимската мисия по никакъв начин не е могла и до сега не може да осъществи своето велико предназначение, под флага на което е била изпратена от правителството: подкрепа на Православието в центъра на религиозните интереси на всички християни – Светата земя.“⁷

Верният път за излизането от това положение о. Виктор вижда така:

„Единството на вселенската Православна Църква вън от всякакви национални интереси безусловно трябва да бъде поставено в основата на възможната наша обща дейност на Изток.“⁸

Нещо повече, йеромонах Виктор вижда в това единство най-силното средство в подкрепа и на вътрешната мисия – сред самото руско общество:

„Само този догмат на единството, изповядан отново от нас, може да даде на Православната Църква както вътрешна устойчивост, така и сила за борба с всички иноверия, наводнили както Палестина, така и нашата собствена страна. Ние трябва да изповядваме този догмат с ума, със сърцето си и посредством всяка откриваща се пред нас възможна църковна дейност.“⁹

„Само така – като обнови своите отношения с истинната Църква на началата на единното Православие – нашата Руска Църква ще бъде в състояние да изпълни чрез Йерусалимската Мисия своята главна задача – подкрепата за вярата на Изток, а заедно с това тя ще има възможност да осъществи чрез същата тази Мисия не

⁷ Пак там, с. 446.

⁸ Пак там, с. 448.

⁹ Пак там.

по-малко важното си задължение и по отношение на своя собствен руски народ и в частност – по отношение на разколниците (о. Виктор има пред вид старообрядците – бел. моя, м. В.).¹⁰

„Възможността за това се заключава в ежегодното десетохилядно струпване на руски народ [в Палестина] от всички краища на Русия, при това в най-възвишено религиозно настроение – осъзнаване на собствената греховност и всецяло отдаване в служба на Бога чрез подвига на поклонничеството.“¹¹

„Особено, ако обърнем внимание на това как руския народ се отнася в дълбочината на своята душа към светия град Йерусалим и всичко, което произхожда от него или въобще има някаква връзка с него. Вече само името Йерусалим предизвиква неволен радостен трепет, благоговение и то даже у хора индиферентни към религията и хладни към делото на своето спасение.“¹²

Върху Мисията лежи дългът за благотворно въздействие върху поклонниците и чрез тях – върху руския народ. Това според о. Виктор може да се осъществява със същите средства, с които следва да се прави и в самата Русия: системно провеждани четения и беседи за истините на православната вяра, издаване на достъпни по съдържание брошури, листовки, книги.

„При сегашното положение на нещата, когато Мисията няма нито правото, нито задължението да ръководи поклонниците и при пълното отсъствие [в Мисията] на що-годе способни лица да провеждат религиозно-нравствена просвета сред народа, това дело е напълно невъзможно. По съществуващата инструкция

¹⁰ Пак там, с. 451.

¹¹ Пак там, с. 452.

¹² Пак там, с. 453.

съставът на Мисията се попълва с хора прости и необразовани, които се изпращат от манастирите и често се затрудняват поради своята малограмотност да изпълняват дори своите преки задължения – отслужването на панихиди и молебени. При това тези труженици се изпращат за срок само от две години и гледат на своето пребиваване в Йерусалим като на отбиването на някаква повинност.¹³

Йеромонах Виктор засяга в доклада си и други важни въпроси с все същата искреност, откритост и нелицеприятие. Той завършва със следните думи:

„Ето това е всичко, което ми вложи Господ да изкажа пред вас. Не казвам: „мислех да кажа“, защото нищо подобно не съм мислил и не съм предполагал, а всичко се устрои от само себе си и неочаквано даже за самия мен.“¹⁴

Наистина о. Виктор е бил подтикнат в последния момент от архиепископ Антоний (Храповицки) да вземе участие с доклад на подготвяния от него Всеруски мисионерски събор и това станало по стечение на обстоятелствата – по това време той се намирал в Русия в годишен отпуск. Много по-голяма обаче била изненадата от участието на о. Виктор в работата на мисионерския Събор за началника на Духовната мисия в Йерусалим, тоест за неговия пряк началник, архимандрит Леонид. По всичко личи, че той е бил твърде неприятно изненадан от нелицеприятния начин, по който о. Виктор изложил пред Събора проблемите на Йерусалимската мисия. Докладът направил впечатление и бил разискван на заседание на Светия Синод. От началника на Мисията бил поискан отчет за дейността и за мерките, които се предприемат за решаването на съществуващите проблеми. Изглежда

¹³ Пак там, сс. 456-457.

¹⁴ Пак там, с. 463.

че от този момент старшият йеромонах на Мисията, о. Виктор, е станал нежелан за началника на Мисията – архимандрит Леонид, който потърсил начин да се избави от него. Запазена е кореспонденция между архимандрит Леонид и Новгородския архиепископ Арсений, показваща, че в негово лице архимандритът е намерил синодален архиерей, който се отнесъл със съчувствие към възмущението му срещу самочинната от негова гледна точка проява на подчинения му йеромонах Виктор. Този проблем бил решен скоро. През месец януари 1909 г. изтичал вторият двегодишен срок на служение на йеромонах Виктор в Йерусалимската мисия и за трети срок той не бил оставен там. С Определение на Светия Синод той бил назначен за директор на духовното училище в град Архангелск и на 30 януари 1909 г. встъпил в изпълнение на новите си задължения. Може би, за да не бъде възприемано това преместване като наказание или като отрицателна оценка за работата му в Руската духовна мисия на Светата земя, на 31 януари йеромонах Виктор бил награден с нагръден кръст.

Така неочаквано за себе си о. Виктор получил желаното от него преместване от Йерусалим. Обаче и след завръщането в родината на него не му било лесно – след четиригодишно пребиваване в горещата Палестина той попаднал изведнъж посред зима в лютите студове на далечния северен Архангелски край – твърде далече от Саратовската губерния, от родното Поволжие и обичния му Хвалински манастир, където толкова се надявал да се завърне.

САНКТ ПЕТЕРБУРГСКА ЕПАРХИЯ

В Архангелск о. Виктор останал по-малко от година. Изглежда ангажиментите на административната дейност са му тежали и душата му, както и преди, е копнеела за манастирския живот. През месец септември 1909 г. той подал молба до епархийския си архиерей, Санкт Петербургския митрополит Антоний (Вадковски), да бъде освободен от длъжността си и да бъде зачислен в братството на Александрo-Невската лавра в Санкт Петербург. Молбата му била удовлетворена и през месец ноември йеромонах Виктор пристигнал в Петербург. Но и тук той не останал дълго. Изглежда многостранната му надареност направила впечатление на митрополит Антоний и през месец ноември на следващата 1910 г. о. Виктор бил назначен за игумен на Зеленецкия манастир Света Троица с възвеждане в сан архимандрит. През месец февруари 1911 г. той писал на епископ Ермоген, с когото продължавал да поддържа връзка: „Въпреки волята на игумена на лаврата нашият владика ме изпрати тук.“ И допълва: „Където за първи път след Хвалинск се успокоих духом...“

Наистина Зеленецкият манастир бил място, където може да се успокои една монахолобива душа. Ето някои негови описания:

„През цялата година в църквата на пустинния Зеленецки манастир, обкръжен от обширно пространство от глухи лесове, мъхове и блата, няма почти никой освен братството. Само в дните, когато се почита паметта на преподобни Мартирий Зеленецки (1 март и 11 ноември, ст. ст.) и на празниците Света Троица и Благовещение на Пресвета Богородица

(храмови празници на манастирските храмове – б. м., м. В.) има голям приток от богомолци от най-близките села.“¹

По времето, когато о. Виктор поел ръководството на манастира, братството наброявало дванадесет души. Населението на районния център, градчето Нова Ладога, наброявало по-малко от 4 хил. души. Манастирът се намирал на около 60 км от него „в дива и мрачна местност посред обширни мочурища, покрити с иглолистни гори, на плоско и леко издигнато място, което сред обкръжаващите го блата изглеждаше като остров с ярко зеленеещата на него растителност; поради това тази местност отдавна била наречена Зеленият остров.“²

„Зеленият остров е обграден от нескончаеми, едва проходими и простиращи се до самия Велик Новгород (на около 180 км разстояние по посока на вътрешността на страната – б. м., м. В.) блатни мъхове, тресавища и мочурища. Всичките му околности са жълтеникави, а понякога и съвсем тъмни на цвят от растящите и гниеци навсякъде различни водни и блатни треви. Почвата около манастира е тундрова, мочурлива и блатиста, гората е смесена; от подмиването на корените и от бурите дърветата падат и гният цели, покрити със зеленикава пелена от плесени; сиви и черни мъхове вместо трева, влажни блатни изпарения и страшно множество големи комари; обширни пространства,

¹ Прибавления к Церковным ведомостям. СПб., 1903. № 9. С. 317. Цитира се по *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*, Игумен Дамаскин (Орловский), Тверь, 2006, с. 174

² Православные Русские обители. Репринт 1910. СПб.: Воскресение, 1994. С. 188. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010

които е невъзможно да бъдат изсушени и почистени – всичко това придава на местността печална мрачност и я прави пустиня, сякаш нарочно създадена за подвизите на доброволно и съвършено отшелничество, за смирение, за неразсейван от нищо вътрешен труд, за духовно потапяне в самия себе си...

Зелената пустиня и Зеленият остров са оазис сред мрачните тресавища, мочурища и гниеци мъхове на плоската сива местност, избрана през XVI век от преподобни Мартирий по Божие указание, първоначално за личните подвизи на уединено съзерцание, а след това за насаждане на монашеството на това място. Мощите на преподобни Мартирий са най-драгоценната светиня на манастира.³

Няма много запазени документи за дейността на архимандрит Виктор през осемте години, през които е бил настоятел на манастира. През 1912 г. манастирът издава едно от най-добрите исторически описания на обителта: „Троицкият Зеленецки манастир и неговият създател, преподобни Мартирий“. Предполага се, че то е съставено от самия игумен, о. Виктор. През месец август 1913 г. в манастира били проведени курсове за обучение на църковни певци и четци от селските храмове на няколко благочиннически окръга⁴ – общо около четиридесет души. Самият избор на Зеленецкия манастир като място, където да бъдат проведени курсовете говори много както за състоянието на манастира и организаторските способности на игумена му, така и за оценката на епархийското ръководство за

³ Известия по Санкт-Петербургской епархии. 1913. № 19. С. 10. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Остроумов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010.

⁴ Структура, съответстваща на архиерейско наместничество в българската традиция.

тях. В материал, поместен в епархийския ежеседмичник „Известия от Санкт Петербургска епархия“, № 19 от 1913 г. се казва, че по време на провеждането на курсовете било извършено освещаване – поради цялостното му обновяване – на храма, който се намирал под Благовещенската манастирска църква и в който почивали мощите на преподобни Мартирий. За архиерейската служба курсистите се подготвили специално и изпълнението на техния хор, съставен от селски певци било такова, че по думите на дописника: „можеше да направи чест и на столичната Лавра“. За приноса на самия о. Виктор се казва:

„Условията, при които се проведеха курсовете бяха такива, че не можеше да се желае нещо повече от това. Курсистите се ползваха от всички удобства относно стола и помещенията. И всичко това – благодарение на удивителната организираност и гостоприемство на неуморимия отец игумен на Зеленецката пустиня, архимандрит Виктор, който изнесе на плещите си цялата стопанска част на курсовете.“

Наред с това о. Виктор очевидно не е занемарил и богословските си занимания. През 1912 г. той публикувал една забележителна статия, озаглавена „Новите богослови“. Тя е отпечатана в старообрядческото списание „Церковь“, издавано в Москва. Статията е подписана с псевдонима „Странник“, но авторството на архимандрит Виктор не подлежи на съмнение. Той самият го потвърждава след време в кореспонденцията си. Нещо повече, според собствените му думи, неговите опоненти знаели кой е авторът и той изпитвал дълго време тяхното неразположение. В тази статия младият архимандрит – по това време о. Виктор е на тридесет и четири години – подлага на основна критика богословските възгледи на своя бивш учител, архиепископ Антоний (Храповицки)

и на неговия приятел и ученик, архиепископ Сергей (Страгородски). По това време и двамата са членове на Светейшия Синод и статия с критично съдържание по отношение на техните богословски трудове не би могла да бъде отпечатана в църковните издания, поради което о. Виктор е принуден да я публикува в старообрядческо списание – издание, което се намира извън обсега на духовната цензура. Архимандрит Виктор нарича двамата архиепископи „главни съзидатели“ на ново богословско направление, което си поставя за цел „по някакъв начин да се оживи в съзнанието на вярващите мъртвата богословска наука, като се освободи самото християнско вероучение от неговата неразбираемост и формалност“.⁵

Действително, през XVIII и XIX вв. руската богословска мисъл търпи силно влияние от страна на западното богословие, изградено върху традицията на латинската схоластика с нейната склонност към рационализъм. В края на XIX и началото на XX век се формира едно силно течение за освобождаване на руското богословие от „латинския плен“. Както обаче често се случва, усилената борба срещу една неправилна тенденция отвежда мнозина встрани от царския път на светите отци, само че в противоположната посока. Под знамето на борбата с латинския рационализъм се подлагат на ревизия множество неотменни елементи на православното светоотеческо учение; стига се дори до преразглеждане на важни догмати на православната вяра под формата на изчистването им от наслояванията на сковаващата западна схоластика.

⁵ *Новые богословы*/ Церковь. 1912. N 16. С. 381-383. Тук и по-долу посоченото съчинение се цитира по <http://antimodern.ru/novye-bog-slovy/>

Точно такъв е случаят с богословските трудове на двамата архиепископи, които имат претенцията да представляват възраждане на истинското светоотеческо учение. О. Виктор показва колко несъстоятелна е тази претенция. В неголямата по обем статия той очертава с голяма точност някои от основните грешки и отклонения от православно вероучение на това ново богословско направление.

Преди всичко той обръща внимание на това, че новите богослови имат погрешно отношение към догматите на християнската вяра. Те посочват, че мнозина от вярващите са безразлични към догматите на вярата и смятат, че това е така, защото догматиката им се струва сложна и отвличена метафизична материя. В същото време новите богослови изхождат от разбирането, че между истините на вярата и добродетелния християнски живот има най-тясна връзка и си поставят за цел да разкрият тази връзка. Те разчитат по този начин да обосноват жизнената необходимост на догматите и прякото им практическо значение за личния духовен живот на вярващия. Несъмнено между едното и другото съществува връзка и взаимна зависимост. Очистването на душата от страстите и немощите я прави все по-пригодна за правилното разбиране на истините на вярата и я приближава към Бога. В това се заключават смисълът и целта на християнската аскеза. Новите богослови обаче разглеждат тази взаимна зависимост твърде превратно, като придават на догматичните истини на вярата една принизена „обслужваща“ функция. Както посочва о. Виктор, „те се опитват да покажат, че догматите на християнското вероучение са нужни за живота на човека не защото в тяхното съвкупно съдържание е дадена на света великата истина за Божието спасение на света, а защото всеки от тях, уж, може да служи като начало, подбуждащо и укрепващо в

човека неговото инстинктивно влечение към доброто“.⁶ Ето защо представителите на това ново богословско направление полагат много усилия, за да „открият“ „нравствените идеи“, заключаващи се в догматите на Църквата.

Друг неприемлив момент във възгледите на новите богослови е тяхното разбиране по въпроса за спасението на човека. Те смятат, че по начина, по който този въпрос се разглежда традиционно в руското богословие, в него механически е привнесен свръхестественият елемент като нещо чуждо и мъртво по отношение на живота на човека, като нещо независимо от волята му. Според тях свръхестественото начало унищожава значението на личната свободна воля на самия спасяващ се човек и подменя неговия жизнен нравствен подвиг с нещо като външно магическо въздействие. Богословите на „нравствения монизъм“⁷ смятат, че с това се разрушава и самото спасение, което в техните разбирания е тъждествено с нравственото съвършенство. Според тях този „магически елемент“ е особено забележим в учението за светите тайнства на Църквата и представлява заблуждение, дошло от Запада, случайно привнесено във вероучението на Църквата. То е особено неприемливо, защото според техните богословски конструкции нищо свръхестествено и независимо от човешката воля не може да има място в делото на човешкото спасение. Истинно в християнското вероучение е само това, което привежда към една единствена цел: подкрепа на нравствената самодейност на човека. От тази гледна

⁶ Пак там.

⁷ „Нравствен монизъм“ – с това понятие се обозначава понякога новото богословско направление. То е самоназвание, дадено от самия митрополит Антоний (Храповицки), използвано за първи път в магистърската му дисертация, защитена през 1888 г.

точка новите богослови преценяват като ненужни и непригодни – с оглед на посочената цел – дори и някои тайнства на Църквата, като например брака и елеосвещението. Поради това за тяхното съзнание е странно и Християнското учение, че кръстната смърт на Христос, сама по себе си, дарява на човека очистване от греховете и че светото кръщение в Христовата смърт дава на кръщавания мигновено и истинско възраждане, като го прави сънаследник Христов. Според мнението на новите богослови нито страданията, нито самата смърт на Богочовека нямат сами по себе си значение за спасението на човека. Те са просто свидетелство за любовта на Бога към него. Така Спасителят на света се превръща в „свидетел“, а страданията Му имат стойност с това, че представят един идеал, от който човекът се нуждае, за да черпи сили, като го има пред очи, защото сам той трудно привиква да върши добро и особено – да търпи страдания за доброто. Архимандрит Виктор изтъква, че в това се състои „главната мисъл“ на архиепископ Антоний. Можем само да се удивяваме на неговата проникателност и тънък богословски усет. Това действително е основата, от която митрополит Антоний (Храповицки) развива специфичния си възглед за изкуплението, което според него се е извършило чрез състрадателната Христова любов към човека, а не чрез кръстната смърт на Спасителя и съответно това се е осъществило по време на душевните страдания на Христос в Гетсиманската градина, а не по време на кръстните Му страдания на Голгота. Удивителното е, че основният труд на митрополит Антоний, „Догматът за изкуплението“, в който са развити обстойно и разгърнато тези богословски възгледи, е написан едва през 1917 г., а още през 1912 г. младият игумен от Зеленецката пустиня очертава с удивителна точност – на базата на по-ранните съчинения на митрополита

– основните предпоставки, върху които се надграждат далече отиващите му богословски отклонения от светоотеческото учение. По-късно светител Серафим Софийски Чудотворец ще подложи на основна критика „Догматът на изкуплението“⁸ в съвсем същия дух, в който е развита критиката на свещеноизповедник Виктор.

Някои изследователи недоумяват: как така о. Виктор изведнъж се обявява против богословските възгледи на своя бивш учител, архиепископ Антоний (Храповицки), когото толкова много е уважавал и с когото е бил толкова близък?⁹ Несъмнено през студентските си години в Казанската духовна академия Константин Островидов е изпитвал влиянието на обаятелната личност на нейния ректор епископ Антоний, както свидетелстват за себе си и всички възпитаници на Академията от това време. Константин вероятно е бил и силно впечатлен от богословските му работи, които, не ще и съмнение, е познавал добре и е следял внимателно. Може да се допусне, че той е бил повлиян от някои идеи на епископ Антоний и сигурно е симпатизирал на усилията за освобождаването на руското богословие от инославното западно влияние – проблем, който действително е съществувал. Но достатъчно е да си припомним лекциите на о. Виктор за „недоволните хора“ на Максим Горки, за да си дадем сметка, че различията му с възгледите на „новите богослови“ не възникват „изведнъж“, през 1912 г. В тези лекции, четени през 1904 г. о. Виктор изтъква като основен порок както на философския морализъм, така и на толстоизма,

⁸ Виж: *Искажение православной истины в русской богословской мысли*. Архиепископ Серафим (Соболев), С. 1943, сс. 5-87.

⁹ Виж например: *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 105-106.

откъсването на нравствеността от нейната естествена основа – личността на Христос, Спасителя и Изкупителя на човешкия род. Не можем да не забележим, че учението на новите богослови осезателно се родее в този важен пункт с посочените философски концепции. Новото богословие по подобен начин пренебрегва или най-малкото омаловажава значението на Божествената благодат в делото на човешкото спасение, което свежда почти единствено до съзнателните нравствени усилия на човека. Такова разбиране за спасението е било винаги чуждо и неприемливо за о. Виктор, израсъл с простата и дълбока вяра на руското село, за която упованието в Спасителя стои на първо място винаги и във всяко дело, особено пък в най-важното дело на човешкия живот – спасението. Най-вероятно 1912-та е годината, през която о. Виктор в намерения най-сетне, по собствените му думи, покой в тишината на Зеленецката пустиня е успял да формулира точно несъгласието си с концепциите на „новото богословие“. В статията „Новите богослови“ откриваме и една интересна забележка на о. Виктор, която хвърля светлина върху начина, по който се лансира новото течение в богословските кръгове в Русия. За трудовете на архиепископ Антоний „професорите-рецензенти отбелязват, че у архиепископ Антоний има много оригинални възгледи, които могат да бъдат възприети от ‘невежите’ като нововъведения и разрушаване на учението на Църквата“¹⁰.

След като очертава основните идеи на своя бивш учител и показва ясно, че те представляват именно нововъведение и отклонение от светоотеческото учение, о. Виктор подлага на критика възгледите на архиепископ Сергей (Страгородски) за тайнството свето кръщение, а във връзка с него – и възгледите му за спасението.

¹⁰ Новые богословы/ Церковь. 1912. N 16. С. 381-383.

Те са изложени в книгата „Православното учение за спасението“, издадена през 1898 г. от архиепископ Сергей, тогава все още архимандрит. На тази критика са отделени всъщност три четвърти от статията.

Първоначално о. Виктор излага накратко православно учение за коренното обновление на човека и очистването му от всички извършени грехове при кръщението по силата на кръстната смърт на Спасителя, който стана изкупителна жертва за опрощаването на греховете на целия човешки род. Това учение обаче не е приемливо за архиепископ Сергей, който смята, че светите отци всъщност трябва да се разбират по друг начин и че „за изразяването на действителния смисъл на тайнството школските формулировки трябва да бъдат изоставени“. „На православието не му е необходимо да прибегва към такова противно на всички закони на душевния живот превръщане на грешника в праведник.“¹¹ Само това вече е достатъчно, за да си дадем сметка, че с „освобождаването“ на богословието от „латинския плен“ новите богослови всъщност започват да го „освобождават“ отчасти и от светоотеческото му съдържание. Архимандрит Сергей продължава:

„Душата не е някакво вещество, за да може да се извърши в нея такова превръщане на човека, независимо от неговата воля“ и човекът не може „да бъде само страдателен предмет за действието на свръхестествената сила“... а самото кръщение „не е някакво външно магическо действие над кръщавания“ ... то е велико изпитание на съвестта на човека, повратен момент в живота. Ако светото тайнство кръщение, само по себе си, по своята същност чрез вярата на кръщавания или на

¹¹ Архимандрит Сергей (Страгородский), *Православное учение о спасении*, Казань, 1898. Глава четвъртая, Спасение. Сс. 157-217.

неговия възприемник в Разпнатия даваше действително пълно обновление на живота, то човекът би се оказал само безволен предмет на чуждо въздействие и „светостта, получена по такъв начин, по нищо не би се отличавала от една вродена святост, която няма нравствена стойност.“¹²

Виждаме колко малко място за Божието действие в тайнството кръщение оставя концепцията на архимандрит Сергей (Страгородски). По този повод дори архиепископ Антоний Храповицки отбелязва, че „Сергий говори твърде невнимателно за Тайнствата и особено за кръщението“¹³. Този възглед естествено произтича от аналогичното схващане за спасението въобще:

„Човекът не може неволно да претърпява своето спасение, поради което не можем да си представим, че в момента на кръщението или на покаянието се извършва някакво невменяване на греха, някакво провъзгласяване на човека за праведен.“¹⁴ И още:

„Същността на оправданието не е в промяна на духовно-телесната природа на човека, независимо от неговата воля, а в промяна на посоката на неговата воля... а благодатта на кръщението само укрепва решимостта на човека дотолкова, че той започва да ненавижда греха.“¹⁵ Архимандрит Сергей (Страгородски) учи още:

¹² Пак там.

¹³ Прот. Георгий Флоровски. *Пути русского богословия*. Париж, 1937, с.438.

¹⁴ Архимандрит Сергей (Страгородский), *Православное учение о спасении*, Казань, 1898. Глава четвертая, Спасение.

¹⁵ Пак там.

„Опрощаването на греховете не се състои в това, че се покрива или опрощава съществуващият грях – такова опрощаване в християнството няма. Прощаването на греховете в тайнството кръщение или в тайнството покаяние се състои в това, че вследствие на коренния душевен прелом... човек започва да се определя в живота по нов начин, коренно противоположен на стария, греховния ... Нишката на човешкия живот сякаш се прекъсва и образувалото се в него греховно минало губи своята определяща принудителна сила ... Това доброволно пресичане на злото представлява най-съществената част от оправданието, представлява, така да се каже, самият способ, посредством който греховете на човека се опрощават ... От купела излиза нов човек не защото се унищожават греховете му, а защото той определя себе си към доброто... посредством това самоопределяне към доброто или посредством свободно-доброволното вътрешно преобръщане се сменя от човека греховния товар... бил той първородния грях или последствията от постъпките на самия кръщаван. ... праведността, получена от човека в кръщението е по-скоро възможност, отколкото действителност.“¹⁶

Но в такъв случай, какво собствено „тайнствено“ остава в тайнството на светото кръщение, ако от него се премахне действието на Божията благодат, оправдаваща човека и очистваща го от греховете? Тайнството на практика почти се унищожавя, доколкото то се обявява за „само начало“ и „възможност“ за възраждане. Ако при кръщаването Божествената благодат не снизхожда, за да унищожи реално греховете на кръщавания и да го освободи от тях, то действията, извършвани от свещеника могат да бъдат разглеждани само като

¹⁶ Пак там.

символически обред. Наистина „освобождението от латинския плен“ отива твърде далече и започва да напомня на протестантския рационализъм, който също тръгва в началото като реакция на римокатолическата схоластика.

При такова разбиране на тайнството кръщение не е чудно, че архимандрит Сергей (Страгородски) изказва мисълта, че „дори и неприемането на тайнството в установената форма може да не навреди на човека, щом като в него се е зародила същността на истинското християнство – желанието за царството Христово“.¹⁷ По-нататък естествено следва, че „ако оправданието е не магическо, а нравствено дело, ако неговата същност е в промяната на жизненото определяне на човека, промяна, която само се завършва от благодатта, а се извършва от волята на човека“, то за очистването на греховете на приемащия кръщение съвсем не е необходима очистителната Голготска Жертва. Защото, както точно посочва о. Виктор, в учението на новите богослови за оправданието всичко зависи не от усвояването на плодовете на изкупителната смърт на Богочовека, а от нравствения душевен прелом.

Така в учението на архимандрит Сергей (Страгородски) за кръщение се разкрива и възгледът на новите богослови относно Божието домостроителство на човешкото спасение въобще. О. Виктор извежда безкомпромисното заключение, че според тяхното учение спасение в собствения смисъл на думата никога не се е извършвало и няма. Има само помощ, която се дава на човека, за да извършва той сам своето спасение.

¹⁷ Пак там.

Новите богослови не приемат тайната на Христовото пришествие в света като дело на Божието спасение на човека, дело, чиято стойност е в самото него. Вместо това, те се опитват да осмислят християнството по пътя на приспособяването на отделните вероучителни догмати към духовния живот на човека. Те осмислят истината за извършеното от Бога спасение на света с оглед на нейната полезност и пригодност за живота на човека. А трябва, обратно, в светлината на тази истина да се преценява целият настоящ живот. При това новите богослови забравят, че самото нравствено съдържание на човешкия живот за всеки вярващ е само неизбежно и естествено следствие от извършеното от Бога спасение на човека. О. Виктор смята за напълно неприемлив опита на новите богослови да „оживят“ християнството посредством изкуственото и неправомерно разширяване на значението на автономната нравствена дейност на човека (оттам и названието „нравствен монизъм“, отразяващо схващането за относителната нравствена самодостатъчност на човека). С това в крайна сметка се принизява делото на Христос Спасителя и се лишава от неговия истински смисъл и значение.

По-късно идеите на „новото богословие“ ще бъдат критикувани и от други автори. Може би най-пространната и авторитетна критика на това направление принадлежи на светител Серафим Софийски.¹⁸ Интересен е неговият възглед относно идейната почва, върху която израства новото богословско направление:

„В последно време руският православен народ, според мярата на отстъплението от своята вяра, се увлече от обратното движение – против правото и

¹⁸ Виж: Архиепископъ Серафимъ (Соболевъ). *Искажение православной истины в русской богословской мысли*. С. 1943.

законността във всички области на своя живот. Имаме пред вид нашето либерално движение в името на богорборческия хуманизъм с неговите измамни социалистически лозунги за свобода, братство и равенство.

Очевидно книгата¹⁹ на архимандрит Сергей е данък, който се плаща на либералното движение сред руския народ.“²⁰

Изобщо светител Серафим смята, че изкривяването на догматичните истини на православно вероучение има като пряко последствие отстъплението от вярата, което пък довежда Русия до катастрофата от 1917 г.:

„Трябва винаги да помним, че Господ наказва така тежко Русия заради неверието. Но за разпространяването на това неверие, за съжаление, не малко съдейства и висшата власт на Руската Църква с това, че нямаше необходимия контрол над богословските трудове. Поради това съчинения, подобни на разглежданото от нас,²¹ се печатаха без особени цензурни препятствия и даже с присвояване на техните автори на научни богословски степени за съблазън на вярващите и погубел на нашата родина.“²²

¹⁹ Светител Серафим има пред вид книгата *Православное учение о спасении*, Казань, 1898.

²⁰ Архиепископ Серафимъ (Соболевъ). *Искажение православной истины в русской богословской мысли*. С. 1943, с. 132.

²¹ В случая светител Серафим има пред вид съчинението на йеромонах Тарасий *Перелом в древнерусском богословии*, но мисълта му се отнася и за всички разгледани от него в книгата му *Искажение православной истины...* трудове, включително и тези на митрополитите Антоний (Храповицки) и Сергей (Страгородски).

²² Архиепископ Серафимъ (Соболевъ). *Искажение православной истины в русской богословской мысли*. С. 1943, с. 290.

Свещеноизповедник Виктор също смята, че отклоненията от православната истина могат да имат тежки и дори преки последствия в живота на Църквата и обществото. През 1927 г., петнадесет години след публикуването на неговата статия „Новите богослови“, се появява прословутото Възвание, по-популярно като „Декларация“, на митрополит Сергей (Страгородски), който тогава управлява Руската Православна Църква. С този документ се променя рязко следвания до тогава църковен курс и Църквата се поставя в безусловно подчинение на съветската власт. Според епископ Виктор Декларацията отразява еклесиологически възгледи, които са пряко следствие от учението за спасението на митрополит Сергей. Иначе казано, той смята, че има пряка връзка между политиката на митрополита и неговата сотириология. През 1928 г. епископ Виктор пише:

„Неговите (на митрополит Сергей – б. м., м. В.) заблуждения за Църквата и спасението на човека в нея ми бяха ясни още през 1912 г. И аз писах за него в старообрядческо списание, че ще дойде време и той ще потресе Църквата. Така и стана.“²³

Революционната 1917 г. заварила архимандрит Виктор все още като игумен на Зеленецкия манастир. Трудлюбивият и организиран настоятел направил впечатление и по това време вече бил назначен за благочинен на манастирите в Петроградска епархия. И на тази длъжност о. Виктор останал верен на себе си – вниманието му веднага се насочило към отрицателните страни в живота на манастирите, които той установил и посочил с характерната за него нелицеприятност. През

²³ Еп. Виктор (Островидов). Письмо Авраамию, еп. Уржумскому// *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 305-306.

месец май 1918 г. Петроградската духовна консистория изслушала негов рапорт за състоянието на манастирския живот в епархията, в който се казвало:

„За голямо прискърбие в много манастири съществува една голяма ненормалност, а именно: не само старшите братя, но и обикновените монаси, йеродякони и йеромонаси не носят и не желаят да носят даже клиросното послушание и напълно се отклоняват от каквото и да било физически труд в обща полза на обителта. За клиросното послушание манастирите са принудени да държат външни четци и певци със съмнително поведение, а за стопанските работи и удовлетворяването на различните житейски нужди – значителен щат от работници. Издържането на певци без привличането им към физически труд, на работници и служещи понастоящем представлява непосилно бреме за манастирите и много от тях ще стигнат до пълно материално запустение и разруха, ако не променят съществуващия ред на стопанския си живот, така че да се съкратят материалните разходи и да се увеличи благосъстоянието на обителите, а също и да се запазят от честите подигравки и обвинения в лентяйство, тунейдство и прочие. Всички иноци трябва да упражняват според силите си всякакъв вид физически, и най-вече земеделски труд и сами, без странична помощ да обслужват всички свои нужди като: приготвяне на храна, печене на хляб, палене на печки, пране на бельо, приготвяне и цепене на дърва, почистване на помещенията и двора, приготвяне на хранителни продукти и прочее. Но тъй като такава промяна на живота несъмнено ще срещне ропот и недоволство от страна на мързеливите, порочните и своеволните, то твърде необходимо е още сега да се напомни с указ по всички манастири необходимостта за всички иноци да носят: а) клиросното послушание вместо наемните четци; б) всякакъв вид физически труд в обща

полза на обителта, с предписание да се вземат строги мерки срещу отклоняващите се, а в случаи на упорство и дръзко непослушание от страна на разлагащите живота в обителта, такива да се отстраняват от манастира в света.

За извършването на църковните служби може да се състави график и всички иноци да се явяват в църквата само за ежедневното монашеско правило и в празничните дни.²⁴

Всички предписани мерки очевидно са били в действие в собствения манастир на архимандрит Виктор. За времето на неговото управление броят на монасите се увеличил от 12 на 28. Посетилият манастира през 1918 г. представител на Наркомюст²⁵ отбелязал, че към обителта функционира образцово организирана ферма с 42 крави. Очевидно сградният фонд също го е впечатлил, защото в доклада си той препоръчал монасите да бъдат изселени, а манастирът да се използва като санаториум.

Въз основа на рапорта на архимандрит Виктор бдещият свещеномъченик, Петроградският митрополит Вениамин, издал указ, който включвал всички предписания, съдържащи се в рапорта. Но времето за тих иночески живот и монашески подвизи сред манастирските стени вече било свършило. През месец януари 1918 г. бил приет Декретът за отделяне на Църквата от държавата; с него църковната собственост била одържавена и болшевиките започнали да закриват манастирите. Някои обители продължили да съществуват под формата на селскостопански артели и така съхранили своите стопанства и манастирския живот още известно време. Сред тях бил и Зеленецкият манастир. Той

²⁴ Пак там, сс. 110-111.

²⁵ Министерство на правосъдието.

просъществувал почти до края на 20-те години. Това било вече без архимандрит Виктор. Но дори и без него през 1927 г. той станал един от четирите „йосифлянски“ манастири в Петроградска епархия.

През месец септември 1918 г. митрополит Вениамин призовал архимандрит Виктор в Петроград на длъжността наместник на Свето Троицката Александро-Невска лавра – най-големия манастир на Петроградска епархия и на бившата вече столица на Руската империя. Самият митрополит от месец януари същата година се преместил в лаврата и бил неин настоятел. Настъпили тежки времена. Болшевиките отнели имотите на лаврата, не достигали средства, хранителни продукти. Още в началото на 1918 г. в лаврата се появил отряд червеноармейци и матроси, които поискали да им бъде предаден манастирът с цялото му движимо и недвижимо имущество. Камбаните забили, събрал се народ. Стигнало се до стълкновение, по време на което бил убит протоерей Петър Скипетров. Червеноармейците били обезоръжени от хората и се разбягали. Монасите едва успели да спасят комисаря им от тълпата. На другия ден митрополит Вениамин организирал кръстен ход от църквите на града към лаврата, в който участвали десетки хиляди души. Властите отстъпили, манастирът за момента бил спасен.

Назначението на о. Виктор в тези размирни времена за наместник, тоест ръководител на практическия живот на обителта, над който стоял само самият настоятел, митрополит Вениамин, показва, че митрополитът го е оценил високо като енергичен и в същото време верен човек, на когото може да се опре. Но той не могъл да го има при себе си като сътрудник за дълго. Арестите и разстрелите на мнозина архиереи в разразилия се революционен хаос изисквали да бъдат ръкополагани нови архипастири. За о. Виктор дошло времето да послужи на

Църквата в епископски сан. На 8 януари 1920 г. (26 декември 1919 г., ст. ст.) с указ на патриарх Тихон той бил ръкоположен за епископ Уржумски, викарий на Вятска епархия и скоро след това се отправил към мястото на своето назначение.

ВЯТСКА ЕПАРХИЯ. ПЪРВО ЗАТОЧЕНИЕ В СИБИР (1920-1926)

На 26 януари 1920 г. епископ Виктор пристигнал в град Уржум. Духовенството и вярващите го посрещнали много тържествено. Камбаните биели, настроението на хората било празнично. Църквата била препълнена с народ. От първия ден на своето служение новият епископ бил обграден с любов и внимание. Местните органи на ЧК веднага отбелязали това в своите донесения със забележка, че пребиваването му в града е нежелателно. Като начало намерили повод да направят обиск в дома му, при което конфискували златния му нагръден кръст. През месец май 1920 г. епископ Виктор бил арестуван за първи път. По това време имало тифна епидемия и владика Виктор проповядвал от амвона на хората да се покаят и им препоръчвал да поръсват по-често домовете си със светена вода. Това било достатъчно, за да бъде обвинен, че използва църковния амвон за агитация против съветската власт и „за агитация против медицината“ и да бъде осъден на лишаване от свобода до приключването на войната с Полша. Архиереят бил закаран в затвора в губерния град Вятка и останал там до ноември 1920 г., когато бил освободен поради обявената амнистия.

Властите не допуснали Епископ Виктор да се върне в Уржум и той бил принуден да остане във Вятка.¹ На 9 януари 1921 г. бил назначен за временно управляващ Вятската епархия, тъй като епархиалният архиерей, Никандър (Феноменов) изобщо не бил допуснат от большевиките да се завърне на катедрата си от Поместния събор в Москва. Още в Москва, през есента на 1918 г. той бил арестуван, на следващата година отпратен в

¹ По-късно преименуван на Киров.

Архангелския лагер, през 1920 г. върнат в Москва и след известно престояване в затвора бил изпратен на заточение. Така младият епископ Виктор трябвало да управлява за известно време цялата епархия. Това продължило до месец май 1921 г. когато за епархиален архиерей бил назначен епископ Павел (Борисовски). Владика Виктор останал като негов викарен епископ с назначение на катедрата в град Глазов, но оставал да живее в Трифоновия манастир във Вятка като негов настоятел, вероятно отново поради препятствия от страна на властите да заеме катедрата си.

Но където и да го изпращали обстоятелствата, той веднага пристъпвал с ревност и усърдие към архипастирските си задължения, проповядвал, учел паството на вяра и благочестие, организирал църковния живот и с изповедническото си поведение и държане пред властите веднага печелел сърцата на вярващите. Във Вятка владика Виктор бил непрекъснато обкръжен от църковния народ, който намирал в своя твърд и никога неуниващ архипастир голяма морална подкрепа сред теготите и тревогите на живота в съветската действителност. След всяко богослужение множество хора го изпращали до килията му в Трифоновия манастир, а по пътя, без да бърза, той отговарял търпеливо на многобройните въпроси и, колкото и да бил изморен, запазвал неизменно обичайния си дух на доброжелателност и любов. По характер бил прям, открит, чужд на всякакво лукавство, жизнерадостен и спокоен. Изключително много обичал децата и те му отвръщали със същата привързаност. В целия му облик, във всичките му действия, в държането с околните се чувствал истински християнски дух, проникнат от любов към Бога и ближните.

Болшевишката власт обаче си била поставила за цел да унищожи вярата и през 1922 г. предприела нови гонения срещу Църквата. Като повод било използвано

бедстващото положение на народа поради страшния глад, който обхванал Поволжието и много други райони на Русия. По официални данни гладували над 22 млн. души. Под предлог събиране на средства в помощ на гладуващите властите предприели мащабна кампания за изземане на църковните ценности. През месец март 1922 г. били сформирани специални комисии, които пристъпили към описа и изземването на ценностите от храмовете. Те действали нагло, безцеремонно, често пъти кощунствено и понякога преднамерено провокирали възмущението на вярващите. На места хората оказали съпротива, станали стълкновения, проляла се кръв. Властите обвинили за това патриарх Тихон и „контрареволуционното тихоновско духовенство“. Последвали арести и съдебни процеси. Във Вятка бил арестуван епархийският архиерей Павел (Борисовски) „за липси по описа на църковните ценности“.

По същото време болшевиките започнали да водят активна политика и за разрушаване на Църквата отвътре. Провокиран бил т. нар. „обновленски“ разкол. Патриарх Тихон бил арестуван, а самозваното обновленско Висше Църковно управление (ВЦУ) узурпирало църковната власт. Председателят на ВЦУ, епископ Антонин (Грановски) написал писма до всички епархийски архиереи. За Вятска епархия писмото било отправено към епископ Виктор, който отново временно управлявал епархията след ареста на епископ Павел. В него се казвало:

„Позволявам си да ви осведомя за главния ръководен принцип на новото църковно строителство: ликвидиране не само на явните, но и на тайните контрареволуционни тенденции, мир и сътрудничество със съветската власт, прекратяване на всякаква опозиция спрямо нея и ликвидиране на патриарх Тихон като отговорен вдъхновител на непрекратяващите се

контрареволуционни злословия. Съборът, на който се възлага да осъществи тази ликвидация, се планира да бъде свикан в средата на август. Делегатите на Събора трябва да се явят на Събора с ясно и отчетливо съзнание за тази църковно-политическа задача“.²

В тази критична ситуация епископ Виктор се проявил в светлината, в която ще се проявява и през целия си изповеднически път след това – бърза ориентация и също толкова бърза, без никакво колебание, реакция в защита на Църквата. Той изобщо не намерил за необходимо да отговаря на посланието на обновленското ВЦУ. Вместо това веднага съставил послание към духовенството и паството на поверената му епархия, в което с присъщата му смелост и категоричност сравнил действията на обновленците срещу патриарх Тихон с нечестията на старозаветните отстъпници Корей, Датан и Авирон, въстанали срещу поставените от Бога Мойсей и Аарон „заради което те били погълнати от разтворилата се под тях земя заедно с всички техни съобщници. Така и тези нечестивци се стремят да повдигнат на бунт вярващите против поставените от Светия Дух пастири и да разделят Христовата Църква, като си присвояват това, което не им принадлежи.“³

По-нататък в посланието епископ Виктор разяснявал на паството същината на новото явление по следния начин:

² УФСБ России по Кировской обл. Д. СУ-3708. Т. 1, л. 137. Цитира се по *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*, Игумен Дамаскин (Орловский), Тверь, 2006.

³ ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 3. Д. СУ-3708. Т. 1. Л. 137. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 126.

„Някога Господ със Своите пречисти уста е казал: ‘Истина, истина ви казвам: който не влиза през вратата в овчата кошара, а прескача отдругаде, той е крадец и разбойник; а който влиза през вратата, пастир е на овците’ (Йоан. 10:1-2). А божественият апостол Павел, като се обръща към пастирите на Христовата Църква казва: ‘Защото аз зная, че след заминаването ми ще се втурнат помежду ви люти вълци, които няма да щадят стадото; па и от вас самите ще се дигнат мъже, които ще говорят изопачено, за да увличат учениците след себе си. Затова бъдете будни’ (Деян. 20:29-31). Възлюблени приятели мои, това слово на Господа и Неговите апостоли за велика наша скръб се изпълни в нашата Руска Православна Църква. Като отхвърлиха дръзко Божия страх, хора по вид йерарси и архиереи на Христовата Църква, съставиха от себе си група лица, която противно на благословието на светейшия патриарх и наш отец Тихон се стремят самозвано, самочинно, измамнически да заграбят управлението на Руската Църква в свои ръце, като нагло се обявяват за някакъв временен комитет по управлението на делата на Православната Църква...

И всички те, наричащи себе си ‘жива църква’, и сами изпадат в самоизмама, и други въвеждат в лъжа и заблуждение; всички те са хора плътски, не понасящи подвига на духовния живот, отхвърлили от себе си или желаещи да отхвърлят ограниченията на божественото послушание на цялото църковно законоположение, предадено ни от светите богоносни Отци на Църквата чрез вселенските и поместните събори.

Приятели мои, умолявам ви, нека да се пазим, да не би някак и ние неочаквано да станем, подобно на тия смутители, отцепници от Божията Църква, в която, както казва апостолът, всичко е устроено към благочестие и за наше спасение и без послушание на която човек погива

навеки. Да не се случи това с нас никога. Макари да сме виновни пред Църквата за много грехове, обаче ние все пак сме едно тяло с нея и, като сме възпитани с нейните божествени догмати, всячески се стараем да спазваме нейните правила и постановления, а не да ги отхвърляме, нещо към което се стреми това ново сборище от недостойни хора...

За това ви умолявам, възлюбени в Христа братя и сестри, а най-вече вас, пастири и съработници на Господнята нива, никак да не следвате това самозвано разколническо сборище, наричащо се ‘жива църква’, а представляващо в действителност ‘труп смърдящ’ и да нямате каквото и да било духовно общение с всички безблагодатни лъжеепископи и лъжепрезвитери, поставени от тези самозванци. ‘Не признавам за епископ и не причислявам към Христовите йереи този, който с осквернени ръце за разоряване на вярата е поставен за началстващ’ – казва свети Василий Велики. Такива сега са и тези, които не по незнание, а от властолюбие нахлуват на епископските катедри, отхвърляйки доброволно истината на Едната Вселенска Църква и със своето самочиние създават разкол в недрата на Руската Православна Църква за съблазън и погибел на вярващите. Нека да бъдем мъжествени изповедници на Едната Вселенска Съборна Апостолска Църква, като твърдо се държим за всички нейни свещени правила и божествени догмати. И особено ние, пастирите, да не се препънем и да не бъдем съблазън за погибел на предаденото ни от Бога наше паство, като помним Господните слова: ‘Ако светлината, що е в тебе, е тъмнина, то колко ли голяма ще е тъмнината?’ (Мат. 6:23) и още: ‘ако солта изгуби сила’ (Мат. 5:13), с какво ще се осолят миряните?

Моля ви братя, пазете се от тези, които създават разпри и раздори противно на учението, на което сте научени и се отклонявайте от тях – такива хора служат

не на Господ Иисус Христос, а на своя стомах и с ласкателство и красноречие прелъстяват сърцата на простодушните. Вашето послушание е известно на всички и се радвам за вас, но желая да бъдете мъдри във всичко за благо и прости (чисти) за всяко зло. Бог на мира ще съкруши сатаната под нозете ви скоро. Благодатта на Господа нашего Иисуса Христа да бъде с всички вас. Амин (Рим. 16:17–20)⁴.

Това послание изиграло изключително мобилизиращо въздействие върху клира и паството във Вятска епархия. Навсякъде станало известно, че епископ Виктор не признава Висшето Църковно Управление и нарича неговите членове еретици. Само трима свещеници се осмелили да изкажат публично симпатии към обновленското ръководство. Останалите, които му симпатизирали, се страхували да направят това. Скоро след това епископ Павел бил освободен и се върнал към управлението на епархията.

На 6 август 1922 г. обновленците провели свой конгрес и веднага след това изпратили свои пълномощници във всички епархии, за да окажат натиск (с помощта на ГПУ) върху епархийските ръководства и да ги склонят към подчинение на своето Висше Църковно управление (ВЦУ). Във Вятка пълномощникът пристигнал на 23 август, посетил епархийския архиепiscop Павел и поискал от него съдействие за провеждането на общоградско събрание на духовенството, за да го запознае с решенията на обновленския конгрес. Първоначално епископ Павел насрочил събрание за следващия ден, 24 август, вечерта. Но, след като се посъветвал с епископ Виктор и други клирици,

⁴ УФСБ России по Кировской обл. Д. СУ-3708. Т. 1, л. 112-113. Цитира се по *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*, Игумен Дамаскин (Орловский), Тверь, 2006.

отменил събранието, а на пълномощника, който бил свещеник от Вятска епархия, разпоредил веднага да се завърне на мястото на служението си. На другия ден обновленският свещеник се явил отново при епископ Павел и поискал от него да отговори писмено: признава ли Висшето Църковно Управление и неговата платформа; смята ли пълномощника за официално лице и приема ли да работи съвместно с него. Епископ Павел отговорил доста рязко, че не признава никакво ВЦУ и заплашил пълномощника, че ако не замине веднага за мястото на своето назначение, ще му наложи запрещение да свещенодейства.

Обновленският клирик решил да опита да склони към съдействие епископ Виктор и се отправил към Трифоновия манастир, макар и да го предупреждавали, че той ще се отнесе още по-рязко. Така и станало. Епископ Виктор отказал изобщо да го приеме и да разговаря с него, както и да получи каквито и да било документи от ВЦУ. Още същия ден той съставил ново обръщение към паството, което било одобрено и подписано от епископ Павел и разпратено по храмовете. На следващия ден, 25 август епископ Павел и епископ Виктор били арестувани заедно с няколко свещеника. Първият разпит бил на 28 август, а на 5 септември им било предявено обвинението: нарушаване на декрета „За отделяне на Църквата от държавата и на училището от Църквата“. Нарушенията се състояли в това, че те „се намесвали в гражданските дела, присвоявайки си съдебни функции, като пререшавали бракоразводни дела, водейки по тези дела следствие, като имали за това специален апарат“. По това време подобно обвинение е можело да бъде отправено към всеки участник в състава на църковните съдилища на която и да било епархия. С цитирания декрет от месец януари 1918 г. Руската Православна Църква била поставена извън закона, но хората продължавали

както и преди да сключват църковни бракове и да се обръщат към епархиалните власти за разтрогването на такива. Църквата естествено не престанала да изпълнява тези свои функции, но това вече било закононарушение, за което всеки клирик е можел да бъде съден. Освен това двамата епископи били обвинени във „връзки с нелегални монархически групировки“ и „разпространяване на нелегалните възвания на патриарх Тихон, Агатангел Ярославски и ‘Братството на ревнителите на православието’“. Разбира се, „нелегалните монархически групировки“ били измислени от сътрудниците на ГПУ във Вятка, а „нелегалните възвания“ са официални обръщения към паството на патриарх Тихон и заместващия го след неговия арест Ярославски митрополит, свещеноизповедник Агатангел (Преображенски). Във Вятското управление на ГПУ преценили, че делото има важно значение и, като си давали сметка за популярността на епископ Виктор в града, решили да отправят двамата обвиняеми епископи в Москва. Вярващите научили за това и се стекли масово на гарата, за да изпратят своя любим архиерей. Бил изпратен милиционерски отряд, за да разгони събралите се хора, но независимо от охраната, всички се устремили към вагона при потеглянето на влака. Мнозина плачели. Епископ Виктор благославял от прозореца паството си.

По време на продължилото в Москва следствие обвиняемите били държани в Бутирския затвор. На въпроса на следователя за отношението му към обновленците епископ Виктор отговорил: „Не мога да призная Висшето църковно управление поради канонически причини...“.⁵ На 23 февруари 1923 г. епископите

⁵ УФСБ России по Кировской обл. Д. СУ-3708. Т. 1, л. 137. Цитира се по *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*, Игумен Дамаскин (Орловский), Тверь, 2006.

Павел и Виктор били изселени за срок от три години в северния Наримски край с постановление на НКВД.⁶ По това време болшевиките възприели по-„оперативен“ подход по отношение на духовенството: административно изселване без съдебен процес, само след следствие. Тази възможност била въведена с декрет през лятото на 1922 г.

Наримският край се намирал в Сибир, в Томска област, на почти четири хиляди километра от Москва. Епископ Виктор бил изпратен в малко селище само с четиринадесет къщи на около седемдесет километра от районния център Колпашево, по поречието на река Об. Сведения за живота на Владиката през годините на заточението в това откъснато от света място се намират преди всичко в неговите писма до духовните му чеда. Повечето от тези писма са се загубили в последвалите години на гонения, но от достигналите до нас⁷ може да се добие достатъчно ясна представа както за суровите условия на живота му в заточението, така и за неговото благодушие и преданост на Божия промисъл, с които приемал скърбите и изпитанията. Вижда се също така без съмнение, че светител Виктор оставал твърд в

⁶ НКВД (Народный комиссариат внутренних дел) – съответства на Министерство на вътрешните работи, в което ГПУ (Государственное политическое управление) изпълнявало ролята на политическа спецслужба на болшевишката власт.

⁷ Запазени са писма на епископ Виктор до семейство Чудиновски: Александра Фьодоровна и нейните дъщери Валентина, Зоя, Надежда и Александра. Публикувани са от Владимир Семибратов в списание „Вятка“, 1997, бр. 1. Цитират се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010.

своята позиция срещу враговете на Църквата, тежките обстоятелства не го поколебали ни най-малко. Ето някои откъси от запазените писма, които свидетелстват за това:

„Скъпи Зоя, Валя, Надя и Шура, с дълбокоуважаемата ви майка,

От моето далечно заточение изпращам на всички ви Божието благословение с молитвено пожелание то да ви запази от всякакво зло в живота, а най-вече от богомерзката ерес на обновленците, която е гибел и за душата, и за тялото. Благодаря ви, че ме помните. Дуня не можа да донесе вашето писмо (впрочем, все още не съм получил всички вещи), но по пощенската хартия и пликовете се досетих, че това е изпратено от вас. За сега получихме само една вещ: шубата на Маша⁸, а в нея имаше завити някои неща и между тях – хартията и пликовете. Благодаря ви за тях. Пишете ми: как живеете, здрава ли е майка ви, кой и къде служи при вас? Къде ходите по-често на църква? Навярно посещавате службите на владика Авраамий. Така и правете, дръжте се здраво за него, слушайте го за всичко и се съветвайте с него, ако има нужда за нещо. С еретиците-отстъпници от Вселенската Църква не се молете.

По Божията милост и любовта на всички ви ние живеем добре. Цялото лято проведох в риболов на реката, а сега помагаме на болните, които не са много, тъй като и селото ни е малко – всичко четиринадесет къщи. Божествената служба извършваме в къщи, а когато се молим, си спомняме сърдечно за всички вас. Жалко, че от толкова време вече съм разделен от вас, но всичко, [което се случва] с човека, е по Божията воля.

⁸ „Маша“ в писмата наричат монахиня Мария (Томилова), постриженица на Вятския Преображенски манастир, духовна дъщеря на епископ Виктор, която доброволно споделила с него живота в заточението, за да му помага да преживее.

Надявам се на Божията милост, всички ние да се видим; само че не знам за дълго ли ще бъде това. По-рано Дуня искаше да дойде да се видим, но не можа – много далече живеем ние и е трудно да се стигне до нас. През лятото трябва да се пътува с лодка, а през зимата с коне – 400 версти.⁹ Но има хора, които са прогонени още по-надалече: един свещеник пътува 32 дни с лодка до Колпашево – нашето главно село. До там, където той живее и поща не отива¹⁰, а ние тук все пак сме добре, слава Богу.

Живейте с Христос. Поменавайте ме във вашите молитви. Любезц всички вас епископ Виктор.“

„Драги Валя, Зоя, Шура и Надя!

Благодаря ви, че ме помните. Винаги си спомням за всички вас заедно с майка ви. Не мога да забравя вашата ревност за Божия храм, за молитвата. Божията благодат да укрепява и занаяпред вашия дух на ревност за вечно спасение.

По Божията милост аз съм жив и здрав с вашите молитви. Нашето място е глухо, народът живее бедно, а пощенската връзка е много трудна. Пощенската станция е на 60 версти¹¹ и сам не можеш да отидеш до нея – в тайгата има мечки; пък и пеш не може да се премине, а трябва с лодка. За това чакаме случай, когато трябва

⁹ Една верста се равнява на 1066 м. 400 версти са приблизително 426 км. Толкова било разстоянието до областния град Томск, до който от Европейската част на Русия можело да се стигне с влак по Транссибирската жп магистрала.

¹⁰ Липсата на пощенска връзка с мястото на заточение утежнявало много положението на заточените не само заради липсата на връзка с близките им хора, но и заради невъзможността да получават от тях вещи и средства за преживяване в заточението.

¹¹ Очевидно тя се е намирала в споменатия в предходното писмо районен център Колпашево.

да изпратим по някое писмо. През цялото лято лових риба, ту на река Кет,¹² ту на езерата, но сега риболовът приключи, седя у дома, занимавам се с английски – може някога да послужи. Може би ще преподавам в училището, но досега не са ми дали определен отговор. Ние се молим у дома, в църквата не ходим, тъй като свещеникът е преминал на страната на еретиците-антицърковници (живоцърковници), а молитвеното общение с еретиците е гибел за душата. Народът нищо не знае и не чува, духовенството крие всичко от него. Селяните се отнасят към нас сърдечно и ни помагат: носят ни мляко, картофи, а ние споделяме с тях лекарствата. Малките дечица ходят почти голи, няма какво да облекат и всички боледуват от студа. Лен и коноп сеят малко, а да се купува плат е много скъпо. Наесен мъжете заминават надалеко, на двеста версти, в дълбочината на тайгата на лов за катерици или да ловят риба с мрежи – от това и живеят, а собствен хляб имат съвсем малко. Наоколо са непроходими блата.

Винаги си спомням за вас, за вашата любов, не ме забравяйте и вие в молитвите си, само с еретиците не се молете, а по-добре у дома, ако няма православен храм...“

„Уведомявам ви, че получих вашето писмо (то вече е второ)... Само че напразно правите разходи да изпращате писмата препоръчани; пък и тях ги получаваме много трудно. Пощата ни е на 70 версти и трябва да се търси човек, който да пътува и да му се напише пълномощно за получаване на писмото, а пълномощното се заверява в Райсъвета, който е на 10 версти. Понякога дълго време не се намира човек, който да пътува, за

¹² Река Кет се влива в голямата сибирска река Об близо до населеното място, където бил заточен епископ Виктор.

да го вземе и така писмото си стои и стои в пощата (с месеци). А пък обикновените писма направо се изпращат от пощата и ги получаваме по-бързо...

Винаги с особена радост си спомням за всички вас, за вашето усърдие към Божия храм и за вашето радушие, с което ни приемахте. Господ да укрепява вашия дух в изповядването на светата православна вяра и да ви въздаде със своите милости в този и в бъдещия живот. Както вие, така и аз се надявам на Божията милост пак да се видим, а кога ще стане това, не знам, Господ знае и ще устрои всичко според Своята свята воля за наше взаимно утешение. Вие така и винаги дръжте в сърцето си мисълта, че всичко с нас се случва по Божията воля, а не случайно и от Господа зависи да измени нашето положение за наше утешение и спасение. А затова няма да се отчайваме никога, колкото и тежко да ни е.

Студовете при нас вече свършиха и отдавна имаме прекрасно пролетно време, даже по малко започва да се топи снегът. Тук реката се размразява не по-рано от май, тъй като тук изобщо е по-студено, отколкото при вас във Вятка. С началото на пролетта при вас започват изпити – Божията благодат да ви помага във вашите учебни дела, да ви просвещава и преумъдрява във всяко познание за ваша полза и за утешение на майка ви.

Благодаря ви за писмата и за марките, аз самият отдавна не съм ви писал, защото се боя да не навредя и на вас, и на мен с по-честа преписка: нали сме заточеници, следят за всяка наша крачка и писмата ни се четат. Предишното ви писмо получихме късно, то остана дълго време в пощата, защото нямаше пътуващ до там, когото да упълномощим да го получи, за това и не можах да те поздравя, теб Валя, за именния ден, макар и да изпратих поздравление по някой друг, а по кого именно – вече забравих. Много добре сте направили, че сте посетили

владика Авраамий¹³ за именния му ден; по-добро от това не би могло да се направи. Да не те оставя Господ заради това свято дело. Владика Авраамий е велик човек по своето смирение пред Бога. Сигурно и него ще го изпратят някъде по-надалече.¹⁴ Господ да му помага!

Питате за моето здраве – слава Богу, здрав съм, само малко страдах от ревматизъм.¹⁵ Отопляваме се само с желязна печка¹⁶, която гори ден и нощ и температурата е неравномерна – ту е много горещо, ту е студено. За това се и разболях малко. Маша сега шие завивки и така заработваме за хляб, риба, дърва. Впрочем аз и сам налових много риба и сега с настъпването на пролетта

¹³ Епископ Авраамий (Дернов) бил назначен за управляващ Вятска епархия в отсъствието на заточените епископи Павел (Борисовски) и Виктор (Островидов). Епископ Виктор е могъл да го познава още от Казанската академия, където те са учили по едно и също време в продължение на три години. След това служили заедно известно време в Александро-Невската лавра в Санкт-Петербург.

¹⁴ Действително през месец март 1925 г. епископ Авраамий бил изпратен на заточение в Зирянския край (сега република Коми) за срок от три години.

¹⁵ По-късно през 1926 г., докато се намирал в Бутирския затвор, на владика Виктор била поставена диагнозата „хроничен ставен ревматизъм“. Отбелязано е, че страда от болки в ставите от десет години. Болестта му се обострила сериозно по време на сибирското заточение.

¹⁶ Обичайното отопление в традиционните руски къщи, особено по на север, е ставало с особени големи зидани печки, които поддържали относително постоянна температура в помещението при големите студове през зимата. Този тип печки са важен елемент от самата архитектура на къщата и се използвали и за спане върху тях – на високо в стаята, където е по-топло. Липсата на такава печка в помещението, в което е живял владика Виктор е била сериозно изпитание при суровия сибирски климат.

отново ще се заема с риболов. Така и времето ще мине по-незабелязано, а сега понякога е скучно, но слава Богу за всичко, Господ не ни изоставя със своите утешения. Ето, празникът Благовещение на Пресвета Богородица е скоро и ние също, с Божия помощ, ще се приобщим със Светите Тайни, само че у дома, където служим Божествената Литургия двамата с Маша и поменаваме и вас – всички наши близки във Вятка. Божията милост да бъде с всички вас. Пристъпвайте и вие към светите тайни там, където ходите на църква, а ако по вашите молитви ме освободят по-рано, тогава и при мене ще се причастите. Останете с Бога. Господ да ви пази. За получаването на това писмо не говорете много; приложените писма предайте на Анна Николаевна Дяконова и Фаина Николаевна (майката на Игор). Моята любов в Христа е с вас.

Епископ Виктор“

„Отдавна не съм получавал от вас нито ред. Пишете, ако имате време, как живеете, какви скърби и какви радости имате; защото вашите скърби и радости са и мои скърби и радости. Пишете, без да се страхувате [за мене], само не се подписвайте никога с фамилията, а само с името. Аз и без това ви зная всичките и почерка ви познавам.

Аз живея добре, по Божията милост. Само се опасявам да не попадна пак някъде „на курорт“. Враговете на православната Църква, обновленците, не дремят, а навярно пак коват някакви козни против нас. Не знаят какво правят. Мислят, че като ни предават на страдания, „служат Богу“, както предсказва това сам Господ в светото Евангелие. Как ви се струват новите свещеници? Съветвам Зоя да ходи на изповед и за свето Причастие при о. Михаил (във Възкресенския събор). Господ да пази всички ви.

Любещ всички вас
епископ Виктор“

Още в началото на своето заточение в Наримския край, през 1923 г. владика Виктор написал послание „До Вятските приятели и възлюблени в Господа“, което не е запазено. Сведения за него има в писмо на обновленския епископ Николай (Тихвински), според когото в това послание епископ Виктор нарича обновленците „най-опасни еретици-антицърковници, каквито православният християнски свят още не е познавал“, „жалки нови нечестивци, нови богохулници, свирепи вълци, които като крадци си присвоиха името на Православната Църква“.¹⁷

Срокът на заточението на епископите Павел (Борисовски) и Виктор (Островидов) изтекъл на 23 февруари 1926 г. и на тях им било позволено да се завърнат във Вятска епархия, където те пристигнали през пролетта на 1926 г.

¹⁷ *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 135.

ГЛАЗОВ (1926-1927)

Епископ Виктор се завърнал във Вятка на 29 март 1926 г. и още на следващия ден властите изискали от него да даде подписа, че се задължава „да не управлява епархията, в частност – да не назначава, премества и уволнява свещеници, да не разпраща по епархията възвания от името на епархиалното управление“. Подобна подписка била взета и от Павел (Борисовски), който след завръщането си бил въздигнат в сан архиепископ.

За времето на изгнанието на двамата архиереи православното управление на епархията било почти напълно разрушено. След ареста на епископ Авраамий през 1925 г. във Вятка нямало православен епископ, а обновленците имали свое епархиално управление. Към тях се присъединил един викарен епископ, който успял да увлече мнозина свещеници след себе си. Твърдите изповедници сред свещенството почти всички били в затвора и на заточение. Повечето от преминалите към обновленците съзнавали, че това е отстъпление, но не били в състояние да устоят пред заплахата да бъдат арестувани и изпратени на заточение. Всички виждали колко лесно може да стане това – достатъчен бил един донос от обновленската йерархия пред властите.

Вярващият народ в мнозинството си, обаче, бил твърдо на страната на „тихоновците“, както започнали да наричат тогава православните клирици. В някои храмове енорийските събрания прогонили свещениците, подчинили се на обновленското управление. Някои свещеници криели от паството си, че са преминали към него. Макар и повечето храмове да преминали, с помощта на властите, в ръцете на обновленците,

огромното мнозинство от вярващия народ посещавало богослуженията там, където служели „тихоновски“ свещеници, а обновленските храмове пустеели.

Завърналите се в епархията двама архиереи веднага се заели с възстановяването на разрушеното епархийско управление и нормализирането на църковния живот. В почти всичките си проповеди те разяснявали на вярващите, че обновленството представлява пагубен разкол. Архиепископ Павел се обърнал към паството с послание, в което се казвало, че единствен законен глава на Руската Православна Църква е местопазителят на патриаршеския престол митрополит Петър (Полянски)¹ и призовавал всички вярващи да странят от разколническите групировки² и да се обединят около митрополит Петър. Двамата завърнали се от заточение архиереи представлявали за църковния народ единственото несъмнено законно свещеночалие и след обръщението и техните увещания, подчинилите се на обновленското управление енории започнали масово да преминават към тях. Обновленците били сериозно обезпокоени и предприели ответни действия, но архиепископ Павел и епископ Виктор били твърди в своите позиции. Това става ясно от обвиненията на обновленците срещу тях. Обновленският епископ на покой Николай (Тихоновски) пише:

„След завръщането си във Вятка от Наримския край епископ Виктор лишава от благословение вярващите, посещаващи обновленските храмове, не признава за

¹ Към това време патриарх Тихон вече бил починал.

² Освен обновленския разкол през пролетта на 1926 г. пак под активното въздействие на ГПУ бил създаден още един разкол, Григорианския – по името на възглавлия го епископ Григорий (Яцковски).

благодатни хиротониите на свещените лица, като не се стеснява даже писмено да ги нарича отстъпници от Църквата по дяволско действие.“³

Обновенският Вятски епископ Йоасаф (Рагозин) пък директно обвинявал епископ Виктор в антисъветски възгледи. Той разпратил до своите викарии „Оповещение“, в което пишел:

„Завърналите се от заточение бивши Вятски епископи Павел Борисовски и Виктор Островидов напълно определено и съзнателно застанаха отново на пътя на обединяването на обществените реакционни сили, враждебни на съветското правителство на нашата Република.“⁴ При тази политическа обвързаност с болшевиките не е чудно, че вярващият народ наричал обновленците „червените попове“.

Прави впечатление, че през този период архиепископ Павел бил по-рязък, докато епископ Виктор бил по-внимателен в действията си. В посланието си, което беше споменато по-горе, архиепископът в ултимативен тон изисквал от властите да легализират патриаршеската „тихоновска“ Църква и да прекратят антирелигиозните демонстрации. Епископ Виктор, който не участвал в съставянето на посланието, намирал този тон за нетактичен и неуместен. Архиепископ Павел неведнъж в разговори повдигал въпроса за гоненията от страна на властите, заявявал, че е готов да страда, че не се бои нито от затвора, нито от заточенията. Епископ Виктор, напротив, избягвал всякакви действия и

³ ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 9. Д. СУ-11383. Т. 1. Л. 69. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 140.

⁴ ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 9. Д. СУ-11383. Т. 1. Л. 152. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 141.

изявления, които биха могли да дадат повод на властите за политически обвинения срещу духовенството. Архиепископ Павел назначил комисия за обратното приемане на клириците, преминали в обновленството и изисквал от тях задължително публично покаяние пред църковния народ. Епископ Виктор също бил строг към пребиваващите в обновленството и, както се вижда от документите, дори не давал благословието си на миряните, които посещавали техните храмове, но тази вразумителна пастирска строгост той съчетавал с разумно пастирско снизхождение. Епископ Виктор смятал въведения покаен чин за свещенослужителите за ненужна крайност, която по-скоро препятства тяхното завръщане в Църквата. Самият той не вземал участие в работата на т. нар. „покаяна комисия“.

Независимо от тези различия през този период и двамата архиереи имали принципна позиция спрямо обновленците, не отстъпили пред заплахите и доносите им и отказали да водят с тях каквито и да било преговори и разговори. Това не можело да продължи дълго. Архиепископ Павел и епископ Виктор били арестувани на 14 май 1926 г. – по-малко от три месеца след завръщането им в епархията.

Сътрудниците на Вятското ГПУ побързали да ги отправят в Москва, за да избегнат вълнения сред вярващите в града. Те знаели, че множество вярващи ще се отправят към затвора и ще искат да видят своите архиереи, поради което още на следващия ден ги изпратили със спецконвой, „с цел недопускане на поклонничество на религиозната публика до мястото на задържането им“. На 20 май двамата архиереи били вече във вътрешния затвор на ГПУ в Москва. В затвора те престояли три месеца, докато траело следствието. На 20 август било обявено Постановлението на Колегията на ГПУ. То разпореждало интерниране по формулата,

популярна по това време сред репресираните от съветската власт като „минус седем“ или „б+1“. Това означавало лишаване от правото на пребиваване в шест големи града и техните губернии, плюс този град и неговата губерния, от който „контрареволуционният елемент“ бил интерниран. В случая за двамата архиереи това били градовете Москва, Ленинград, Киев, Одеса, Харков, Ростов на Дон плюс град Вятка и губерниите, на които тези градове били центрове. Интернираните се прикрепвали към определеното им местожителство за срок от три години, без право да го напускат. Местожителството можело до известна степен да се избира и архиепископ Павел избрал град Александров във Владимирска губерния, където по-рано бил викариен епископ. Епископ Виктор избрал неголемия град Глазов, който от 1920 г. вече не принадлежал към Вятска губерния, а влизал в състава на съседната Ижевска губерния, Вотска автономна област, но продължавал в църковно отношение да принадлежи към Вятска епархия. Така владика Виктор щял да бъде сравнително недалеч от своето вятско паство – разстоянието от Глазов до Вятка (от 1934 г. – гр. Киров) е около 230 км. Освен това той бил назначен за Глазовски епископ още през 1921 г. и носел този титул и до момента. В миналото съветските власти не го допуснали до мястото на служението му, а сега станало така, че го интернирали там. На път от Москва за Глазов епископ Виктор се отбил през Нижни Новгород, за да се срещне с митрополит Сергей (Страгородски), който тогава управлявал Руската Църква като заместник на заточения патриаршески местопазител митрополит Петър (Полянски). В съответствие с мястото на интернирането му митрополит Сергей го назначил за временно управляващ Вятска епархия, при отсъствието на епископ Павел (Борисовски). Така, сравнително

скоро след арестуването си, епископ Виктор отново се заел с делата на Вятска епархия, макар и от известно разстояние и без възможността да присъства на място и да служи сред любимото си вятско паство. Много скоро след срещата им митрополит Сергей издал – на 3 септември (16 септември, ст. ст.) – още едно разпореждане: Ижевското викариатство да бъде отделено от Сарапулската епархия и да бъде превърнато в център на самостоятелна епархия, наречена Ижевска и Вотска; към нея да бъдат присъединени отделни енории и архиерейски наместничества от съседни епархии. Целта на това разпореждане било да се създаде епархия, която да съответства на новосъздадената от властите административна единица – Вотска автономна област. Митрополит Сергей възложил тази задача – образуването на новата Ижевска и Вотска епархия – на епископ Виктор, като го назначил на длъжността управляващ архиерей до назначаването на титулярен такъв за новата епархия.⁵ Така епископ Виктор трябвало да управлява две епархии. Това последно назначение му донесло много грижи, неприятности и скърби. Указът на митрополит Сергей не определял ясно границите на новата епархия, оставяла се възможността отделните енории да се самоопределят. Като интерниран, епископ Виктор нямал право да напуска град Глазов и той трябвало да пише писма и телеграми до архиерейското наместничество в Ижевск (викариен епископ в момента там нямало) и до енорийските настоятелства в населените места в съседни епархии. Мнозина били готови да се присъединят към новата епархия, между другото и затова, защото нямали доверие към своите епископи, някои от които били отпаднали за известно

⁵ Поради това епископ Виктор (Островидов) е титулуван през този период и като „епископ Ижевски и Вотски“.

време в обновленството. Епископ Виктор се заел усърдно с формирането на новата епархия, като се ръководел от принципа църковно-административното структуриране да принася максимална полза за духовното обгрижване на вярващите. В случая той се стремял новата епархия да включи в границите си териториите, населени с вотяки,⁶ така че този народ, приел православието, да бъде обединен църковно, а не разпръснат в две-три епархии. Епископ Виктор останал верен на своя безкористен мисионерски и пастирски подход. За съображенията, от които се ръководел, говори достатъчно ясно неговата резолюция от 26 януари 1927 г., в която той обяснява по следния начин причините „за откриването на Ижевската епархия като ядро за образуването на единна вотска религиозна единица“:

„А именно, предполагаше се, че бъдещите Ижевски архипастири, затворени в границите на територията на Вотска област, като отдават своите сили и любов изключително на вотския народ, на вотската Църква, биха могли да принесат несравнено повече полза за нравственото възпитание и религиозното просвещение на вотския народ, отколкото епископи, живеещи извън територията на Вотска област, заети със своите местни дела, а понякога и ограничени във възможностите си да посещават Вотска област. А нима няма да се намерят сред вотяките, ако не сега, то в бъдеще, кандидати достойни да заемат епископската катедра? Кой може да повлияе по-добре в религиозно-нравствено отношение на народа: епископ, който е вотяк по рождение или такъв, който е чужд на народа по своя език?“⁷

⁶ Самоназванието на тази народност е „удмурти“. „Вотяки“ е старото им руско название, което вече е излязло от употреба.

⁷ Поляков А. Г., Кожевников И. Е. *Виктор (Островидов)* —

От съвсем други съображения обаче се ръководели епископите, които щели да загубят енории, наместничества или цели викариатства. Те протестирали остро срещу „нахлуването“ на епископ Виктор в тяхната територия. Завързала се мъчителна преписка. Междувременно в края на 1926 г. митрополит Сергей бил арестуван и нямало към кого да се апелира. След освобождаването си в края на месец март 1927 г. митрополит Сергей първоначално подкрепил действията на епископ Виктор. По-късно обаче, вследствие на протестите на засегнатите епископи, междувременно образувания при него Синод разгледал въпроса и решил, че епископ Виктор е избързал с приемането на структурите от другите епархии – трябвало преди това да има одобрението на висшата църковна власт. (В първоначалния указ на митрополит Сергей се казвало, че в новата епархия могат да преминат всички, които желаят, стига да се намират на територията на Вотска област.)

Всички тези спорове за енории, територии, епископска власт били крайно мъчителни и тягостни за епископ Виктор, който бил въввлечен в тях против желанието си. За него имало много по-важни неща в църковното строителство и духовното обгрижване на вярващите. За дейността му от този период – есента на 1926 г., пролетта на 1927 г. – може да се съди по негово писмо до Сарапулския епископ Алексей, отправено след Пасха, тоест след 24 април 1927 г. В него епископ Виктор пише:

„Твърде много изнемогнах от всички вълнения и дела, от които съм в ужас: не знам кога ще свърша всичко, а хората чакат и искат едни или други отговори. Много недоразумения има на места с

еретиците-антицърковници (обновленците); хората ги гонят, а те въпреки това насила се натрапват. Не знам как е по другите места, но според утвърдилото се във Вятска епархия мнение, това са най-опасните от всички еретици, които някога е познавала Православната Църква. Те отхвърлят догмата за Църквата (9-я член на Символа на вярата); те отхвърлят, че Църквата е Една и че само в нея се извършва спасението на човека чрез Божията благодат; отхвърлят, че Църквата е свята и по тази причина е Божествено непогрешима в своите определения. Вместо Божия закон те измислят закони на живота, които оправдават техните страсти и пороци и ги освобождават от подвига на живота. В нашата епархия свещениците и дяконите еретици-обновленци не се признават за благодатни Божии служители ... Църквите на еретиците не се посещават, молитвеното общение с тях се смята за гибел за душата, а за свещенослужителите се смята непростително и всяко житейско общение с тях...

На еретиците не се разрешава нито да служат молебени, нито да влизат в светия олтар, а самите храмове след тяхното оттегляне често се освещават с малко освещение по искане на народа. Вече не им дават нито квартири, нито [...] ⁸ и все пак еретиците ходят по селата, където хората са слабо ориентирани за гибелността на общението с тях, а духовенството тероризират със заплахи за изселване и пр.

Със всичко това ми се налага да се занимавам: да успокоявам, да умиротворявам, да пиша, да говоря. А освен това имам и много друга положителна работа по епархията. Ето защо Ви и писах, че понякога даже не

⁸ Неясно място в оригиналния текст.

мога изцяло да прочета получената поща. Когато малко се отдалеча от текущите дела, ще се постарая да напиша отговор на Вашите последни писма.“⁹

⁹ Поляков А. Г., Кожевников И. Е. *Виктор (Островидов) — епископ Ижевский и Вотский*. Киров, 2009, С. 107—108.

„ЛЕГАЛИЗАЦИЯТА“ И ДЕКЛАРАЦИЯТА НА МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ

До 1927 г., в продължение на десет години след Революцията, Църквата в Русия била практически извън закона – нямала право на регистрация като юридическо лице. Властите регистрирали само храмови настоятелства, но умишлено не легализирали епархиалните и централните органи на църковното управление. Регистрирали само разколническите – на обновленците, григориевците. При това положение архиереите на патриаршеската Църква – или както започнали да ги наричат „тихоновците“, по името на патриарх Тихон – нямали право да издават укази, да разглеждат бракоразводни дела и изобщо да извършват каквато и да било административна дейност. Те можели само да бъдат регистрирани като „служители на култа“ и то към вече регистрирано църковно настоятелство. Нарушаването на някои от тези разпоредби – които един епископ няма как да не наруши при изпълнението на своите задължения – било постоянен и удобен повод за арестуване на архиереите. Всяка написана на хартия тяхна резолюция можела да послужи като достатъчно основание за арест. Църквата остро се нуждаела от легализация, за да може да функционира що-годе нормално. Властите знаели това – те умишлено я държали в това положение – и предлагали легализиране, но при определени условия, които всъщност означавали самоунищожение на Църквата. Специалните служби целели чрез примамката на легализацията да овладеят самото църковно управление. Така освен външната свобода на действие, Църквата щяла да загуби и своята вътрешна свобода на самоуправление. На болшевиките им било необходимо Църквата да бъде оглавявана от такъв архиерей, който да приеме техните условия.

През 1926 г. Руската Православна Църква се възглавявала от митрополит Сергей (Страгородски). Той бил арестуван през декември 1926 г. с множество други архиереи и срещу тях било образувано следствено дело по повод на проведените през есента на същата година т. нар. „тайни избори за патриарх“. Тези избори били произведени по инициатива на група епископи; митрополит Сергей не се възпротивил. В условията на невъзможност да се свика събор за избор на нов патриарх било осъществено писмено допитване до около 70 архиереи – тези, до които организаторите успели да достигнат, преди инициативата да стане известна на ГПУ и да започнат арестите. Почти всички от участвалите в това задочно гласуване предпочели за патриарх на Руската Църква Казанския митрополит Кирил (Смирнов). Той бил посочен и в завещанието на патриарх Тихон като първи кандидат за местопазител на патриаршеския престол до избора на нов патриарх. Резултатите от изборите били ясна индикация за Евгений Тучков – ръководителя на антицърковния отдел в ГПУ – че митрополит Кирил е йерархът с най-висок авторитет сред верните последователи на патриарх Тихон. Тучков веднага решил да използва този авторитет за осъществяване на плановете на ГПУ за разбиване на Църквата отвътре. По това време митрополит Кирил вече шеста година с кратки прекъсвания се намирал или в затвора, или на заточение. Той бил арестуван на мястото на последното му заточение и доведен в затвора в град Вятка, където бил държан от януари до април 1927 г. Тучков отишъл във Вятка в средата на февруари и лично провел разпита в продължение на два дни. Той предложил на архиерея свобода и възможност да оглави църковното управление при определени условия, които означавали подчиняване на управлението на Църквата на разпорежданията на ГПУ. Тучков ги формулирал така: „Ако на нас ни

е необходимо да бъде отстранен някой архиерей, Вие трябва да ни помогнете.“ Митрополит Кирил отговорил: „Ако той е извършил някакво църковно престъпление, да. В противен случай ще му кажа: Братко, нямам нищо против тебе, но властите искат да те отстраня и аз съм принуден да направя това.“ Тучков недоволно го поправил: „Не, не така. Вие трябва да дадете вид, че правите това сам и да намерите съответното обвинение.“¹ Тези думи много добре илюстрират основния замисъл на плана на ГПУ – да бъде използвана самата висша йерархия, самото църковно управление за разрушаването на Църквата отвътре. Митрополит Кирил разбирал много добре това. Той отговорил: „Евгений Александрович, Вие не сте оръдието и аз не съм бомбата, с която искате да взривите Руската Църква отвътре!“ За този отказ митрополит Кирил бил осъден на 23 март 1927 г. на ново тригодишно заточение, този път в Сибир, в Туруханския край. Следващите десет години до мъченическата си кончина митрополит Кирил прекарал почти непрекъснато в затвора или на заточение.² Впрочем той не бил първият високопоставен и авторитетен йерарх на Руската Църква, който отказал категорично да съдейства на плановете на съветската власт да превземе Църквата отвътре. Той по-скоро бил последният в редицата на изповедниците и мъчениците, които решително отхвърлили съблазните и отказали да предадат Църквата.

¹ *Молитва всех вас спасет: Материалы к жизнеописанию святителя Афанасия, епископа Ковровского* / Сост. О. В. Косик. М.: Изд-во ПСТБИ, 2009. С. 44.

² Свещеномъченик Кирил (Смирнов) е разстрелян на 20 ноември (н. ст.), в навечерието на Архангеловден, 1937 г. заедно с митрополит Йосиф (Петровъх), още един епископ и около 150 свещеници в гр. Чимкент, Казахстан.

Пръв застанал като непреодолима преграда пред коварните замисли на съветските спецслужби светият патриарх Тихон. Той се съгласил на много компромиси с болшевиките, но никога не допуснал властите да подчинят на своята воля църковното управление. Патриарх Тихон заплатил с живота си за това, че запазил свободата на Църквата. Починал на шестдесетгодишна възраст на 7 април, н. ст., Благовещение, 1925 г. Някои изследователи смятат, че има достатъчно основания да се приеме, че е бил отровен. Но дори и тази версия да бъде оставена под въпрос като недостатъчно доказана, безспорно е, че патриархът починал на тази възраст вследствие на невероятния психологически тормоз упражнен върху него от болшевиките. По този повод протопрезвитер Михаил Полски пише: „Патриархът умря. Болшевишката власт го измъчи и изгори върху бавния огън на своята сатанинска ненавист.“³

През 1922-1923 г., когато патриарх Тихон бил арестуван и държан в строга изолация, правомощията по управлението на Църквата били прехвърлени от него върху Ярославския митрополит Агатангел (Преображенски) и Петроградския митрополит Вениамин (Казански). В послание към паството от 28 май митрополит Вениамин отказал да признае обновленското ВЦУ и разпоредил във всички храмове да продължава поменаването на арестувания патриарх Тихон. Свещеномъченик Вениамин бил арестуван на 1 юни 1922 г. и разстрелян на 13 август същата година.

Митрополит Агатангел (Преображенски) също издал послание, в което дал важни насоки и очертал тактиката на борбата за запазване на свободата на Църквата от посегателствата на обновленците и

³ Протопрезвитер Михаил Полски, *Положението на Църквата в Съветска Русия*. София, 2013, сс. 52-53.

специалните служби на съветската власт. Той бил осъден на заточение в Наримския край и въпреки преклонната си възраст и тежкото здравословно състояние бил отправен далеч на изток на хиляди километри навътре в Сибир.

След смъртта на патриарх Тихон през 1925 г. условията на болшевиките били отхвърлени и от неговия наследник в управлението на Руската Църква, Крутицкия митрополит Петър (Полянски), избран от руските епископи за местопазител на патриаршеския престол до избора на нов патриарх. Той също заплатил скъпо за своята твърдост. Съветската власт го оставила на свобода само няколко месеца след смъртта на патриарх Тихон. В края на 1925 г. той бил арестуван и останалите дванадесет години до мъченическата си кончина⁴ прекарал в заточение на брега на Северния ледовит океан (четири години) и в затвора при най-строг режим, в единична килия във вътрешен изолатор (осем години).

Също така устойчив се оказал и значително по-младият архиепископ Серафим (Самойлович) – тогава на четиридесет и пет години, – върху когото за кратко време легнала отговорността за управлението на Руската Църква. Той отклонявал настоятелните предложения на Тучков за легализация с аргумента, че подобни важни решения за промяна на църковната политика могат да се вземат само от старшите архиереи, когато се завърнат в управлението на Църквата – всички те били в затвора или на заточение. Архиепископ Серафим също прекарал остатъка от живота си в затвора, на заточение или в лагери.⁵

⁴ Свещеномъченик Петър (Полянски) бил разстрелян на 10 октомври (н. ст.) 1937 г. в гр. Магнитогорск, на изток от Урал.

⁵ Свещеномъченик Серафим (Самойлович) е арестуван през 1937 г.

Както беше казано по-горе, предложенията на ГПУ били представени най-сетне и на Казанския митрополит Кирил (Смирнов), който също решително ги отхвърлил. Но ГПУ продължавало да провокира разколи в Църквата и да прави опити да пречупи поредния предстоятел, който заставал начело на църковното управление.

Както видяхме, множество такива опити претърпели провал.

Но Тучков не се отказвал. На 23 март 1927 г., деня, в който митрополит Кирил Казански бил осъден на нови три години заточение в Сибир, в Москва бил продължен и срокът на задържане под стража на митрополит Сергей (Страгородски). Обаче само след десетина дни той неочаквано бил освободен без произнасяне на присъда. Това се случило в момент, когато откарвали митрополит Кирил на заточение отвъд северния полярен кръг, на хиляди километри от европейската част на Русия. Продължавало следствието по повод на тайните избори за патриарх, по което бил арестуван и самият митрополит Сергей и множество архиереи продължавали да бъдат държани в затвора или вече били осъдени по този повод. Главата на Руската Православна Църква, местопазителят на патриаршеския престол, Крутицкият митрополит Петър (Полянски), продължавал да се намира в пълна изолация, заточен на брега на Северния ледовит океан. А назначеният от него заместник, митрополит Сергей (Страгородски), в същото това време не само бил освободен, но му било позволено и да пребивава в Москва – нещо, което дори преди неговия арест в края на 1926 г. му било забранено.⁶ До тогава той

в Кемеровския трудово-исправителен лагер, където се намирал по това време и на 9 ноември (н. ст.) същата година е разстрелян.

⁶ Митрополит Сергей (Страгородски) никога повече не бил арестуван от съветските власти до края на живота си през 1944 г.

управлявал общоцърковните дела от епархията си и пребивавал постоянно в Нижни Новгород. По-нататъшният ход на събитията показал недвусмислено, че митрополит Сергей е приел условията на Тучков, които неговите предшественици отхвърлили. След освобождаването си той събрал на съвещание няколко архиереи, които обявил за „Временен Патриаршески Свещен Синод“. С това той вече значително превишил правомощията си на заместник на местопазителя, тоест на завеждащ текущите дела в Руската Църква в отсъствието на нейния глава. Самият състав на този „Синод“ предизвиквал много безпокойства – в него влизали архиереи компрометирани като сътрудници на ГПУ и бивши обновленци, какъвто бил и самият митрополит Сергей.

На 18 май 1927 г. митрополит Сергей подал заявление в НКВД на СССР, в което молил да бъдат регистрирани той и Временният Синод като органи на управление на Руската Православна Църква. В отговор от НКВД била издадена Справка, в която се казвало, че Заявлението и списъкът на „така наречения Патриаршески Свещен Синод“ ... „са получени и се приемат за сведение. Няма препятствия за дейността на този орган преди неговото утвърждаване.“⁷ Този орган никога след това не бил утвърден с някакъв акт на

когато починал на 77 годишна възраст. През 1936 г. се обявил за местопазител на патриаршеския престол след фалшив слух за смъртта на митрополит Петър (Полянски). През 1943 г. Сталин рязко променил курса на държавната политика спрямо църквата. На организиран за четири дни от съветските власти „събор“, на който били доведени да участват 18 архиереи, Сергей (Страгородски) бил „избран“ за пръв патриарх на Московската патриаршия в съветските условия.

⁷ *Акты святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве*

властите и тази Справка останала единствения документ за „легализацията“ на митрополит Сергей и неговия неканоничен Синод. Единствената придобивка била, че Синодът и подчинилите му се архиереи били оставени на свобода във време, когато почти всички останали епископи били арестувани или заточени. Но това било придобивка не за Църквата, а за група хора, които избягнали по този начин репресиите на властите – до време, както се оказало впоследствие – и сами започнали да им съдействат срещу неподчинилите им се епископи и духовенство.

В Заявлението се молело също да бъде дадено разпореждане до местните власти да регистрират епархийските архиереи, подведомствени на новообразувания Синод. Едновременно с това митрополит Сергей уведомил архиереите по места за учредяването на Синода и им предписал да подадат от своя страна заявления до местните власти да бъдат регистрирани те самите и техните епархийски съвети. Първоначално това породило много надежди по места, че може би най-сетне съветската власт ще даде известно облекчение за дейността на Църквата, още повече, че никой в края на месец май 1927 г. все още не знаел, че митрополит Сергей вече действа под диктовката на ГПУ. Мнозина епархийски архиереи подали подобни заявления. Но местните органи не бързали да ги регистрират, те чакали инструкция от Москва. Такава инструкция им била дадена едва в края на месец октомври 1927 г. и тя гласяла да не се дава регистрация, като същевременно не се препяства дейността на църковните органи там, където бъдат сформирани такива. Така и по места, както и в случая със Синода, църковните органи на управление не получили

никакъв официален юридически статус и съществуването им зависело от милостта на властите. Същевременно, както и при сформирването на Синода, структурите на ГПУ по места започнали да подбират и инфилтрират удобни за тях лица в състава на епархийските съвети.

Митрополит Сергей се заел с нови епископски хиротонии и назначения. Били ръкоположени някои бивши обновленски протоiereи. Отпаднали в обновленския разкол епископи, които били отстранени и пребивавали на покой, сега били назначени на самостоятелни катедри. От друга страна започнало отстраняване от катедрите им и уволняване на покой на заточените епископи. Започнало необяснимо и масово преместване на епископи от една катедра на друга. Това засягало преди всичко тези архиереи, които имали авторитет и били обичани от паството си. В ГПУ отдавна вече били наясно, че най-надеждната опора на Църквата били епископите-изповедници и тяхната здрава връзка с вярващия народ. Специалните служби си поставили за цел да разкъсат тази връзка. Ето как характеризира епископ Виктор политиката на преместване на архиереите малко по-късно, през месец януари 1928 г.:

„При изпитанията от 1923 г. и по-късно се разкри ясно, че опора на Православната Църква са изповедниците на Истината – епископите, свързани с неразривна благодатна връзка и любов с техните паства. И какво правят новите врагове на Православието? Те преместват такива епископи от техните катедри и на техните места поставят своите ставленици; и това не са единични случаи, това се извършва систематично в цялата Руска Църква. Можете да си представите какъв стон, плач и ужас покриха Православната Църква, когато в нея започна това разсичане на неразсекаемостта!”⁸

⁸ Дело митрополита Сергия // Документы к церковным событиям

И това се извършвало с разпореждания на църковната власт. За всички започнало да става ясно, че митрополит Сергей е приел и изпълнява условията на Тучков за „легализация“ на Църквата. Недоверието към него нараствало.

На 29 юли 1927 г. най-сетне било издадено и прословутото му Възвание (известно повече като Декларация) към цялата Руска Църква. С Декларацията станало ясно, че митрополит Сергей е капитулирал пред ГПУ и застава на страната на силните на деня срещу изповедниците и мъчениците на Църквата. Декларацията била разпратена по всички епархии и отпечатана в централния съветски орган „Известия на ЦИК“⁹. В нея митрополит Сергей преди всичко изтъквал изключителното значение на това, че: „Сега нашата Православна Църква в Съюза има не само канонично, но и по гражданските закони напълно легално централно управление.“¹⁰ Към момента, както беше посочено, била издадена само една Справка от НКВД с позволение за Синода да действа, докато бъде дадена юридически валидна регистрация. Декларацията представя „легализацията“ като вече свършен факт. Но тя така и не се осъществила и впоследствие. Болшевиките, разбира се, не се поколебали да публикуват в централния си орган тази откровена неистина, макар и да знаели прекрасно какво е действителното положение на нещата. Впрочем самият текст е бил съгласуван, а вероятно отчасти и написан от Е. Тучков. Синодът към този момент дори теоретично

1927-1928 г. Китеж, 1929 (ГА РФ . Ф. 5919. Оп. 1. Д 1. Л. 129). Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 172-173.

⁹ ЦИК – Централен Изпълнителен Комитет – ръководният орган на болшевишката партия.

¹⁰ *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 510.

не би могъл да получи статут на „напълно легално централно управление“, тъй като според съветското законодателство той би могъл да бъде легализиран само в качеството на „изпълнителен орган на всеруски конгрес на религиозното общество“,¹¹ иначе казано – на Събор. Именно по подобен начин – след „събори“ – били узаконени юридически ръководствата на обновленския и григориевския разколи. Събор на „староцърковниците“ обаче, както още наричали останалите в патриаршеската Църква клирици и вярващи, съветската власт не позволявала да бъде проведен. Както беше посочено, тя третираше като контрареволуционна дейност дори само задочното гласуване на епископите за избор на патриарх. В тази светлина изказаната по-нататък в посланието надежда, „че легализацията ще се разпространи и върху низшето църковно управление: епархийското, уездното и т. н.“ изглежда само като съблазнителна примамка за измъченото от болшевишкия тормоз духовенство. В Декларацията се отправял призив да се възнесат благодарствени молитви и „всенародно“ да се изрази благодарност към съветското правителство „за това внимание към нуждите на православното население“.¹² След десет години нестихващи репресии срещу Църквата не е чудно, че за мнозина клирици и вярващи тези редове прозвучали като издевателство.

¹¹ Съгласно инструкция на Народния комисариат на юстицията (НКЮ) и Народния комисариат на вътрешните работи (НКВД) от 27 април 1923 г. Виж: Мазырин А. В. *Легализация Московской патриархии в 1927 году: скрытые цели власти* (Отечественная история № 4, С. 114-124). Цитира се по <http://www.bogoslov.ru/text/353938.html#%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B0>

¹² *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 510.

Но и това не било достатъчно за ГПУ. Цялата отговорност за положението на Църквата се прехвърляла върху самата нея. В Декларацията се изтъквало, че вината за недоверието на правителството спрямо Църквата е на тези клирици, които с привързаността си към отживелия времето си монархически строй са демонстрирали неприкрита антисъветска политическа позиция. В същото време се твърдяло, че в Съветска Русия няма и не е имало преследване заради вярата. Попадналите под репресиите на властите духовници и вярващи били осъдени изключително по политически причини. Така всички изповедници и мъченици за вярата били обявени за обикновени политически противници на властите. Особено остро било осъдено задграничното духовенство – свободният глас на Руската Църква. Накрая Декларацията изисквала и пълно политическо и нравствено ангажиране на вярващите с болшевишкия режим:

„Ние искаме да бъдем православни и в същото време да осъзнаваме Съветския съюз като наша гражданска родина, радостите и успехите на която са наши радости и успехи, а неудачите са наши неудачи. Всеки удар, насочен срещу Съюза ... възприемаме като удар, насочен срещу нас ... Като оставаме православни, ние помним своя дълг да бъдем граждани на Съюза ‘не от страх, а по съвест’, както ни учи апостолът (Рим. 13:5).“¹³

Това особено скандализирило църковния народ, защото никой вярващ не можел да се радва на успехите на съветската власт в изкореняването на вярата и унищожаването на Църквата.

¹³ Пак там, С. 510-512.

Декларацията предизвикала голяма тревога и смущение в църковните среди. Мнозина епархийски архиереи след получаването ѝ я задържали, без да я огласят в своите епархии, с надеждата, че този документ ще остане без особени практически последствия. Епископ Виктор като управляващ Вятска епархия също получил Декларацията. След като я прочел, той веднага решил, че подобно послание не може да бъде четено и разпространявано в храмовете на поверената му епархия. Но чувствителната му архиерейска съвест не му позволявала просто да задържи Декларацията и да замълчи. Той смятал, че като епископ е длъжен да изрази ясно и открито отношението си към нея пред цялата Църква. Преди всичко владика Виктор изпратил Декларацията обратно на митрополит Сергей в знак на протест.

През октомври и декември 1927 г. той написал две писма на митрополит Сергей, в които открито и нелицеприятно осъждал Декларацията и новия курс на църковната политика. Също през месец декември, преди второто от писмата, епископ Виктор написал и едно послание, озаглавено „Писмо до ближните“, предназначено за всички вярващи, в което развивал по-обстойно мислите си за същността на Декларацията. Това послание е било приложено към второто писмо (от 3/16 декември 1927 г., ст. ст.) до митрополит Сергей, за което и самият епископ Виктор споменавал в писмото. Ето основните моменти, от оценката на Декларацията и новата църковна политика в тези три документа:

„Скъпи Владико! До неотдавна Вие бяхте доблестен кормчия и възделен за всички нас първопастир и дори само припомнянето на Вашето светейше име вливаше в сърцата ни бодрост и радост. И изведнъж – такава печална за нас промяна: нашите умове се колебаят, сърцата ни изгубиха опора, чувстваме, че отново сме останали без ръководител и защитник от тези, които ни

нападат ... Душите ни изнемогват, ужасът от съзерцаването на това, което става сега навсякъде в Църквата, ни задушават подобно на кошмар и всички ги обхваща вцепеняващ страх за бъдещето на Църквата. ... Навсякъде започна разрушаване на Църквата и то под формата на 'управление'. Какво е това? Защо? Нима Светата Църква малко пострада и страда от 'външните'? И каква може да бъде ползата от тези разрушаващи мира гибелни разпореждания?"¹⁴

„През месец октомври със синовна любов дръзнах да изкажа пред Ваше Високопреосвещенство своята скръб по повод на започналото гибелно разрушаване на Православната Църква под формата на 'управление'.

Това разрушаване на Божията Църква е напълно естествено и неизбежно следствие от избора на пътя, по който Вие поехте с Вашето „Възвание“ от 16 юли и което за нас, смирените и боящи се от Бога и за всички христорлюбиви люде, е напълно неприемливо.

От началото до края то е изпълнено с тежка неправда и представлява възмущаваща вярващата душа подигравка със Светата Православна Църква и с нашето изповедничество за Божията истина. А чрез предаването на Христовата Църква на поругаване от 'външните' то представлява прискърбно отричане от спасението или отричане от Самия Господ Спасител. Този грях, както свидетелства Божието Слово, не е по-малък от които и да било ерес и разкол, а е несравнено по-голям, защото

¹⁴ Польский М., протопресвитер. *Новые мученики Российские. Глава 6 Виктор, епископ Глазовский и Воткинский. Первое письмо митрополиту Сергию от октября 1927 г.* Том 2, Репр. воспр. изд. 1949-1957 гг. (Джорданвилль). М., 1994. С. 72-73. Цит. по http://paraklit.org/eres/MP/Poljskiy.Novie_mucheniki_Rossiyskie.t.2.htm

непосредствено хвърля човека в бездната на погибелта според нелъжовното Слово: ‘който се отрече от Мене пред човеците’ и прочее.¹⁵

„Врагът повторно Ви подмами и съблазни¹⁶ с мисълта за организацията на Църквата. Но ако тази организация се купува на такава цена, че и самата Божия Църква престава да бъде дом на благодатно спасение за човека, а самият получил организацията престава да бъде това, което е бил – защото е писано: ‘да бъде неговият двор пуст и епископството му да приеме друг’ – то за нас би било по-добре да нямаме никога никаква организация.

Каква полза, ако ние, които сме станали по Божията благодат храмове на Светия Дух, сами изведнъж станем непотребни, а получим организация. Не. Дори да загине целият видим веществен свят, нека в нашите очи да бъде по-важна от него неминуемата гибел на душата на този, който предлага такива външни поводи за греха.¹⁷

А в посланието си, озаглавено „Писмо до ближните“, епископ Виктор пише:

„Нека знаят всички, че последната декларация, Възванието на митрополит Сергей от 16/29 юли тази година, е явна измяна на Истината (Йоан. 14:6).

‘Кого предадоха подписалите¹⁸ възванието и от кого се отрекоха те...’ (Деян. 14:13). Те се отрекоха от Светата Православна Църква, която винаги във всичко

¹⁵ Польский М., протопресвитер. Пос. съч. *Второе письмо митрополиту Сергию от 16 декабря 1927 г.*, С. 73-74.

¹⁶ „Повторно“ – с това се припомня първото отпадане на митрополит Сергей в обновленството през 1922 г.

¹⁷ Польский М., протопресвитер. Пос. съч. *Второе письмо митрополиту Сергию от 16 декабря 1927 г.*, С. 73-74.

¹⁸ Епископ Виктор има пред вид архиереите от Синода, сформирани

е чиста и свята и няма в себе си сквернота или порок, или каквото и да било подобно нещо (Еф. 5:27). Те произнесоха над нея открито осъждане пред целия свят, тя е вързана от тях и предадена на поругаване от ‘външните’ като злодейка, като престъпница, като изменница на своя най-свят Жених, Христос – вечната Истина, вечната Правда. Какъв ужас!...

Светата Църква, която Христос си придоби от този свят със Своята кръв (Деян. 20:28) и която е Неговото тяло (Кол. 1:24), а за всички нас – дом на вечното благодатно спасение от този живот-гибел – сега тази Божия Христова Църква се приспособява да служи на интереси не само чужди за нея, но даже и напълно несъвместими с нейната божественост и духовна свобода.¹⁹

„Ако сега, чрез Възванието, Църквата се обединява с гражданската власт, то това не е просто външен маньовър, но заедно с тежкото поругаване, с унищожаването на Православната Църква тук е извършен и най-големият грях на отричане от Истината на Църквата, който грях не може да бъде оправдан от постигането на каквито и да било земни блага за Църквата.“²⁰

от митрополит Сергей.

¹⁹ Польский М., протопресвитер. Пос. съч.. *Письмо к ближним*. С. 75-76.

²⁰ Пак там.

ПРЕКРАТЯВАНЕ НА ЦЪРКОВНОТО ОБЩЕНИЕ С МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ И НЕГОВИЯ СИНОД

Много скоро след отправянето на първото писмо до митрополит Сергей през месец октомври 1927 г. епископ Виктор получил недвусмислен отговор – Указ за преместването му от Вятска в Свердловска епархия като епископ Шадрински. Тази мярка, утвърдила се в практиката на митрополит Сергей като твърде ефикасна срещу неудобните за него или за властите архиереи, съвсем не била толкова безобидна, колкото може да се стори на съвременния читател. Ето какво пише по този повод съвременникът на събитията, о. Михаил Полски:

„Преместването от едно място на друго и установяването на новото място не само за епископа, но и за свещеника, представлява в съветските условия такава трудност, че всеки си скъпи местенцето, което има, каквото и да е то, в очакване на по-добри времена и само крайната необходимост може да го застави да го напусне.“¹

Когато получава Указа, епископ Виктор е интерниран в град Глазов, така че и да би искал, не би могъл да изпълни разпореждането на Синода на митрополит Сергей, тъй като не е можел да напусна местоживеенето си без специално разрешение на властите. Но той отхвърлил разпореждането по същество и отказал да му се подчини не на формални, а на принципни основания. С това владика Виктор повел борбата срещу сергианското отстъпление. Той станал духовен ръководител за изповедниците на вярата едновременно в две епархии – Вятска епархия и

¹ Протопрезвитер Михаил Полски. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. София, 2013. С. 84.

Вотска и Ижевска епархия. За това способствали както длъжностите, които заемал, така и местоположението му. Във Вятска епархия той бил викариен епископ на епархиалния архиерей архиепископ Павел (Борисовски), а за новосъздадената Вотска и Ижевска епархия изпълнявал длъжността временно управляващ архиерей. Глазовското викариатство, където било седалището му след интернирането, принадлежало първоначално към Вятска епархия, а след образуването на новата Вотска и Ижевска епархия било присъединено към нея. Град Глазов се намира на почти равно отдалечено разстояние от градовете Вятка и Ижевск – двата административни и епархийски центъра.

В град Вятка в подкрепа на светител Виктор веднага се обявили четири храма. Водещ между тях бил катедралният храм „Възкресение Христово“ с неговото духовенство и монашестваци.²

² През 1927 г. повечето от манастирите в Съветска Русия вече били закрити и множество монашески общини продължавали съществуването си около енорийските храмове. Те търсели най-различни форми за съхраняване на манастирския живот. Характерен пример е монашеската община, оглавявана от игумения Емилия – една от първите, обявили се в подкрепа на епископ Виктор. Евгения Андреевна Баранова (светското име на игумения Емилия, родена през 1869 г.) живяла от 13-годишна възраст в Преображенския девически манастир в гр. Вятка. През 1923 г. манастирът бил закрит и тя се преселила в с. Филейка, заедно с другите монахини (около 100 души). Там организирали Филейски трудов артел – форма, съобразена със съветското законодателство, нещо като кооперация – който взел под аренда сградата на бившия Филейски манастир. Игумения Емилия била председател на артела, под формата на който се запазила монашеската община, живееща по своя манастирски устав с ежедневни богослужения. Това продължило до 1928 г., когато артелът бил закрит от властите.

В свое писмо от 16 декември 1927 г.³, отправено до неизвестен адресат в Москва, епископ Виктор описва събитията така:

„Не знам дали Ви писах, че върнах ‘възванието’ обратно в Москва и поради това в нашата Вотска епархия то е напълно неизвестно за мнозинството [вярващи]. В г[рад] Вятка отначало четири църкви, между които двата главни храма, също не го приеха, макар и да не бяха прекъснали общение с еп[ископ] Павел и го поменаваха на богослуженията. Вярващият народ започна да се групира около тези църкви и да се отдалечава от приелите (подписалите) възванието и преустановилите поменаването на моето име. Скоро към четирите църкви се присъедини пета, но по малко по-различен начин. На общо енорийско събрание вярващите отстраниха целия клир (протоиерей, свещеник, дякон) поради това, че не желяеха да се отрекат от „възванието“. Клириците бяха уверени, че архиепископ Павел ще ги защити и няма да позволи на никого да заеме техните места. То така би и станало, но вярващите пратиха делегация до мен и откараха със себе си онзи свещеник, за когото споменах в началото на писмото. Представете си паниката сред прелъстените във Вятка. По примера на сродните им обновленци те се устремиха към гражданската власт за помощ, но това не им помогна; прибегнаха към инсинуации и обвинения в контрареволуция – нищо не излезе и от това. Слава Богу. Остана само едно: тръгнаха към Вас в Москва и докараха архиепископ Павел да спасява положението. Този пастир пристигна с голяма злоба. Душите на вярващите се разтревожиха от неговото пристигане, като очакваха всякакви репресии и ми телеграфираха, молейки за съвет и помощ. Аз се разтревожих за тях не

³ Всички дати в тази глава са дадени по стар стил.

по-малко от тях и недоумявах какво да направя. Едва в два часа през нощта сърцето ми неочаквано се зарадва, една мисъл и решимост ме успокоиха, аз станах и написах следната телеграма до един от православните свещеници:⁴

‘Предвид пристигането във Вятка на архиепископ Павел, следва да му бъде предложено да принесе покаяние и да се отрече от „възванието“ като представляващо поругание над Божията Църква и отклоняване от истината на спасението. Само при изпълнението на това условие може да се влезе в молитвено общение с него. В случай на упорство от негова страна, да се прекрати поменаването на неговото име при богослужение, което се е допускало досега само като ... <следва пропуск в текста> ... до неговото пристигане и проявяването на ожесточението на сърцето му. Е. В.’

Отците така и направиха. И колко жалки били неговите оправдания и разсъжденията му по този въпрос! Той отказал да се отрече от „възванието“, като се позовал на митрополит Сергей.⁵

В следващо писмо до същия адресат, владика Виктор дава подробности за срещата на архиепископ Павел във Вятка, на която му предложили да се покае и да се отрече от Възванието от 16 (29) юли 1927 г.:

⁴ Прави впечатление, че още преди края на 1927 г. епископ Виктор вече нарича „православни“ само свещениците, които се отделят от сергианския Синод. Това е разбираемо, като се има пред вид, че той възприема Възванието на митрополит Сергей като отречение от Христа.

⁵ «Дело митрополита Сергия». ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 127. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 298-299.

„Той не се съгласил да се отрече и бил много жалък в своите оправдания – тогава, казал, ме очаква затвор и всякакви лишения. Един от свещениците му гарантирал пълно обезпечение, но той не се съгласил. От поставените му въпроси станало ясно, че те действат без благословието на м[итрополит] Петър и съзнават, че ако той се завърне, ще ги отстрани, „и ние ще си отидем“, така и казал – а че през това време ще извършат толкова много зло и ще погубят хиляди души, от това и окоето му не мигнало. Признал, че са извършили това по настояване на гражданските власти, а на въпроса какво са постигнали, отговорил, че сега се чувства архиерей. О, слепота, а не чувства, че е заличен от книгата на живота!“⁶

Наистина изумителна е промяната на архиепископ Павел. В продължение на години той се противопоставял твърдо на обновленците, за което понасял и изповеднически страдания наравно с епископ Виктор: арести, затвор, тригодишно заточение в Сибир от 1923 до 1926 г., нов арест през месец май 1926 г. и интерниране отново за три години в град Александров. След по-малко от година обаче наказанието му било отменено – за разлика от това на епископ Виктор. Най-вероятно пред властите е ходатайствал за това освободеният през пролетта на 1927 г. митрополит Сергей. Двата са имали близко познанство още от 1917 г., когато тогавашният епископ Павел е бил назначен за викариен епископ на Сергей (Страгородски), тогава архиепископ Владимирски и Шуйски. През месец май 1927 г. митрополит Сергей включил архиепископ Павел в сформирания с разрешение на ГПУ „Временен патриаршески

⁶ ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. Л. 126 об. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 302.

Свещен Синод“. Заедно с останалите членове на този неканонично създаден орган архиепископ Павел подписал злополучната Декларация на митрополит Сергей от 16 (29) юли 1927 г. и, както се вижда от следващите му действия, станал един от най-активните сергиански дейтели.

Макар и да претърпял пълен провал в опита си да подчини клириците на град Вятка, подкрепящи епископ Виктор, архиепископ Павел отправил послание (на 14 декември 1927 г.) към вярващите от Вятска епархия, в което защитавал Декларацията на митрополит Сергей и „положителните“ резултати за църквата, постигнати вследствие на „легализацията“. Посланието не само не успокоило епархията, но с откровено сергианския си антицърковен дух предизвикало обратен ефект. Епископ Виктор пише: „Неговите все едни и същи злобни нападки срещу истинно вярващите и в частност срещу мен и неудачните му оправдания, че не е обновленец, окончателно отблъснаха от него паството и движението против „възванието“ обхвана цялата епархия. За да се предпазят от всякакви безумни запрещения, енориите заедно с пастирите предварително се отделят от него с решения на енорийските настоятелства и ме избират или се обръщат с молба към мен да ги приема под моето духовно архипастирско, пред Бога и пред хората, ръководство.“⁷

Архиепископ Павел се завърнал безславно в Москва и подал в Синода жалба срещу епископ Виктор. Синодът изискал обяснения от епископ Виктор защо не се подчинява на Указа за преместването си в друга епархия, а продължава да се занимава с делата на църковния живот във Вятка. Епископ Виктор дал своя ясен и принципен отговор в споменатото по-горе второ негово писмо до

⁷ Пак там.

митрополит Сергей от 16 декември 1927 г. В него изповедникът обяснявал, че отказва да изпълни разпореждането за своето преместване, защото противното би означавало да изрази съгласие с юлската Декларация и да прояви послушание към Синода: „Няма ли да трябва да давам отговор пред Бога за това послушание, което по същество ме обединява с отделили се от Бога хора? А че възванието действително е достойно за много сълзи и че отделя човека от Бога – по този въпрос аз изложих своите мисли отделно под формата на писмо до ближните, което прилагам тук.“⁸ Може да се каже, че това писмо бележи окончателното отделяне на епископ Виктор и единомислените с него клирици и вярващи от Синода на митрополит Сергей.

В характерен за него стил митрополит Сергей реагира веднага с репресивни мерки. Само след седмица, с Определение № 201 от 23 декември 1927 г., било постановено епископ Виктор да бъде уволнен от последното си назначение (което той не приел) и да бъде предаден на „епископски съд“. Наложено му било запрещение за свещенослужение, докато бъде извършен над него „съборен съд“ или той самият „принесе покаяние и осъзнае своята вина“.⁹ Това било първото подобно определение на Синода спрямо архиерей по повод прекратяване на църковното общение. Епископ Виктор (Островидов) бил първият архиерей, който обявил своето отделяне от Синода на митрополит Сергей и мотивите си за това – неговата антицърковна политика. Месец по-късно, на 25 януари 1928 г. същото наказание било наложено на викарните петроградски епископи Димитрий (Любимов) и Сергей (Дружинин)

⁸ Польский М., протопресвитер. Пос. съч. *Второе письмо митрополиту Сергию* от 16 декември 1927 г., С. 73-74.

⁹ *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 606.

– фактическите водачи на йосифлянското движение. На 27 януари 1928 г. същата мярка била предприета и срещу епископ Алексей (Буй), временно управляващ Воронежка епархия. Последвало същото наказание и за Петроградския митрополит Йосиф (Петрови́х), Николския епископ Йеротей (Афоник), Ростовския епископ Евгений (Кобранов), Угличкия архиепископ Серафим (Самойлович), Любимския епископ Варлаам (Ряшенцев). Всички тези Определения на неканонично назначения Синод били обединени в Постановление № 76 от 29 март/11 април 1928 г. Последен в списъка на това постановление бил Ярославският митрополит Агатангел (Преображенски). Заради възрастта, авторитета и здравословното му състояние към него било проявено „великодушие“ – бил му даден едномесечен срок да декларира, че се отказва от своята позиция; ако не го стори, след изтичането на посочения срок същите наказания влизали в сила автоматично и спрямо него. Всички тези архиереи, с изключение на един¹⁰, са прославени от Руската Православна Църква зад граница на архиерейския събор през 1981 г. като свещеномъченици и свещеноизповедници. Трима от тях¹¹ са прославени и от Московската патриаршия.

Тези десетима изповедници на вярата били уволнени на покой, наложено им било запрещение да свещенодействат и били предадени на епископски съд от еднолично назначения от митрополит Сергей (Страгородски) Синод. Ето съставът на Синода, който приел това решение:

Заместник на патриаршеския Местопазител:
Сергей, митрополит Нижегородски

¹⁰ Епископ Варлаам (Ряшенцев).

¹¹ Митрополит Агатангел (Преображенски), архиепископ Серафим (Самойлович) и епископ Виктор (Островидов).

Членове на Временния патриаршески Свещен Синод:

Серафим [Александров], митрополит Тверски,
Силвестър [Братановски], архиепископ Вологодски,
Алексий [Симански], архиепископ Хутински,
Анатолий [Грисюк], архиепископ Самарски,
Павел [Борисовски], архиепископ Вятски,
Ювеналий [Масловски], архиепископ Курски,
Филип [Гумилевски], архиепископ Звенигородски,
Константин [Дяков], архиепископ Харковски.

Секретар на патриаршеския Свещен Синод

Епископ Сергей [Гришин] Серпуховски¹²

От тези десет архиереи няма нито един, който да е прославен от Руската Православна Църква зад граница. От самата Московска патриаршия за общоцърковно почитание са прославени двама – Анатолий (Грисюк) и Ювеналий (Масловски). През 2013 г. обаче името на Ювеналий (Масловски) заедно с още тридесет и пет имена е изключено от календара на Московската патриаршия, без да бъдат дадени някакви обяснения от официалните църковни структури. Според мнението на дългогодишния преподавател в Московската Духовна Академия, известния протодякон Андрей Кураев, причина за това могат да бъдат новооткрити документи, разкриващи факти, „които не съответстват на християнските представи за това как един светец (не обикновен човек, а именно образец светец) би трябвало да се държи при разпит и дори при прилагане на мъчения“¹³.

Синодът на митрополит Сергей осъдил не само споменатите по-горе десет архиереи. Общият брой на прекратилите църковно общение с него епископи

¹² *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 609.

¹³ Дякон Андрей Кураев. *Деканонизация: горькая правда*. Русский Обозреватель (14/12/2012).

впоследствие надхвърля четиридесет. Дори мнозина известни сергиански архиереи (например Мануил /Лемешевски/) признавали, че това е най-добрата част от епископата на Руската православна църква. Всички те били осъдени от Синода. Повечето от тях са прославени от Руската Православна Църква зад граница. Някои като митрополит Кирил Казански, епископ Дамаскин (Цедрик), епископ Партений (Брянских) и др. са прославени и от Московската патриаршия.

Сергиански настроените църковни историци обикновено представят епископите-изповедници и следващите ги клир и паство като отделни „разколи“: „йосифлянски“ – по името на митрополит Йосиф (Петровѝх), „буевски“ – по името на епископ Алексей (Буй), „викториански“ – по името на епископ Виктор (Островидов) и др. Всъщност всички те са в тясна връзка помежду си и в пълно църковно общение. Самото Постановление № 38 от 10 февруари 1928 г., с което се налага наказанието на митрополит Йосиф (Петровѝх) свидетелства за това. Едно от обвиненията срещу него е, че е „преподал благословение на Преосвещените бивш Шадрински Виктор (Островидов) и бивш Николски Йеротей (Афоник) за ръкополагането на игумен Антоний в сан епископ...“¹⁴.

Що се отнася до самия епископ Виктор, повдигнатите срещу него обвинения в Определение № 201 от 23 декември 1927 г.: „непослушание на висшата църковна власт, отказ от даденото [му] ... назначение (т.е. преместване, което цели откъсване от паството – в ск. м., м. В.), всяване на смут сред народа чрез разпращане на послания...“

¹⁴ *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 607.

... клевета срещу Първойерарха на Православната Руска Църква¹⁵“, свидетелстват, че той не се ограничил с обявяване на своята позиция, но и енергично се е заел да предпази паството си, като разкривал предателската същност на „мъдрата“ сергианска политика¹⁶.

Пастирските трудове и примерът на епископ Виктор не закъснели да дадат плодове на смело изповедничество и във Вотска и Ижевска епархия, въпреки репресивните мерки, предприети от сергианския Синод. След като изискал ултимативно от владика Виктор незабавно да напусне Глазов и да замине за Свердловска епархия, Синодът назначил на негово място на 15 декември 1927 г. като епископ Воткински Онисим (Пиляев), като му възложил и временното управление на Вятска епархия. Второто се налагало, защото титулярният епархийски архиерей на Вятка архиепископ Павел (Борисовски) повече не посмял да се върне в епархията си след отпора, който срещнал от страна на клира и паството и пребивавал в Москва. Новоназначеният епископ Онисим изпратил известия до архиерейските наместничества в двете епархии, че поема управлението им.

¹⁵ Титулуването в това Определение на митрополит Сергей като „Първойерарх на Православната Руска Църква“ е съвсем некоректно. Той бил заместник, изпълняващ временно длъжността, назначен от действителния Първойерарх, местопазителя на патриаршеския престол, Крутицкий митрополит Петър (Полянски), който се намирал на заточение.

¹⁶ Преписвани и разпространявани посланията на епископ Виктор са били четени и в Москва и Петроград – това е видно от следствените дела на някои клирици, към които са приложени иззети при обиските копия.

По този повод Глазовското духовно управление провело свое заседание на 22 декември 1927 г. и след като обсъдило ситуацията, приело следното Постановление, задължително на територията на Глазовската епископия:

„Временно, до принасянето на покаяние и отричането на митрополит Сергей от издаденото от него Въззвание [постановяваме]:

Въздържане от общение с него и солидарните с него епископи;

Признаване на епископ Виктор за свой духовен ръководител, избран от цялата Глазовска епископия през 1924 г.

Титулуване на епископ Виктор като ‘Глазовски и Воткински’, за което да бъдат известени митр[ополит] Сергей и Воткинския епископ Онисим, а също така о[тците] благочинни (тоест, архиерейски наместници – в ск. м., м. В.) на Глазовската епископия.“¹⁷

Можем да си представим каква духовна радост е доставил на архиерея този смел изповеднически акт на духовните му чедя. За десет години живот в условията на съветската действителност всички те са били наясно за възможните последствия от противопоставянето на митрополит Сергей, зад когото стояла съветската власт. Епископ Виктор написал следната резолюция върху Постановлението на Глазовското духовно управление:

„Радвам се за Божията благодат, просветила сърцата на членовете на Духовното управление за това трудно и велико дело – избирането на пътя на истината. Да бъде благословено от Господа неговото решение и да бъде то

¹⁷ ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 110. Машинопис. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 301.

за радост и утешение на цялото наше паство и да бъде благовестие за спасение на търсещите спасението в Св[етата] Православна Църква.

По пункт трети, за промяна на титулуването, временно да остане предишното титулуване ‘Ижевски и Воткински’ до решаването на този въпрос от епархийското събрание. Еп[ископ] Виктор.¹⁸

Борбата се разгаряла все повече и от всички краища на двете епархии, а също така и от съседните на тях Казанска и Пермска епархии, започвали да се обръщат към епископ Виктор за помощ, за съвет, за ръководство. Цели викариатства, повлияни от позицията на светителя и от неговите послания, се обявили срещу възванието на митрополит Сергей и неговата политика на подчиняване на Църквата на съветската власт. Владика Виктор непрекъснато давал указания, подкрепял, наставлявал, насърчавал. Товарът на отговорността, която носел, бил огромен. Особено голяма била тревогата му за немощните. В писмото си от 16 декември 1927 г., в което коментирал събитията във Вятка, той писал:

„И ето, засега нито за телеграмата, нито за смелостта на пастирите, прекратили молитвено общение с архиепископ Павел, не последваха никакви репресии. О, ако можеше да ги няма! – в противен случай се опасявам за устойчивостта на някои немощни.“¹⁹

Митрополит Сергей се опитвал да противодейства на разгръщащото се движение във Вотска и Ижевска епархия посредством „полуобновленския“ – както го нарича владика Виктор – епископ Онисим, който

¹⁸ Пак там.

¹⁹ «Дело митрополита Сергия» // ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 127 – 127 об. Машинопис. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 300.

започнал да налага запрещения на протестиращите клирици. Настъпило смущение. То можело да бъде преодоляно само при решително отстояване на позицията докрай – до прекъсване на църковното общение и отказ от поменаването на сергианските епископи.

В писмо от 29 декември 1927 г. епископ Виктор описвал ситуацията така:

„Между това, м[итрополит] С[ергий] намисли да действа чрез полуобновленския епископ Онисим, който живееше в селището Боткински завод. Онисим започна да злодейства в Ижевск и на мен по необходимост ми се наложи да изпратя следните две телеграми в отговор на телеграфна молба за помощ: ‘23/XII – Ижевск – Покровски катедрален храм, за игумен Аркадий. С постановление на духовното управление, утвърдено от мен, Вотска епархия прекрати общението с м[итрополит] С[ергий] и единомислените му епископи - като предали Божията Църква на поругание и отклонили се от истината на спасението - до тяхното покаяние и отричане от ‘възванието’ от 16 юли. Обявете това на духовенството и вярващите’. Е[пископ] В[иктор].

25 декември, до същия: ‘Запрещението на Онисим и другите архиереи, отпаднали чрез възванието от Православната Църква, няма никакво значение за вас, а пада върху неговата глава. Служете в мира на Светия Дух. Божието благословение да бъде над цялото ваше паство’.²⁰

Малкото редове на тези две телеграми разкриват крайното напрежение и драматизма на борбата в края на декември 1927 г. Първата телеграма е от

²⁰ «Дело митрополита Сергия» // ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 126 об. – 127. Машинопись. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 303.

23 декември. Датите са по стар стил, тоест това е само два дни преди Рождество Христово. Очевидно в предходните дни епископ Онисим е оказал силен натиск върху ижевските клирици, които не приемали Възванието на Синода. Те се обърнали към епископ Виктор, както пише самият той, с „телеграфна молба за помощ“. Владиката ги известил, че с постановление на духовното управление (от предния ден – 22 декември) Вотска епархия е прекратила общение с митрополит Сергей и единомислените му епископи и дал указание духовенството и вярващите да бъдат уведомени за това. Игумен Аркадий явно е изпълнил указанието, след което той и единомислените с него клирици са получили запрещение от епископ Онисим – в самото навечерие на Рождество Христово! Възможно е епископ Онисим да е обявил в Ижевск и това, че с постановление на Синода вече и на самия епископ Виктор била наложена забрана да свещенодейства и той бил предаден на епископски съд – постановлението е от 23 декември и вероятно епископ Онисим е бил известен телеграфически за това от Москва. Вероятно, той е получил и указания да наложи запрещения на отделените се клирици – трудно е да се допусне, че на своя глава би се решил на толкова драстични действия – да запрещава духовниците в деня преди Рождество Христово. Това действие много повече напомня на стила на самия митрополит Сергей, който никога не се колебаел да прилага репресивни мерки срещу своите опоненти и то именно по начин, който можел максимално да ги разколебае и смути. Достатъчно е да си припомним, че той наложил „запрещение“ на най-авторитетния архиерей на Руската църква – Казанския митрополит Кирил (Смирнов), на Петроградския митрополит Йосиф (Петровъх); заплашвал с епископски съд най-старшия от архиереите, Ярославския митрополит Агатангел (Преображенски)

и в писмо до последния с раздражен тон заявявал готовността си да приложи същата мярка и към самия първоиерарх на Руската църква, Крутицкия митрополит Петър (Полянски), от когото бил назначен за временно изпълняващ длъжността негов заместник! След като така дръзко се отнасял с най-авторитетните архиереи, колко по-лесно митрополит Сергей би се решил да предприеме подобни действия срещу „някакви“ духовници от град Ижевск. Ясно е какъв ефект се целял – опозиционното духовенство и вярващи да останат без служба на големия празник, да служат само подчиняващите се на Синода и само в техните храмове да може да се черкува вярващият народ! Свещениците опозиционери вероятно наистина са били смутени и в навечерието на Рождество са се обърнали отново за помощ към владика Виктор.

Втората телеграма на епископ Виктор до игумен Аркадий е от 25 декември – самия ден на празника. Вероятно е била изпратена рано сутринта преди богослужението и думите: „Служете в мира на Светия Дух“ се отнасяли конкретно за празничното богослужение, защото предназначението на телеграмата била да даде отговор именно на недоумението на отците как да се отнесат към обявеното им предния ден запрещение. Чудно ли е при всичко това, че в кипежа на острата борба на живот и смърт за оцеляване и запазване на Църквата от сергианската съблазън, епископ Виктор обявил митрополит Сергей и единомислените му епископи за „предали Божията Църква на поругание“, за „отклонили се от истината на спасението“ и в крайна сметка, за „отпаднали чрез възванието от **Православната Църква**“ (получерният шрифт мой, м. В.)? Още повече като се има пред вид, че сергианският Синод категорично обявявил изповедниците за отпаднали от църквата „разколници“?

Почти едновременно със събитията в Глазов и Вятка в Петроградска епархия се сформирал силен център на противодействие на политиката на митрополит Сергей. На 26 декември 1927 г. двамата викарни епископи, Гдовският Димитрий (Любимов) и Нарвския Сергей (Дружинин) официално обявили своето отделяне от Синода на митрополит Сергей. Около тях се групирало силно ядро от авторитетни духовници и голямо множество монашестваци и миряни. Но авторитет на петроградското движение придавал най-вече самият митрополит Йосиф (Петровъх). Трябва да се има пред вид, че по време на целия Синодален период – до избора на патриарх Тихон през 1917 г. – с най-висок авторитет се ползвала столичната Петербургска катедра и нейният митрополит фактически се възприемал като първи йерарх на Руската православна църква. Митрополит Йосиф, макар и да не можел да ръководи пряко борбата, от мястото на своето изгнание дал благословието си на своите викарии за прекратяване на църковното общение с митрополит Сергей, а през месец февруари 1928 г. възвел епископ Димитрий в сан архиепископ и му възложил временното управление на епархията. Така митрополит Йосиф станал духовен водач на движението, което се и нарекло по неговото име. Към двамата петроградски архиереи Димитрий и Сергей започнали да се обръщат за помощ и подкрепа клирици и миряни и от други епархии, включително и от Москва. Скоро към тях започнали да се присъединяват не само свещеници, но и архиереи. Така движението прехвърлило границите на епархията и се разпространило из страната.

Епископ Виктор поддържал постоянна връзка с петроградските йосифляни. Може би за това спомагало и обстоятелството, че като бивш клирик на Петербургска епархия той бил познат на мнозина там

– и като игумен на Зеленецкия Свето-Троицки манастир, и като наместник на самата Александрo-Невска Лавра в Петербург, и като сътрудник, заслужил доверието на разстреляния свещеномъченик митрополит Вениамин Петроградски. Позицията на епископ Виктор бързо станала широко известна в старата столица и неговите писма и документи започнали да се преписват и разпространяват. Неговите послания укрепили мнозина на изповедническия път.

Но, разбира се, посланията му оказали най-голямо влияние в непосредствено ръководените от него Вятска и Вотска (Ижевска) епархии, както и в съседните Пермска и Казанска епархии. Както беше казано по-горе, към него преминавали цели благочиния²¹ с десетки енории. Това станало възможно не само заради непоколебимото изповедничество на архиерея, но и благодарение на мнозина верни негови последователи, клирици и монашестваци, които обикаляли села и градове, разпространявали посланията му, събирали енорийските настоятелства, разяснявали, окуражавали, вдъхновявали и привличали духовенството и вярващия народ на пътя на църковната истина. Владика Виктор имал такова множество последователи от клира и монашествациите, че някои изследователи смятат, че „викторианското“ движение в посочените епархии е сравнимо и дори превъзхожда по масовост йосифлянското в Петроградска епархия. Самият епископ Виктор ще напише по-късно в писмо от своето поредно заточение: „Като вятичите няма други в цяла Русия!“ Много показателен е фактът, че свещеници продължавали да се присъединяват към последователите на епископ Виктор дори и след неговия арест.

²¹ В българската църковна традиция – архиерейски наместничества.

Засилващите се протести обхванали и други области на страната. Размахът на движението през годините 1927-1929 давал основание на мнозина съвременници на събитията и изследователи от по-късно време да смятат съвсем определено, че сергианският курс на църковната политика и самият митрополит Сергей не биха могли да се наложат на Руската православна църква и тя би се освободила от тях, както преди това отсякла от своето тяло обновленците, но при условие, че Църквата би могла да действа свободно. Зад сергианите обаче стоял целият репресивен апарат на съветската държава, който в даден момент влязъл в действие и грубата сила закрепила и осигурила властта на Нижегородския митрополит. В същото време от само себе си се налага въпросът: защо властите не успели да сломят съпротивата на Църквата и да ѝ наложат обновленството само няколко години преди това? Обновленството също било проект на ГПУ и се ползвало от неговата подкрепа – официална регистрация, финансиране, съдействие и свобода за провеждане на официалните форуми. Паралелно с това били провеждани репресии срещу верните на патриарх Тихон все със същата цел – да се разчисти пътят на обновленците. Самият патриарх бил арестуван и държан в изолация в продължение на една година; цветът на руския епископат и свещенство бил хвърлен в затвора или изпратен в лагери и далечни заточения; около две трети от храмовете били отнети насилствено от православните и предадени на обновленския клир. И въпреки това Църквата излязла победител в тази борба. Обновленското управление било отхвърлено от църковното тяло, през 1924 г. патриарх Тихон забранил църковното общение с клириците, подчиняващи се на обновленското ръководство и след това църковният народ гледал на обновленците като на отпаднали от Църквата еретици, опозорили се и с предателско

сътрудничество с богоборците. Последвало масово покаяно завръщане в патриаршеската църква на духовниците, които преди това чрез заплахи и натиск се били подчинили на обновленското ръководство. Така този проект на ГПУ пропаднал.

Митрополит Сергей обаче успял да овладее трайно църковната власт и да задържи в свое подчинение мнозинството от епископите и клириците – дори и такива, които се отнасяли отрицателно към неговата църковна линия. По този начин специалните служби получили, чрез властта си над митрополита и Синода, възможността да използват като инструмент за разрушаването на Църквата самото нейно управление. Защо в края на 20-те години на ХХ век ГПУ успяло да постигне чрез сергианството това, което не успяло да постигне в първата половина на 20-те години чрез обновленството?

Има две съществени различия между двете явления, които дават отговора на този въпрос. Първо, сергианската съблазън била много по-тънка и по-лукава, отколкото обновленската. „Живоцърковниците“ – ударното ядро на обновленството – били крайни либерали в църковно отношение. Те се борили за второбрачие на свещениците, за женен епископат, за съкращаване на постите и богослуженията и др. п. Те нямали дори и външно достатъчно църковен вид даже за недотам просветените християни. Сергианите, напротив, непрекъснато изтъквали, че не са отстъпили в нищо от вярата и църковните догмати и се придържат стриктно към църковните правила. Митрополит Сергей използвал изключително ловко каноните, за да се справи с църковната опозиция. Обаче той ги откъсвал от истината и боравил с тях като с формално-юридически норми като опитен адвокат, чиято задача не е да установява истината, а да защити максимално интереса на своя клиент. Ала задачата на православния архиерей не е да защитава

интереса си (в случая – собствената си църковна власт), а да защити църковната кауза, тоест, именно истината. Но, за да се разбере лукавството, което се прикрива зад формалното позоваване на църковните канони, се изисква доста по-високо църковно съзнание и по-изострен усет за истината и вкус към нея. За мнозина, преодолели съблазните на обновленството, това ново, по-високо изпитание се оказало непреодолимо. За него била необходима много по-голяма нравствена устойчивост.

А именно нравствените съпротивителни сили на вярващия народ били подсечени. И в това е второто съществено различие между обновленството и сергианството. В първия случай Църквата била единна и морално силна. Вярващите получавали духовна подкрепа от архиереите-изповедници и от своите пастири и се вдъхновявали за решителна борба, въпреки насилията на властите. Църковното управление на обновленците, натрапено по очевидно антиканоничен начин на Църквата, си оставало като чуждо тяло, не било прието от църковния народ и скоро било отхвърлено. Митрополит Сергей, напротив, приел управлението законно, бил назначен за заместник от първойерарха, Крутицкия митрополит Петър (Полянски), малко преди последният да бъде арестуван. В продължение на една година митрополит Сергей печелил доверието на епископата с решителните си действия срещу Григориевския разкол – поредния проект на ГПУ за разбиване на единството и отслабване на Църквата. След това, по време на няколко месечен арест той се поддал на натиска и приел условията на ГПУ. Но за това никой не знаел. Смущенията и вълненията в църковната среда настъпили едва, когато вече били осъществени първите разрушителни действия под диктовката на Евгений Тучков, ръководителя на антицърковния отдел на ГПУ. Това вътрешно предателство и то от йерарха, управляващ Църквата, имало много

по-съкрушително и деморализиращо въздействие, отколкото действията на натрапеното отвън управление на обновленците преди това. Към репресиите от страна на съветската власт се прибавили и репресиите на църковната власт. Мнозина от архиереите и клира се обърква-ли и се поддавали на сергианските призови за „послушание“ към чиновначалието и на страха от запрещения и „отпадане от църквата“. Народът, от своя страна, останал без поддръжката на своите пастири, в голямото си мнозинство загубил сили за борба, настъпила апатия и дори отчаяние. Митрополит Сергей с течение на времето овладял положението и укрепил властта си над по-голямата част от епископите и свещенството, които оставали на свобода. Йосифляните били мнозинство в лагерите и затворите.

Но в края на 1927 г. и началото на 1928 г. съветските власти не реагирали веднага с репресии срещу разгръщащото се движение против новата църковна политика на митрополит Сергей и неговия Синод. Това било продължение на дотогавашната тактика на ГПУ да провокира разколи и противопоставяне вътре в църквата и така да я обезкървява и отслабва. Именно поради тази причина Тучков не бързал да помага на протежирания от него митрополит Сергей – в крайна сметка ГПУ имало за цел да унищожи цялата църква, дори и тази част от нея, която вече била поставена под контрол. От тази гледна точка властите нямали нищо против митрополит Сергей да понесе удари и загуби. Освен това за тях било изгодно той да изпадне в морално слаба позиция, да почувства ясно колко е зависим от тяхната подкрепа. Затова църковната опозиция била оставена в този първи период да се развива относително необезпокоявана – срещу нея били насочени предимно репресиите на църковната власт. Другото важно съображение на службите да не се намесват до известно време било да дадат

възможност на опозицията да прояви себе си, противниците на съглашенската църковна политика да се определят и изявят, да бъдат набелязани водачите и структурите, така че в необходимия момент ударите срещу тях да бъдат нанесени точно и ефективно.

Поради посочените причини в по-голямата част от страната йосифляните могли в продължение на около две и дори повече години да развиват своя църковен живот, без срещу тях да бъдат насочени масови репресии, целящи унищожаването на движението. Архиепископ Димитрий (Любимов) бил арестуван в края на месец ноември 1929 г., а поелият от него водачеството епископ Сергей (Дружинин) – през месец декември на следващата 1930 г.

През 1928 г. и по-голямата част на 1929 г. арестите на архиереи и клирици заради обявяването им срещу декларацията на митрополит Сергей и църковната му политика все още не били масово явление. Арестували се най-видните представители на антисергианската опозиция. Сред първите измежду тях бил епископ Виктор.

НАЧАЛОТО НА 1928 г. АРЕСТЪТ

На 18 януари 1928 г. епископ Виктор бил призован да се яви в отдела на ГПУ в град Вятка. Поставили му петнадесет въпроса, свързани предимно с Декларацията на митрополит Сергей, на които той трябвало да даде писмени отговори с цел изясняване на неговата позиция, цели, намерения. След снемането на показанията владиката бил освободен и се завърнал в град Глазов. Своите петнадесет отговора той възстановил по памет, записал ги и ги разпратил на единомисленници. Впоследствие множество копия били широко разпространени далеч извън пределите на Вятска епархия. Този документ се отличавал с характерната за светителя прямота и простота. Интересно е, че в първите два отговора епископ Виктор засегнал и богословската основа на църковната политика на митрополит Сергей. Той изтъкнал, че появата на декларацията е плод на „неправилното учение за Църквата и за делото на нашето спасение в Иисус Христос (принципната заблуда на митрополит Сергей)“¹. По-нататък владиката припомнил и своята критика на учението на „новите богослови“ от 1912 г.:

„Възванието’ е отдалечаване от истината на спасението. То гледа на спасението като на естествено нравствено усъвършенстване на човека (езическо философско

¹ Тук и по-нататък цитатите са от документа «Ответы Преосвященного Виктора, епископа Ижевского и Вотского (он же Глазовский) на 15 вопросов ОГПУ по поводу “воззвания“ митрополита Сергия от 29 июля 1927 года». Документът е част от сборника «Дело митрополита Сергия» (ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. Л. 121—123). Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 309-316.

учение за спасението) или иначе казано, като на основаване на царството Божие на земята, а за осъществяването на това безусловно е необходима външна организация. Според мен това е заблудата на митрополит Сергей и известния митрополит Антоний (Храповицки), която разобличих още през 1912 г., предупреждавайки, че с тази своя заблуда те ще разтърсят Православната Църква. Това го казах в статията си „Новите богослови“, отпечатана в старообръческото списание „Църквата“, №16 за 1912 г. и подписана с псевдонима „Странник“... По силата на тази своя заблуда те не могат да мислят Църквата без външна организация ...“.

Епископ Виктор изразил съвсем открито и отношението си към Синода и към правомощията на митрополит Сергей:

„Синодът се появи без благословието на митрополит Петър, който е временен глава на Руската православна църква. Митрополит Сергей превиши своите пълномощия, като го свика; на него му беше предаден само временният надзор над Църквата, удовлетворяването на неотложните нужди на вярващите, а той започна пълно преустройство на Църквата...“.

Владиката проникновено разкрил и някои от характерните за сергианството отклонения от православното Предание:

„Персоналният състав на Синода няма голямо значение от гледна точка на неговата приемливост. Неприемлива е самата му платформа, защото тя вижда в Църквата външна политическа организация, която обединява с гражданската организация на властта на СССР и съобразно с това набелязва съответна външна за Православната църква политическа дейност и така тласка Църквата по пътя на нови трусове и изненади, извърщава самата същност на Църквата.“

...те (синодалите) разрушават православието, осветскостяват го, оземяват го и напълно извращават същността на Православната църква и с това лишават човека от спасение.“

По въпроса за отношението на вярващите към гражданската власт епископ Виктор отново се аргументирал с църковното Предание: „ние не трябва да смесваме църковното, благодатно Божието с гражданското“ и припомнил Господните слова да се въздава кесаревото на кесаря (гражданската власт), а Божието на Бога. Епископ Виктор декларирал, че е готов дори да окаже всякакво съдействие на гражданската власт, стига то „да не обвързва моята съвест“.

На въпроса за отношението му към революцията владиката отговорил: „Съгласно моите религиозни убеждения аз мога да допусна само еволюция на живота (обществения – б. м., м. В.), а не революция...“. Що се отнася до отношението му към укрепването на съветската власт той заявявил: „Нямам нищо против това, но при условие, че властта след това няма да ограничи нашата православна вяра и да се нахвърли срещу нея с репресии.“

Малко преди да даде своите показания в ГПУ, на 15 януари 1928 г., епископ Виктор написал едно също станало известно и широко разпространено писмо до епископ Авраамий (Дернов). Владика Виктор уважавал много този архиерей за личното му благочестие и насочвал към него свои духовни чеда по време на заточението си в Сибир. Затова и в писмото му личи болката от непоследователната и противоречива позиция на епископ Авраамий, изразена, както става ясно, в две негови предходни писма. Въпреки сърдечното си отношение епископ Виктор с присъщата му простота и откритост споделил:

„Твоите думи, че искаш да се отдалечиш в неизвестно странничество, за да можеш да се молиш без угризения на съвестта във всеки храм, независимо какъв е – тези думи като тежък камък легнаха на сърцата ни и задушиха всички твои похвали за нашата ревност ... Пишеш, че би искал да се молиш навсякъде, където се хвали Божието име...

Но и сам виждаш, че такива мисли на пълно безразличие разрушават не само смисъла и значението на Православната Църква, но и на самото християнство. За какво е потребно тогава нашето изповедничество за истината на Православната Църква? За какво търпим лишения, страдания, а може би ще се наложи да понесем и самата смърт?“²

По-нататък епископ Виктор разяснил позицията на православните изповедници като съпоставял сергианството и обновленството:

„Ние не сме отцепници от Божията Църква и не сме разколници, които са се отделили от нея... През 1923 година по съвсем същия начин ние изповядвахме истината на Църквата и със своите страдания постигнахме това, че нечестивците бяха изгонени от Божията Църква и образуваха свое ‘обновленско’ сбирще отделно от нас. Според теб ние бяхме ли разколници в своето изповедничество тогава? ... Така учеха за нас – като за разколници – прелъстените от дявола предатели на Църквата, като искаха по този начин да защитят своето отричане и падение. Същото правят същите тези лица³ и сега, обвинявайки ни в разкол. Но ние не

² ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 8. Д. 10267. Т. 1. Л. 4. Вл. 5—5 об. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 304.

³ Мнозина клирици, завърнали се в патриаршеската Църква от обновленския разкол, впоследствие станали активни сергиани.

правим разкол в Църквата, а само искаме предателите на Божията Църква да напуснат своите места и да предадат управлението в други ръце или да се покаят със сълзи и да се разкаят за извършеното зло.

... Ужасът от злото, което вършат тези вълци в Христовата ограда, беше потиснат от страха пред тях като пред стопани на Божия дом, макар че те не са стопани, а самозванци. Митрополит Петър не е благословил нито ‘Синода’, нито ‘възванието’, нито дейността на митрополит Сергей ... Но разорителите на Църквата се надяват, че митрополит Петър няма да се върне към ‘живота’, както предишните отстъпници от Църквата, живоцърковниците, се надяваха, че светейшия патриарх ‘няма да възкръсне’.

... Ние вярваме с детска простота, че силата на Църквата не е в организацията, а в Божията благодат, която не може да бъде там, където са нечестието, предателството, отричането от Православната Църква, макар и под вида на постигане на външно благо за Църквата.⁴

В това писмо, както и в показанията си пред ГПУ, епископ Виктор изтъквал връзката между провежданата от митрополит Сергей църковна политика и богословските му отклонения от православната истина:

„Или ти мислиш, че Сергей е по-добър от Антонин (водачът на обновленците – в ск. м., м. В.)? Неговите заблуждения за Църквата и за спасението на човека в нея

Самият митрополит Сергей първоначално оказал решителна подкрепа на обновленското управление, но впоследствие принесъл покаяние и бил приет обратно от патриарх Тихон.

⁴ ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 8. Д. 10267. Т. 1. Л. 4. Вл. 5—5 об. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 305-306.

ми бяха ясни още през 1912 г., когато писах за него в старообрядческо списание, че ще дойде време и той ще разтърси Църквата. Така и стана.“⁵

С присъщата си проникателност епископ Виктор разкривал дълбочината на плана за унищожаването на Църквата, както и най-дълбоката същност на сергианската доктрина:

„Имаме работа не с обикновен грях на митрополит Сергей и неговите съветници. О, ако беше само това! Не! Тук е налице систематично, по определен обмислен план разрушаване на Православната Църква, стремеж всичко да бъде смесено, осквернено и разложено духовно. Тук е заложена гибелта на цялата Православна Руска Църква. Тук е налице и явно извращаване на същността на Църквата, а именно, нейното съзнателно приспособяване – на небесната Христова невеста – за служене на света, тоест на злото, защото светът в зло лежи.

‘Не се впрягайте заедно с неверните’ и прочее⁶, заповядва светият апостол (2 Кор. 6:14-18). А тези учат обратното. И всичко това трябва да се разпространи

⁵ Пак там.

⁶ „Не се впрягайте заедно с неверните; защото какво общуване има между правда и беззаконие? Какво общо има между светлина и тъмнина? Какво съгласие може да има между Христа и Велиара? Или какво общо има верният с неверния? Каква прилика между Божия храм и идолите? Защото вие сте храм на живия Бог, както е казал Бог: "ще се поселя в тях и ще ходя между тях; ще им бъда Бог, а те ще бъдат Мой народ. Затова излезте из средата им и се отделете, казва Господ, и до нечисто се не допирайте, и Аз ще ви приема; и ще ви бъда Отец, а вие ще бъдете Мои синове и дъщери", казва Господ Вседържител.“ (2 Кор. 6:14-18)

по цялата Православна Руска Църква, защото всички трябва да одобряват новото нечестие, а ако не – запрещение, защото, казват, ‘ние сме вашето началство’.⁷

И още:

„Наистина тези зли замисли срещу Църквата не са от човек, а от този, който открай време беше човекоубиец и който жадува нашата вечна гибел, тоест дявола, слуги на когото направиха себе си новите предатели, подменяйки самата същност на Православната Христова Църква, като от небесна я направиха земна, от благодарен съюз – политическа организация.“⁸

Епископ Виктор завършва писмото с увещание:

„В заключение на това писмо те умолявам като приятел, пред когото благоговей за неговото благочестие: избягвай отровните измамни речи (писания), които те изкушават като змии и искат да те отдалечат от животворното дърво на Истината.

Нека да пребъдем твърди и непреклонни в предприетото от нас от 1922 г. изповедничество за Божията истина, за да не отнесе Господ към нас казаното от пророка: ‘Свещениците ѝ нарушават Моя закон и оскверняват Моите светини, не отделят свето от несвето и не правят разлика между чисто и нечисто’ (Йезек. 22:26), но всичко е еднакво за тях.

Спомни си великия изповедник Теодор Студит, за когото четохме заедно как прекратил общението си с патриарха само за това, че той не искал да лиши от сан свещеника, съзнателно извършил незаконно венчание. Спомни си и другия изповедник, св. Максим, който казал: ‘Ако дори цялата вселена се причасти с

⁷ ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 8. Д. 10267. Т. 1. Л. 4. Вл. 5—5 об. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 306-307.

⁸ Пак там, с. 308.

отстъпилия патриарх, аз няма да се причастя с него во веки'. Нека с Божията благодат да подражаваме на тези изповедници."⁹

Това писмо също било разпространено в копия, като епископ Виктор заменил името на епископ Авраамий с инициали, сменил обръщението на „Вие“ и направил някои допълнения. Писмото попаднало и в ГПУ – няколко копия са открити приложени към дела на арестувани свещеници – и вероятно не малко е способствало за приближаването на ареста на владиката.

На 28 февруари 1928 г. епископ Виктор написал обръщение до Вятското духовенство, което впоследствие станало широко известно. В някои от източниците то е публикувано под названието „Послание до пастирите“. Посланието станало и непосредствен повод за арестуването на владиката месец след това. То било написано в отговор на смушенията и тревогата на пастирите, на които митрополит Сергей започнал да налага наказания. За да внесе успокоение сред клира и паството епископ Виктор обяснявал какво значение имат църковните наказания, налагани от „каноничния“ Синод, на клириците и миряните, отделящи се от него заради предателството и отстъплението:

„В отговор на вашата душевна скръб по повод на заплахите, запрещенията и лишенията, посредством които отпадащите от Божията Църква се силят да увлекат и вас на своя греховен и гибелен път, ще ви кажа словата на Господа: 'Да се не смущава сърцето ви, нито да се плаши' (Йоан. 14:27). Наказанията от лукавстващите са само плод на тяхната злоба, безсилие и неправота и не могат да имат значение за изповедниците на истината. Помислете сами: какво значение могат да имат за православния свещеник, например, запрещенията на

⁹ Пак там, сс. 308-309.

католици, протестанти, живоцърковници и прочие, ако те биха решили да ги приложат към нас? – Никакво. Съвсем същото е и в този случай. Разликата е само в това, че католиците, протестантите и прочие са отпаднали по-рано от Божията Църква, а отстъпниците (антицърковници) сега, в наше време са прелъстени от дявола, ‘който ги е живи уловил, за да изпълняват волята му’ (2 Тим. 2:16). И това тяхно падение не е малко и не е тайно, а е твърде голямо и за всички очевидно – за имащите ум [Христов] (срв. 1 Кор. 2:16).

...Заплахата пък с техните канонически наказания е само капан за несведущите и малодушните. Божиите канони не са дадени от светите отци, за да бъдат карани посредством тях, като с бич, към гибел тези, които заявяват, че от страх Божий не могат да вървят след уловените от дявола.¹⁰

Епископ Виктор отново подчертавал в какво се състои главният удар, нанесен на Църквата от сергианите:

„’Възванието’ на прелъстените е гнусна продажба на непродаваемото и безценното – нашата духовна свобода в Христа (Йоан 8:36); то е тяхното усилие, противно на Божието слово, да съединят несъединимото: частта на грешника с частта на Христос, Бога и Мамона (Мат. 6:24), светлината и тъмнината (2 Кор. 6:14-18).“¹¹

След това светителят очертавал ясно границите на гражданската лоялност, която християнинът дължи на земната власт:

¹⁰ ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 129 об. – 131. Машинопис. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 316-317; 319.

¹¹ Пак там, с. 317

„Отстъпниците превърнаха Божията Църква от съюз за благодатно спасение на човека от греха и вечната гибел в политическа организация, която съединиха с организацията на гражданската власт за служене на този свят, лежащ в зло (1 Йоан. 5:19). **Едно нещо е лоялността на отделните вярващи по отношение на гражданската власт, съвсем друго нещо е вътрешната зависимост на самата Църква от гражданската власт** (получерният шрифт мой, м. В.). При първото положение Църквата запазва своята духовна свобода в Христос, а вярващите стават изповедници при гонения срещу вярата; при второто положение тя (Църквата) е само послушно оръдие за осъществяване на политическите идеи на гражданската власт, а изповедниците стават вече държавни престъпници. Всичко това ние виждаме да се проявява в дейността на митрополит Сергей, който по силата на своето ново отношение към гражданската власт беше принуден да забрави каноните на Православната Църква и въпреки тях отстрани всички епископи изповедници от катедрите им, а на техните места самоволно назначи непризнати и непризнавани от вярващия народ други епископи. За митрополит Сергей вече не може въобще да съществува самият подвиг на изповедничеството на Църквата и затова той обявява в своята беседа по повод на ‘възванието’, че всеки свещенослужител, който посмее да каже нещо в защита на Божията истина против гражданската власт, е враг на Православната Църква. Какво е това, ако не безумие, обхванало прелъстения? Ако разсъждаваме така, ние ще трябва да смятаме за Божий враг например светител Филип, който някога изобличи Йоан Грозни и беше удушен от него за това; нещо повече, ние трябва да причислим към Божиите врагове и самия велик Предтеча, изобличил Ирод и посечен с меч за това.

До такова печално положение доведе отстъпниците това, че пред нашата духовна свобода в Христос те предпочетоха да имат външна земна свобода, заради съединеното с нея призрачно земно благополучие.¹²

Тази позиция относно лоялността към гражданската власт била не просто критика на църковната политика на митрополит Сергей. Тя изобличавала съветската антицърковна политика и била абсолютно неприемлива за специалните служби, работещи за унищожаването на Църквата. Това разяснение дадено на пастирите демаскирало поредния, най-фино прикрит и най-опасен капан, заложен от Евгений Тучков, ръководителя на антицърковния отдел на ГПУ. Обръщението на епископ Виктор обезсилвало сергианските манипулации и прояснявало пред пастирите и църковния народ истинските цели на политиката на митрополит Сергей. С това то освобождавало вярващите от властта на марионетния Синод и в крайна сметка застрашавало с провал новия коварен проект на властите за подчиняване на Църквата чрез нейното управление. Не е удивително, че скоро след това светителят бил лишен от свобода, въпреки тактиката на ГПУ в дадения момент да не пристъпва към арести, да изчаква църковната опозиция да се прояви и да бъде идентифицирана. Очевидно по отношение на епископ Виктор службите не са имали нужда от повече „изясняване“. По-важно за тях било да лишат съпротивителното движение на една обширна територия от толкова деен и енергичен ръководител, от толкова принципен и проницателен идеен водач.

По-нататък владика Виктор продължавал демаскирането на сергианския проект на ГПУ в друг важен негов аспект – „каноничността“. Един от най-важните и експлоатирани аргументи на сергианите пред църковния

¹² Пак там, сс. 317-318

народ бил, че тяхното църковно управление съхранявало неповредени догматите и каноните на Православната Църква – за разлика от обновленците. Този аргумент бил особено смущаващ за мнозина клирици, на които митрополит Сергей въздействал със заплахата, че неподчиняващите му се отпадат в разкол, защото нямали основание да се отделят от него, след като Синодът с нищо не нарушавал догматите на вярата и църковните канони. Към този момент светител Виктор вече бил написал доста и за неправославните възгледи на митрополит Сергей, и за каноничните му нарушения, но тук той се насочил преди всичко към унищожаване на сергианската манипулация в нейния корен като изтъкнал, че дори ако сергианите биха били прави в това свое твърдение, то не им давало никакви основания да изискват послушание и подчинение като към законна църковна власт, защото тяхното престъпление срещу Църквата било неизмеримо по-голямо от нарушаването на отделни канони или дори догмати:

„И ако архиепископ Павел вика и се кълне, че като се е подписвал под ‘възванието’ той е мислил за това, че не нарушава догматите и каноните на Православната Църква и че не се отрича от нея, то нека да ми прости, но и Пилат с устата си се представи за невинен в убиването на Христос, а с тръстта (перото) утвърди неговата смърт. За антицърковниците-отстъпници от Църквата запазването на нейните догмати и канони е вече сравнително малко нещо. Този, който е отсякъл главата, не може да се оправдае с това, че не е повредил косата на главата; да се мисли иначе е смешно. А те все твърдят: ‘При нас всичко е по старому’. Вярно, външността им остана православна и това смущава мнозина, но при тях го няма Духът на живота, Божията благодат, а следователно и вечното спасение на човека. Ето защо тази лъжа е по-горчива от първите.

Христос не се поклони на велиара, когато той, изкушавайки го в пустинята, му предложи цялата власт над този свят, само, казва, падни и ми се поклони (Мат. 4:8). А те се поклониха. И като духовна власт те насила въвличат и всички други в своя грях, в своята погибел. Но само неверието в Божията благодат и неразбирането на нашето спасение в нея и чрез нея може да застави човека да тръгне по пътя на единението с отстъпниците.¹³

По-нататък епископ Виктор отхвърлил обвиненията на сергианския Синод спрямо изповедниците, че те нарушавали правила 13, 14 и 15 на Двукратния събор, които гласят, че никой не може да прекъсва каноническото си общение със своя епископ заради лични недоразумения или дори, ако последният е изказал някои спорни мнения по въпроси на вярата. Особено с първото митрополит Сергей злоупотребявал системно, като обвинявал в непослушание и разкол всички епископи изповедници, отказващи да приемат неговите укази за преместване в други епархии. Той свеждал техния принципен протест срещу удара, нанасян по Църквата с необоснованите размествания, до реакции породени от заsegнато честолюбие и други подобни, тоест до „лични причини“.

Ето отговора на светител Виктор на тези обвинения:

„Нито вие с вашия епископ, нито аз с митрополит Сергей имаме някакви лични недоразумения. Въпросът не е личен или за местни интереси, или за някакви спорни недоказани мнения; въпросът е за непосредственото практическо разрушаване на нашето общо вечно спасение от самата църковна власт чрез подмяната на истинската Църква с фалшива, на Жената, облечена в слънце (Апок. 12:1), с великата блудница (17:1).“¹⁴

¹³ Пак там, сс. 318-319.

¹⁴ Пак там, с. 320.

В следващите редове, макар и да не се споменава-ла пряко съветската власт, се съдържа недвусмислено-то твърдение, че Църквата е подложена на гонение и не разполага със свободата да води своя живот без намеса от страна на властите. И още, че митрополит Сергей и неговите съмишленици се държат благодарение на поддръжката на съветската власт:

„При други условия на църковния живот митрополит Сергей и всички негови съобщници биха подлежали на незабавен съд от страна на Православната Църква в лицето на поместен събор... Този събор трябва да бъде безупречен, тоест, с участието на всички православни епископи, а най-вече с изповедниците на Църквата. Но такъв събор при настоящите условия на живота никога не би могъл да се състои. И действително, при създадите се условия ние даже нямаме възможност и няма пред кого да заявим жалба срещу отстъпниците от истината на Църквата.“¹⁵

Епископ Виктор апелирал към съвестта на клириците като специално подчертавал, че никой не може да освободи християнина от личната му отговорност за участие в греха на отстъплението. Светителят отхвърлял категорично сергианската доктрина за дължимото към църковната власт безусловно „послушание“ като противоречаща на християнското разбиране за свободата и отговорността на християнина:

„И така, какво трябва да правим сега? Според мнението на самите отстъпници ние трябва да станем съучастници на техните престъпления срещу Православната Църква и следователно, също като тях да се подложим на Божия съд, а още преди съда да се лишим от благодатта на спасението. Но какво оправдание можем да представим пред Бога за участие в греха?

¹⁵ Пак там.

Наистина като човеци ние се подчиняваме на духовната власт, но в същото време всеки от нас се ръководи в своя живот от Божиите заповеди, по които и ще бъде съден и ако ние се окажем съобщници на нечестието на нашата духовна власт, дори в лицето на самия патриарх, то по никакъв начин няма да се оправдаем пред Бога. Защото Божията заповед казва: ‘Който се отрече от Мене пред хората, и аз ще се отрека от него пред Моя Отец Небесен’ (Мат. 10:33).

... Църковната административна власт дори и в лицето на съборите и по-рано не винаги е защитавала истината, за което ясно свидетелства историята на светителите Атанасий Велики, Йоан Златоуст, Василий Велики, Теодор Студит и други. Как и аз бих могъл за-напред да оставам неразумно безразличен?¹⁶

Светител Виктор завършвал с открития призив към пастирите да бъдат готови да поемат по пътя на изповедничеството и ги окуражавал и насърчавал, като им посочвал високия смисъл на това дело:

„Ето защо и ние поехме към единствения възможен в нашето сегашно положение изход – това е пътят на изповедничеството на истината на спасението. Този път е тежък, това е пътят на подвига; но ние се уповаваме не на своите сили, а имаме пред очи ‘началника и завършителя на вярата – Исуса’ (Евр. 12:2). И това, което правим, не е отделяне от Църквата, а защитаване на истината и изпълняване на Божествените заповеди или още по-добре – охраняване на цялото домостроителство на нашето спасение.“¹⁷

¹⁶ Пак там, сс. 320-321.

¹⁷ Пак там, с. 321.

По този път трябвало да се върви със смирение. Това било последното наставление на опитния архипастир, който деликатно и смиряващо напомнял за предишните грешки, падения, отклонения на мнозина:

„Внимавайте приятели мои и съпастери да не бъдете увлечени от духовните зверове.

Достатъчно е предишното, в неотдавнашно време случило се падение, нека сега да ходим внимателно.

Божият мир, който надвишава всеки ум (Филип. 4:7), да изпълни вашите сърца и вашите мисли и да изправи вашия път в Христа Иисуса нашия Господ. Амин.“¹⁸

На 30 март (н. ст.) 1928 г. от Секретния отдел на ГПУ било издадено разпореждане епископ Виктор да бъде арестуван и отведен във вътрешния затвор на ГПУ в Москва. На 4 април (н. ст.) владиката бил задържан и отправен първоначално във Вятка, където на 6 април му било обявено, че срещу него е образувано следствие. Според отработените съветски похвати, започнала кампания в местните вестници. В публикациите се съобщавало, че ГПУ е разкрило във Вятка организация на църковници-, „монархисти“ оглавявана от епископ Виктор, която имала „ядки“ от жени по селата, наричани „сестричества“. След кратък престой във Вятка владика Виктор бил отправен в Бутирския затвор в Москва. Запазен е протоколът от разпита, проведен по време на следствието. Следователят представил на светителя неговото „Послание до пастирите“:

„- Познат ли Ви е този документ?

- Този документ е съставен от мен преди приблизително един месец или по-точно, един месец преди моя арест. Предявеният документ е копие от моя документ.

¹⁸ Пак там, сс. 321-322.

- Във Вашия документ се среща на няколко пъти терминът ‘изповедничество’. Разяснете, какво разбирате под този термин и какво трябва да означава той?

- Документът е адресиран не към всички вярващи, а само към пастирите, както е написано в началото на моя документ, в обръщението. Понятието ‘изповедничество’ има за нас, вярващите, общовъзприето значение и означава твърдост във вярата и мъжество в своите убеждения независимо от съблазните, материалните лишения, ограничения и гонения.

- Във Вашия документ са приведени, очевидно като примери достойни за подражание, моменти от живота на християнските дейци Филип, митрополит Московски и Йоан, така наречения ‘Кръстител’; кажете, те могат ли да бъдат обозначени с понятието ‘изповедници’?

- Доколкото те са били изобличители на неправдата, те са изповедници.

- Значи такъв род дейност също може да бъде отнесена към понятието изповедничество?

- Да, доколкото тя е свързана с вярата.

- Както се вижда от документа, ‘изповедничеството’ на по-горе посочените лица се е заключавало в тяхната дейност против представителите на иноверната държавна власт, за което те са били подложени на репресии?

- Властта тогава е имала еднаква вяра с тях. Те са се изказвали против Иван Грозни и Ирод като против неправилно постъпващи, грешни хора, а не като против гражданската власт.

- Като протестирате против лишаването на свещенослужителите от правото да говорят в защита на Божията истина против гражданската власт, вие явявате ли се защитник на това право?

- Да, доколкото гражданската власт засяга вярата, тоест, упражнява насилие над вярващите за достигане на собствените си цели.

- Следователно, както се вижда от текста на даденото място във Вашия документ, 'изповедничеството' се разбира като проява против съветската власт, упражняваща насилие над вярващите?

- 'Изповедничеството' като проява против гражданската власт е възможно само в случай, че последната, тоест гражданската власт, първа упражни насилие над вярата, при което самото 'страдание' за такава проява ще бъде 'изповедничество'. То носи пасивен характер. Именно тази мисъл исках да изразя на даденото място.

- Искам да Ви попитам още веднъж: значи 'изповедничеството' се препоръчва само в случаи на насилие на властта над вярващите при въпроси на вярата или при гонения?

- Да, само при насилия и гонения; то може да бъде и независимо от гражданската власт.

- Каква е причината да издадете този документ, третиращ правото на дейност на Църквата в защита на Божията истина против гражданската власт и с призив към 'изповедничество'?

- Като формален повод за това послужи посланието на митрополит Сергей, издадено според мен в угода на земни интереси...¹⁹

Разпространяването на посланията и писмата на епископ Виктор било определено от властите като анти-съветска пропаганда и агитация, тоест като опасно политическо престъпление. През месец май 1928 г. следствието приключило и на светителя било предявено следното обвинение:

¹⁹ ЦА ФСБ России. Д. Р-29722, л. 14. Цитира се по: *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*, составленные игуменом Дамаскиным (Орловским). Апрель. Тверь, "Булат", 2006, 318 с; сс. 200-202.

„Епископ Виктор се е занимавал със системно разпространяване на антисъветски документи, съставяни и отпечатвани от него на пишеща машина. От тях в най-голяма степен антисъветски по съдържание е документът ‘Послание до вярващите’ с призив да не се боят и да не се подчиняват на съветската власт като власт на дявола, а да претърпят от нея мъченичество, както са търпели мъченичество в борбата за вярата срещу държавната власт митрополит Филип или Иван, така нареченият ‘Кръстител’.²⁰

Въз основа на това обвинение на 18 май (н. ст.) 1928 г. Особеното съвещание при колегията на ОГПУ осъдило епископ Виктор на три години концлагер, които той трябвало да прекара в известния Соловецки лагер.

²⁰ Пак там, с. 202.

СОЛОВЕЦКИЯТ КОНЦЛАГЕР

ЕТАПЪТ

Епископ Виктор бил отправен към Соловецкия лагер, съкратено СЛОН (Соловецкий лагер особого назначения), по обичайния ред, тоест чрез така наречения „етап“. На езика на съветската администрация с този термин се обозначавала голяма група осъдени, изпращани заедно под конвой към съответния концентрационен лагер. Обикновено това ставало със специални влакови композиции. Етапите се оформяли най-вече във вътрешните затвори на ГПУ в Москва и в Ленинград. Затворниците били превозвани в особени вагони – „вагон-зак“¹ (съкращение от „вагон заключённых“ – затворнически вагон). Ето как ги описва Солженицин:

„‘Вагон-зак‘, това е обикновен вагон с купета, само че от деветте купета петте, определени за арестантите (и тук, както навсякъде в Архипелага, половината отива за обслужващите!), са отделени от коридора не с цялостна преграда, а с решетка, която дава възможност да се наблюдава купето. Решетката е от кръстосани железни пръчки... Тя е поставена отдолу догоре, по цялата височина на вагона, чак до тавана и затова няма багажни отделения откъм купетата над коридора. Прозорците на коридора са обикновени, само че със същите такива решетки отвън. В арестантското купе има само един

¹ Наричали ги още „столипиновски“, тъй като за целта приспособявали специални вагони, изработени преди революцията във връзка с известните реформи на министър-председателят Столипин. Вагоните били предназначени, за да могат с тях да се преселват цели семейства със земеделския им инвентар в ненаселените земеделски райони на изток от Урал.

малък прозорец, също с решетка, на второто ниво на рове (без прозорци, вагонът отвън изглежда като багажен). Вратата на купето е плъзгаща се желязна рамка, също с решетка... По разчетите на свободните инженери в сталинското купе на първото ниво могат да седят шестима, на второто могат да лежат трима (багажните полици над главите на седящите са съединени като един цял нар, в който откъм вратата е изрязано място за слизане и качване) и двама могат да лежат на местата за багаж най-горе.²

Според спомените на бивши затворници, през 20-те години на XX век тази норма от единадесет души на купе обикновено не била превишавана с много. По време на масовите репресии през 30-те години и по-късно, чак до Хрущовските времена нормата неофициално била удвоена, но и така, в много случаи била превишавана:

„Ако сега освен тези единадесет бъдат наблъскани в купето още единадесет (последните при затварянето на вратата надзирателите натикват с ботушите) – то това ще бъде вече напълно нормалното натоварване на сталинското купе.“³

При удвоената „норма“ на първото ниво трябвало да седят десет души, на пода, в краката им – още трима, на средното ниво на рове лежали петима и най-горе на местата за багаж имало от двете страни по двама полуседящи. Както беше казано, по времето, когато бил „етапиран“ епископ Виктор, натоварването все още не било толкова голямо, но лесно можем да си представим колко мъчително е било пътуването и с единадесет души в купе, като се има пред вид, че затворниците не

² Солженицын А. И. *Архипелаг ГУЛАГ*. Т. 1. М.: Новый мир, 1990. С. 349, 350.

³ Пак там.

са имали възможност да излизат на коридора, трябвало е да си сменят местата, за да мога седящите да поспят, ползването на тоалетната ставало „организирано“ – веднъж в денонощието, като арестантите, според инструкцията, били извеждани един по един и при всяко излизане вратата на купето се отключвала и заключвала. При тази процедура били ангажирани трима души от охраната. Докато приключат с петте купета, минавали между час и половина и два (в зависимост от „натоварването“ на вагона) и това, естествено, изнервяло много охранителите. От „практически“ съображения те давали на арестантите възможния минимум вода за пиене (за лука да се измие никой не си и помислял). В същото време храната била солена риба... Към това трябва да прибавим и обстоятелството, че политическите затворници не били отделяни от криминалните престъпници и по време на етапа те често били подлагани на издевателства от страна на закоравелите рецидивисти. В тези ужасни условия осъдените трябвало да пътуват заключени в купето по няколко денонощия, а понякога – и повече от седмица. Някои умирали по пътя.

„В една от клетките през нощта умря туберкулозен татарин и хората с шумен протест настояваха да бъде изнесен трупът от там. Особено истерично крещеше Шевалиер, инженер американец от Луизиана, лежащ до татарина... Когато заповедите да млъкне не помогнаха, началникът на конвоя простреля с нагана си предишницата му. Шевалиер утихна и до самия Кеми⁴ остана

⁴ Кеми – градче с няколко хиляди жители на устието на река Кеми в Карелия при вливането ѝ в Бяло море. Там бил организиран пункт, т.е. лагерна зона, за приемането на пристигналите арестанти, групирането и прехвърлянето им с кораб в същинския лагер на Соловецките острови, намиращи се на около 50 км от брега.

без превръзка. В Кемперпункт⁵ му отрязаха ръката.“⁶

КЕМПЕРПУНКТ

Всички очаквали с нетърпение да приключи кошмарът на пътуването, да излязат най-сетне на въздух. Какво ги очаквало след пристигането? Ето едно описание на обстановката в приемния пункт край град Кеми:

„Нашата ‚партида‘ беше обкръжена от конвой. Половин час ходене и стигаме до телено заграждение. От бараката излезе висок на ръст човек с военна униформа и веднага ни заля с поток от мръсни ругатни. Това беше Курилко, човек креслив, с жесток нервен тик на лицето.

- За какво сте ми ги довели тук? – закрещя той на конвойните, като гримасничеше като от остра болка. – Трябва да бъдат обучени и то хубавичко!

Погнаха ни по-нататък, до самото море, където имаше доста широк покрит с дъски вълнолом. Червеноармейците ни предадоха на Курилко с неговата команда. Започна отново като неизбежен ритуал отегчителен личен обиск, опипваха самите нас, дрехите ни. Но ето, обискът е завършен и се раздаде команда:

- Строй се в редица по четирима!

Нисичък, но широкоплещест здравеняк се отдели от началството и с рязък глас, кипейки от непонятна злоба, започна да обучава нашата шарена тълпа на военен строй, като изпъстрияше командата с потоци ругатни,

⁵ Кемперпункт – Кемский пересыльный пункт – зоната за приемане, подготовка и препращане на лагерниците на Соловецките острови.

⁶ Розанов М., *Соловецкий концлагерь в монастыре. 1922—1939. Обзор воспоминаний соловчан соловчанами*. Т. 1. Нью-Йорк, 1979. С. 47.

шпански образец.⁷ Нелепа беше гледката на епископи и свещеници в раса и престарели монаси, почтени хора на науката, въртящи се в строй стотици пъти надясно и наляво под командата на крещящия изверг, който при това без умора сипеше ругатни и псувни под заплашителното щракане на затворите на пушките на останалите конвойни. Най-сетне, след три-четири часа строева подготовка и обучение на идиотското „здраве желаем!“ етапът беше въведен вътре в ограденото пространство. Натикаха ни в бараката така, както не бяхме наблъсквани нито в затворите, нито в подземията. Но едва се настанихме и нова команда ни подгони навън. Започна попълване на анкета... След анкетата веднага ни погнаха към пристана и под виковете на десетника, по тукашному „лаяча“, започнахме да товарим греди. Здрави и болни, стари и млади, без разлика – работи до изнемогване. В замаяната глава няма нито една мисъл... Всички залитат от умора... Работихме през цялата нощ и преди обедна, към средата на деня се върнахме в бараката. За обед и за „отдых“ ни дадоха два часа... И отново изморени, сънени замарширувахме към нова работа – да очистяваме някаква площадка под непрекъснатите ругатни на надзирателите. Преди да завършим очистването, конвойният ни поведе обратно и със заплахи и ругатни след малко ни подкара бегом. Самият той тичаше отстрани, като често щракаше със затвора и ревеше: „Не изоставай! Ще стрелям!“

На кого и за какво му беше необходим този безсмислен и безпощаден бяг и до сега не знам... Добрахме се до телената ограда ... От бараката излезе ротният Курилко и, като ни огледа злорадо, полумъртви започна да ни извиква по списък.“⁸

⁷ Шпана – дребни престъпници.

⁸ Розанов М. *Соловецкий концлагерь в монастыре. 1922—1939.*

През месец юни 1928 година, тоест приблизително по същото време като епископ Виктор, в Соловецкия лагер пристигнал писателят Олег Волков, тогава двадесет и осем годишен. Той също е описал преживяното при приемането в Кемперпункт:

„...Хората бяха бити, гонени от място на място, учеха ги на строй, обискираха ги, заплашваха ги с насочени от вишките винтовки и халосни изстрели. Падащите ги вдигаха, като им разбиваха лицата до кръв с ботушите. С отработени ловки удари с юмрук събаряха човека на земята като шахматна фигура от дъската...

Представата за време е загубена. Редиците на бягащите на място, подскачащи и присядащи новопостъпили лагерници все по-често се разстройват от падащите с нелепи жестове фигурки, а неуморимите здравеняци в куртки все така бодро се разхождат между тях, кършейки плещи и особено ловко и весело раздават юмруци по зъбите, подвиквайки: ‚Не сте дошли тук при тъщата на блини, кучи синове...!‘

В перленото небе зад нежни облаци виси нощното слънце, сиви безмълвни чайки прелитат над скалите, чува се ласкавият плясък на вълните... Въздухът над гладката повърхност на морето е свеж и целителен. И диво потрепва далечината от отривистия рев ‚здраве желаем!‘, безкрай повтарян от измъчените хора, които ги учат да приветстват началника в хор. Беззалеznата нощ позволяваше на конвейера да действа непрестанно...

...Макар и да помнехме разправите и насилията от първите години на революцията, а и в затвора не сантименталничеха, но все още не бяхме имали възможност да се убедим, че произволът е възведен в система. При това разгърната в такива мащаби.⁹

Не без основание на новопристигналите поучително било съобщавано: „Тук свършва съветската власт и започва соловецката!“ От тази крилата фраза трябвало да им стане ясно, че кошмарът на познатата им съветска следреволюционна действителност бледнее пред беззаконието на лагерните условия, в които им предстои да оцеляват.

„Тук е Соловецкият лагер с особено предназначение! – зловещо се носеше над онемялата тълпа. – Тука по струна ще ходите! Ще ви избият твърдоглавието!“¹⁰

Тази първоначална нечовешка обработка в Кемперпункт имала за цел да доведе до пълно телесно и душевно изтощение хората и така още в самото начало да сломи силите и волята им за съпротива. „Който е гостувал тук в края на двадесетте години, никога няма да го забрави“¹¹ – пише Олег Волков.

Така подготвени, регистрираните в Кемперпункт лагерници били разпределяни на „партиди“, които били превозвани до Соловецкия остров с бившия манастирски кораб или с шлеп. Товарели ги в трюмовете.

Бъдещият академик Лихачов, преминал през съветския ГУЛАГ, също попаднал в Соловецкия лагер през 1928 г. Ето какво си спомня той за превозването на лагерниците от материка на острова:

⁹ Волков О. В. *Погружение во тьму*. М., Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. Сс. 52-53.

¹⁰ Пак там, с. 53

¹¹ Пак там, с. 51.

„На следващия ден ни натовариха на парахода ‚Глеб Бокий‘, който заминаваше за Соловки. ‚Домовникът‘ (крадец по домовете с взлом) Овчинников стоеше до нас и ни предупреждаваше:

- Само не бързайте, бъдете последни.

Той беше за втори път на Соловки. Първия път избягал... В Кемперпункт Овчинников беше страшно пребит. Пребиха го за това, че подвел часовите, началниците, ‚развалил статистиката‘ (смяташе се, че от Соловки не може да се избяга). Но и пребит ‚домовникът‘ си остана човек. Ние го хранехме, а той ни помагаше със своя лагерен опит. Когато започнаха да напъхват хората в трюма, той ни издърпа на площадката на средата на стълбата и ни посъветва да не се спускаме по-надолу. И наистина, там долу хората започнаха да се задушават...

... По стърженето на леда в борда на кораба разбрахме, че се приближаваме към пристанището. Беше краят на октомври и покрай бреговете беше започнал да се образува ‚припай‘ – крайбрежен лед. Изведоха ни на пристанището с вещите, строиха ни, преброиха ни. След това започнаха да изнасят труповете на задушилите се в трюма или на тежко пострадалите: притиснати до счупване на костите, до кърваво разстройство.“¹²

ТРИНАДЕСЕТА РОТА

Новопристигналите на Соловецкия остров постъпвали в така наречената карантинна рота, в която оставали за различен срок от време, някои – до три месеца. Карантинната или още тринадесета рота

¹² Лихачев Д. С. *Воспоминания*. СПб., Logos, 1995. Сс. 147-148.

се помещавала в главния храм на Соловецкия манастир „Преображение Господне“. Ето как изглеждал храмът при новото си предназначение:

„В Преображенския събор се намираше тринадесетата – карантинната – рота.

Нарове на три нива, запълнени докрай. Хората се движат като сенки, говорят полугласно и въпреки това във високия купол на древния храм този съдържан шум и случайните възгласи отекват като незамлъкващо бучене... Някакъв чудовищен кошер. Този кошер е в непрекъснато движение: едни ги откарват, други постъпват, съседите непрекъснато се сменят.

Има множество престъпници – крадци и убийци, тук има и сплотени групички от женици в тежки овчи полушубки – те се държат здраво един за друг. В тъмните ъгли са се свили сектанти с изнурени лица, трескави очи и нателни кръстчета, направени от вързани с конец пръчици, висящи на връвчици от женски коси. Срещат се и старци със сенаторски бакембарди и старомодни пенснета на протрити шнурчета.

Виковете на дежурните карат всички сепнато да скачат, несмислено да се хвърлят с готовност да изпълнят каквато и да е заповед.

...Всяка нощ в бившия притвор на храма се случват разправии. Оттам се носят вопли и влачат пребити до кръв хора. Хвърлят ги в карцера – огромно подземие под църквата.

...Лагерното началство знаеше какво прави, когато поставяше едни затворници да надзирават други, поощрявайки при това най-ревностните и жестоките, готови да служат безотказно. Намираха се садисти, открили в занаята на палача своето призвание.¹³

¹³ Волков О. В. *Погружение во тъму*. М., Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. Сс. 60-62.

По-голямата част от лагерниците били на тежка обща работа. Успявали да оцелеят предимно тези, на които им се удавало да избегнат общите работи било поради професиите си, които били полезни за функционирането на лагера, било с помощта на други вече устроили се лагерници. Но по време на пребиваването в карантинната рота всички преминавали през изпитанието на общата работа. Друг лагерник си спомня за своя карантинен срок през лятото на 1928 г.:

„Ротният Чернявски, от затворниците, без да ни поглежда, притича до прозореца и от там с глух, преси-пнал глас ни нареди:

- Сега на проверка. Тук не сте на вилата... На дежурния стрелец отговаряйте дружно, иначе... След проверката ще отидете на нощна работа.

- Но ние и предишната нощ не спяхме – осмели се да възрази инженер Зорин. Чернявски чак позеленя поразен от дързостта.

- Ще ви разсъня аз!... Вашият живот свърши. Разпуснали са ви по затворите. Запомнете веднъж зави-наги: вие нямате право да разговаряте с надзирателите и охраната. Никакви въпроси! Ясно? Вие сте на Соловки и за вас връщане няма.

Чернявски изтича навън, а един от неговите по-мощници ни строи за проверка вътре в храма. В ротата имаше около три хиляди души. Пристигналите с нас имеславци и мусаватисти отказаха да се строят за проверка. Повлякоха ги насила... Над два часа продължи строяването, преброяването, поименното извикване. Дежурният червеноармеец прие рапорта на ротния, при-ближи се към строя:

- Здравей тринадесета!

- Здраве желаем! – кънти отговорът.

В помещението повече не се върнахме. Цяла нощ пренасяхме железни отпадъци и греди в манастирския кремъл, метохме и чистихме застлания с камъни манастирски двор. А утре и вдруги ден същите отпадъци и греди ги пренасяме на предишното място... Такава е една от особеностите на соловецката каторга: ако няма истинска работа, арестантите трябва да бъдат заети, ако ще би с носене на вода в решето, само да не им се дава отдих. Чак към сутринта, едва два-три часа преди проверката се добрахме до своите нарове. А след проверката ни подгониха на торф. През кремълските врати течаха два потока хора: по-големият – навън, по-малкият – от работа навътре в своите роти. Торфената машина работеше непрекъснато и ние едва-едва успявахме да я обслужваме. Само докато се преместваха релсите на вагонетките, ни се падаше кратък отдих. А вечерта след торфа отново ни подгониха на ударник по почистването на манастирския кремъл, а през деня отново на тежка работа – да мъкнем неизпечените тухли в тухларната от сушилнята до пещта... Само две нощи през седмичата спяхме по шест часа и смятахме това за щастие.¹⁴

Към този режим трябва да се добавят и издевателствата на охраната. Олег Волков си спомня:

„А ето тук, близо до брега, затворниците гребяха вода от една дупка в леда и бегом се носеха към друга дупка, за да я излеят в нея... В продължение на часове, под злобната команда: „Греби до сухо!“ – щедро придружена с юмруци в зъбите...“¹⁵

¹⁴ Розанов М. М. *Соловецкий концлагерь в монастыре. 1922 – 1939 : Факты – Домыслы – «Параши» : Обзор воспоминаний соловчан соловчанами.* В 2 кн. и 8 ч., США : Изд. автора, 1979., Кн. 1. Сс. 84-85.

¹⁵ Волков О. В. *Погружение во тьму.* М., Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. С. 184.

Не по-малко тежко за лагерниците, особено за вярващите, било съжителството с криминалните престъпници. Всяка година преди Великден лагерното начальство следяло строго дали няма да се увеличи повече от обичайното броят на лагерниците, освободени от лекарите от физически работи поради заболяване, и изисквало освобождаванията да бъдат сведени до минимум. Това увеличавало напрежението пред лекарските кабинети. Проф. Иван Андреевски, който работел в лагера като лекар от затворниците, пише:

„Пред нас бяха хора от два напълно различни психологически типа. Тихи, смирени, предимно свещеници и монаси, възрастни и стари хора, улегнали селяни и интелигенти, с медни и сребърни нателни кръстчета, които за нищо не молеха и не очакваха освобождаване. Шумни, гръмки, кресливи, дръзки и груби криминални (разбира се не всички, защото и сред криминалните имаше вярващи), които настояваха да бъдат освободени и цинично ругаеха. Ругатните им са непредаваеми! Псувните, с прибавени най-цинични и кощунствени епитети по отношение на имената на Спасителя и Божията Майка бяха непоносими! Шегите и оскърбленията към ‚поповете‘ и издевателствата над религиозните чувства на вярващите преминаваха всякаква граница: те плюеха на нателните кръстчета, късаха ги от вратовете на съседите си, с кикотене ги тъпчеха с крака. Заплахите и наказанията не помагаха. Молбите и убеждаванията предизвикваха смях. Гледах тези хора с ужас и негодувание и не виждах в тях Божията искра.“¹⁶

¹⁶ Проф. Ив. Андреев. *Катакомбные богослужения в Соловецком концлагере*. "Православная Русь", №12, 1948 год.
<http://krotov.info/history/20/1920/andreev.html>

При такива условия на лагерния живот никак не звучи пресилено друга една максима, в истинността на която лагерниците опитно се убеждавали: „Вас съветската власт ви е изпратила тук, не за да бъдете поправени, а за да бъдете погубени.“ Повече шанс да оцелеят имали тези, които поради квалификацията си били освобождавани от общите работи и пренасочвани на работа по специалността, но това била малка част от затворниците.

В началните години на съществуването на Соловецкия лагер духовенството и вярващите, осъдени по църковни дела били изпращани на тежките общи работи. Но през 1925 г. това положение се променило. Дотогава в кухните и продоволствените складове били назначавани лагерници от разни категории, но притиснати от глада те присвоявали значителни количества от продуктите и се установявали големи липси от и без това недостигащото продоволствие. Тогава лагерното началство решило да опита с назначаването на духовенството на тези длъжности, тъй като добре знаело, че клириците няма да крадат. Така практически чекистите трябвало да признаят, че тези, които наричали „тунеядци“, „измамници, злоупотребяващи с невежеството на народа“, „експлоататори“ били най-честните, старателни и добросъвестни хора измежду лагерниците. Всички затворници били доволни от домакинската работа на духовниците – продуктите се раздавали акуратно, без липси, без измами в грамажа. Кражбите престанали. Дотогава духовенството, монасите и вярващите, осъдени за „религиозна контрареволуция“ били пръснати по най-тежките роти, сред рецидивистите, на непосилните общи работи и не били допускани до сравнително по-леки работи. След 1925 г. те били групирани в отделна шеста рота и лагерното началство на практика предало корпоративно на духовенството

цялото вътрешно снабдяване на лагера. Започнали да назначават клириците и на всякакви други материално отговорни, счетоводни и отчетнически длъжности. Те завеждали стопанските учреждения, складовете, санитарната част, престарелите ги назначавали за пазачи. Духовниците дори получили възможността да посещават богослужения. Те се извършвали в единствената останала действаща църква на бившия Соловецки манастир – гробищната църква „Преподобни Онуфрий“. След разгрома на манастира в началните години след революцията група монаси останали да живеят на острова като волнонаемни работници. На тях именно била оставена гробищната църква и до края на 20-те години им било разрешено да извършват богослужения в нея. След 1925 г. на клириците-затворници също им било позволено да посещават техните богослужения. До края на 1929 г. на духовниците в лагера не им забранявали да носят раса и не ги принуждавали да си стрижат косите. Но все пак те, както и останалите лагерници, при пристигането си на Соловецките острови трябвало да преминават през карантинната рота.

СПОМЕНИ НА ЛАГЕРНИЦИ ЗА СВЕТИТЕЛ ВИКТОР

През месец юли 1928 г. светителят пристигнал в Кемперпункт, а след това бил прехвърлен на Соловецкия остров. Няма запазени сведения как е преминал началният карантинен период и изпитанието на тежките общи работи за епископ Виктор (Островидов). Знае се, че след това той работил като счетоводител на въжарската фабрика в лагера. Мнозина бивши лагерници, оставили спомени за живота си на Соловецкия

остров, споделят колко силно са били впечатлени от личността на светител Виктор. Бъдещият академик Дмитрий Лихачов, тогава двадесет и две годишен, току-що завършил Петроградския университет, се запознал с епископ Виктор през есента на 1928 година. „Светлата“ личност на владиката оставила такова неизгладимо впечатление у него, че впоследствие в кабинета си световноизвестният учен винаги държал на видно място неговия портрет. „Портретът веднага привличал вниманието на посетителите и Дмитрий Сергеевич разказвал на интересуващите се, че епископ Виктор много му помагал в Соловецкия лагер, буквално го спасил от смърт.“¹⁷ Още в Кемперпункт възрастен свещеник украинец посъветвал младия Дмитрий: „Трябва да намериш на Соловки отец Николай Пискановски, той ще ти помогне.“ След попадането си на острова Дмитрий попитал първия свещеник, с когото имал възможност да се разговори, за о. Николай и това се оказал самият той (а в многохилядната тълпа на лагера имало няколко клирици!). Забележителният духовник запознал младия студент с владика Виктор. По това време – есента на 1928 г. – владиката явно бил вече преминал изпитанията на общите работи, защото Лихачов казва, че работел като счетоводител на въжарската фабрика.

„Докато се намирах в 13-та рота (на „общите работи“) отец Николай Пискановски и владика Виктор правеха опити да ме устроят на някаква канцеларска работа или на по-лека работа. Веднъж, докато пренасяхме свински тор (ах, как мирише!), към мене се приближи и се запозна с мен много почтен и красив немлад господин със сива брада в черна полушубка и със самоделна брезова палка в ръце. Това беше А. Н.

¹⁷ Абызова Э.Б. *Священноисповедник Виктор, епископ Глазовский, и академик Д. С. Лихачев: встречи в Соловецком лагере (1928–1931 гг.)* – <http://solovki-monastyr.ru/library/774/>

Колосов. Минута разговор и ми е обещана ,постоянна‘ работа в Криминологичния кабинет. Наистина, неведнага. От 13-та рота попаднах в 14-та рота – в трапезната палата¹⁸, където се разболях от тиф. И ето че след ,Ротата на оздравяващите‘, която се помещаваше в страшно подземие с низки сводове, целите в пукнатини, аз се оказах в привилегированата трета рота.“¹⁹

„Изключително много ми провървя, че благодарение на усилията на о. Николай Пискановски и владика Виктор Островидов започнах работа в Криминологичния кабинет.“²⁰

„Те двамата с отец Николай Пискановски уговориха А. Н. Колосов да ме вземе в Криминологичния кабинет, а когато през зимата на 1929 г. се върнах от сипнотифозната ,команда на оздравяващите‘, [владика Виктор] ми изпращаше чрез Федя Розенберг по малко зелен лук и сметана. Колко ми беше вкусен този лук със сметана!“²¹

По това време епископ Виктор бил счетоводител на Соловецкия совхоз и имал пропуск за свободно придвижване на територията на лагера. Той обменял своите продукти и вещи и с голям труд успявал да набави зелен лук и сметана, за да подкрепи болния и изтощен юноша. Това ядене останало любимо за цял живот за Лихачов, който го наричал „царско блюдо“.²²

¹⁸ Бившата трапезария на манастира.

¹⁹ Лихачев Д. С. *Воспоминания*. СПб., Logos, 1995, сс. 176-177.

²⁰ Пак там, с. 178.

²¹ Пак там, с. 255.

²² Абызова Э.Б. *Священноисповедник Виктор, епископ Глазовский, и академик Д. С. Лихачев: встречи в Соловецком лагере (1928–1931 гг.)*. – <http://solovki-monastyr.ru/library/774/>

Академикът посочва и други случаи, при които светител Виктор помагал на затворници за тяхното устройване. Д. Лихачов си спомня още:

„Духовенството на Соловки се делеше на ‚сергианско‘, приело декларацията на митрополит Сергей за признаването на съветската власт от Църквата, и ‚йосифлянско‘, съгласно с митрополит Йосиф, който не призна декларацията. Йосифляните бяха мнозинство. Цялата вярваща младеж беше с йосифляните. И причината за това не беше само в обичайния радикализъм на младите хора, но и в това, че начело на йосифляните в Соловки стоеше удивително привлекателният Вятски владика Виктор (Островидов). Той беше много образован, имаше отпечатани богословски трудове, но по външен вид приличаше на скромен селски свещеник. Посрещаше всички с широка усмивка (друг не го и помня), имаше рядка брада, румени бузи, сини очи. Носеше над расото плетена женска блуза, която му беше изпратил някой от неговото паство. От него се излъчваше някакво сияние на доброта и веселост. Стремеше се да помогне на всички и можеше да помага, тъй като към него всички се отнасяха добре и вярваха на думата му.“²³

Писателят Олег Волков бил освободен в края на април 1929 г. Той си спомня за заминаването си от лагера:

„Вятският епископ Виктор дойде от манастирския кремъл да ме изпрати... Преосвещеният ми разказваше как някога пътувал с родителите си от тяхното село дотук. В немного дълъг подрасник, стегнат с широк монашески пояс и събрани под топлата скуфейка коси, владика Виктор приличаше на великоруските селяни от старинните илюстрации. Простонародно, с едри черти

²³ Лихачев Д. С. *Воспоминания*. СПб., Logos, 1995, с. 255.

лице, възкъдрава брада, „о“-кащ говор²⁴ – няма и да се досетиш за неговия висок сан. От народа беше и речта на Преосвещения – пряма, далече от свойствената за духовенството мекота на изразяването. Този толкова умен човек даже леко подчертаваше своята принадлежност към селячеството.

- Ти, синко, се поблъска тук година време, видя всичко, стоя рамо до рамо с нас в храма. И трябва всичко това със сърцето си да запомниш. Да разбере, защо властта докара тук поповете и монасите. Защо светът се е опълчил срещу тях? Омразна му стана Божията правда, ето в какво е работата! Светлият лик на Христовата Църква му е пречка – с нея тъмните и злите дела не могат да се вършат. Ти, синко, за тази светлина, за тази правда по-често си спомняй, за да не се отделиш от нея ти самият. Поглеждай към нас, в полунощния край на небето, не забравяй, че тук макар и да е тежко и страшно, но на духа е леко... Не е ли така?

Преосвещеният се стараеше да укрепи в мене мъжеството пред възможните нови изпитания.²⁵

В своите спомени от пребиваването си в Соловецкия лагер професор Иван Андреевски, по-късно – преподавател в семинарията на Руската Православна Задгранична Църква в Джорданвил, САЩ – също споделя впечатлението си от срещите с епископ Виктор (Островидов):

²⁴ Простонародно произношение, при което и в неударените срички буквата „о“ се произнася „о“ за разлика от литературния руски език, където в неударените срички буквата „о“ се произнася като „а“.

²⁵ Волков О. В. *Погружение во тьму*. - М. : Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. С. 99

„От 1928 до 1930 г. включително епископ Виктор се намираше в четвърто отделение на СЛОН²⁶, на самия остров Соловки и работеше като счетоводител на възжарската фабрика. Къщичката, в която се намираше счетоводството и в която живееше епископ Виктор, се намираше извън манастирския кремъл на половин верста, на края на гората. Владиката имаше пропуск за територията от своята къщичка до манастира и затова можеше свободно (уж ‚по работа‘) да идва до манастира, където в ротата на санитарната част, в помещението на лекарите се намирахме: епископ Максим (Жижиленко), първият катакомбен епископ, доктор на медицината, заедно с лекарите на лагера, доктор К. А. Косински, доктор Петров и аз. Всички ние четиримата бяхме църковно-православни хора, непризнаващи митрополит Сергей след неговата ‚Декларация‘ и принадлежащи към така наречената ‚Катакомбна Църква‘, за което и отбивахме наказание.

Владика Виктор идваше при нас доста често вечер и беседвахме дълго от душа. За пред началството на ротата ние обикновено инсценирахме игра на домино на чаша чай. От своя страна ние четиримата, като имахме пропуски за цялата територия на острова, често ходехме, също уж ‚по работа‘, при владика Виктор, в къщичката в края на гората. Навътре в гората на разстояние една верста имаше полянка оградена от брези. Тази полянка ние наричахме ‚Катедралния храм‘ на нашата Соловецка катакомбна църква, в чест на Пресветата Троица. Купол на тази катедрала беше небето, а стени – брезовата гора. Тук понякога служехме нашите тайни богослужения. По-често такива богослужения служехме на друго място, също в гората, в ‚църквата‘ на св. Николай Чудотворец. На богослуженията, освен нас петимата,

²⁶ СЛОН - Соловецкий лагер особого назначения (Соловецки лагер с особено предназначение).

присъстваха и други лица: свещениците о. Матей, о. Митрофан, о. Александър; епископите Нектарий (Трезвински), Иларион (викарий Смоленски) и нашият общ духовник, забележителният общ наш духовен ръководител и старец, протоерей о. Николай Пискановски. Понякога идваха и други духовници, верни наши приятели. Господ пазеше нашите ‚катакомби‘ и за цялото време от 1928 до 1930 г. включително ние не бяхме забелязани. Владика Виктор беше невисок, пълен, с пикническа конституция²⁷, винаги с всички ласкав и приветлив, с неизменна светла радостна тънка усмивка и лъчисти светли очи. ‚Всеки човек трябва с нещо да бъде утешен‘ – казваше той и умееше да утешава всички и всекиго. За всеки срещнат имаше някаква приветлива дума, а често даже и някакво подаръче. Когато след шестмесечно прекъсване се откриваше корабоплаването и в Соловки пристигаше първият параход, тогава обикновено, владика Виктор получаваеше наведнъж много вещици и продоволствени пратки от материка. Владиката раздаваше за няколко дни всички тези колети, без да остави за себе си почти нищо. Той ‚утешаваше‘ мнозина, често напълно непознати за него затворници,

²⁷ „Пикническа конституция“ или „пикнически тип“: В съвременната психология са възприети различни типологии, според които хората се класифицират на групи съобразно определени критерии. Една от най-употребяваните класификации, например, е тази която различава четири основни типа: сангвиник, флегматик, холерик и меланхолик. Особена група типологии са тези, които търсят връзка между телосложението и характера или темперамента на човека. Една от тях е въведената от немския психолог и психиатър Ернст Кречмер класификация, която описва три основни групи: атлетичен, астеничен и пикнически тип. Последният тип се отличава с кръгла конструкция, по-къси крайници, склонност към пълнеене, съчетани с открит, добродушен характер и подчертана общителност.

като особено жалеше така наречените „урки“²⁸, тоест дребните крадци, изпратени тук като „социално вредни“, за изолиране“, по член 48.

Беседите между епископите Максим и Виктор, свидетели на които често бяхме ние, лекарите от санитарната част, живеещи в едно помещение с владика Максим, представляваха изключителен интерес и бяха изпълнени с дълбоко духовно назидание. Двамата епископи с любов един към друг, без да бързат, без да се поддават на раздражение и да спорят, разговаряха, сякаш внимателно разглеждайки от различни страни едно и също сложно явление. Владика Максим беше песимист и се готвеше за тежките изпитания на последните времена, като не вярваше във възможността за възраждане на Русия. А владика Виктор беше оптимист и вярваше, че е възможен кратък, но светъл период, като последен подарък от небето за измъчения руски народ.²⁹

ЦЪРКОВНОТО РАЗДЕЛЕНИЕ В СОЛОВЕЦКИЯ ЛАГЕР

Проф. Андреевски дава интересни сведения и за разделението между духовенството в лагера, по повод на прословутото „Възвание“ на митрополит Сергей (Страгородски) и привеждането в действие на новата църковна политика на неговия Синод:

²⁸ „Урки“ – от УР (Уголовный розыск) – криминалният отдел на съветската милиция. „Урки“ са контингентът, с който се занимава криминалната милиция.

²⁹ Протопресвитер о. Михаил Польский. *Новые мученики российские*, т. 2, Типография преп. Иова Почаевского, Джорданвилль, Нью-Йорк. U.S.A. 1957 г., сс.70-72.

„По това време, в 4-то отделение на Соловецките лагери (т. е. на самия Соловецки остров), сред затворниците епископи и свещеници се наблюдаваше същия разкол, какъвто произлезе и ,навън‘ след известната декларация на митрополит Сергей. Една част от епископата и бялото духовенство напълно прекъсна всякакво общение с митрополит Сергей, оставайки вярна на непоколебимата позиция на митрополитите Петър, Кирил, Агатангел, Йосиф, архиепископ Серафим (Углички) и мнозина други, засвидетелствали своята вяроност на Христос и Църквата с изповедничество и мъченичество. Друга част станаха ,сергиани‘, приели така наречената ,нова църковна политика‘ на митрополит Сергей, с която беше основана Съветската църква и беше произведен новообновленски разкол. Ако сред затворниците попаднали на Соловки до издаването на декларацията на митрополит Сергей мнозинството бяха ,сергиани‘, то сред новите затворници пристигнали след декларацията, обратно, преобладаваха така наречените ,йосифляни‘ (по името на митрополит Йосиф, около когото главно се групираха непоколебимите и верни чедата на Църквата). С пристигането на нови затворници числото на последните все повече и повече се увеличаваше.

Към времето на пристигането на владика Максим, на Соловки бяха следните епископи ,йосифляни‘: епископ Виктор Глазовски (първият, който излезе с изобличително послание против декларацията на митрополит Сергей), епископ Иларион, викарий Смоленски и епископ Нектарий (Трезвински). Към ,сергианите‘ принадлежаха архиепископ Антоний Мариуполски и епископ Йоасаф (Жевахов). По-малко яростен, но все пак ,сергианец‘ беше архиепископ Иларион (Троицки), който осъждаше Декларацията на митрополит Сергей, но не прекъсваше общение с него, като ,канонически правилен‘ първосветител на Руската Църква.

Пристигането на Соловки на владика Максим усили извънредно много преобладаващото и дотогава влияние на „йосифляните“.

Когато след жестоките запрещения наложени от митрополит Сергей на „непокорните“, тези последните започнаха да ги арестуват и разстрелват, тогава истинската и вярна на Христос Православна Руска Църква започна да преминава в катакомбите. Митрополит Сергей и всички „сергиани“ категорично отричаха съществуването на катакомбната Църква. Соловецките „сергиани“, разбира се, също не вярваха в нейното съществуване. И изведнъж – живо свидетелство: първият катакомбен епископ Максим Серпуховски пристигна на Соловки.

Архиепископ Иларион (Троицки) скоро беше откаран от Соловки,³⁰ а заедно с него изчезнаха и „сергианските настроения“ у мнозина. Упорити „сергиани“ оставаха само архиепископ Антоний и особено епископ Йоасаф (Жевахов). Те не пожелаха даже да се видят и побеседват с епископ Максим. Затова пък епископите Виктор, Иларион (Смоленски) и Нектарий – бързо намериха възможност не само да се срещнат, но и да съслужат с владика Максим на тайните катакомбни богослужения в дълбините на Соловецките гори. „Сергианите“ бяха твърде предпазливи и никога не провеждаха никакви тайни богослужения. Затова и лагерното начальство се отнасяше към тях по-снизходително, отколкото

³⁰ Това се случило почти едновременно с пристигането там на епископ Максим Серпуховски, в края на месец октомври 1929 г. Съвсем скоро архиепископ Иларион завършил своя земен път. По време на етапирането си от Соловецкия лагер към Средна Азия той заболял от тиф и починал в Ленинград на 28 декември същата година.

към тези епископи, свещеници и миряни, за които беше известно, че „не признават“ нито митрополит Сергей, нито „Съветската Църква“.

Всички арестувани по църковните дела (а такива според официалната секретна статистика през 1928-29 г. на Соловки бяха до 20%), при разпитите задължително ги питаха как се отнасят към „нашия“ митрополит Сергей, оглавяващ „Съветската Църква“. При това ликуващите чекисти-следователи със злорадство и сарказъм доказваха „строгата каноничност“ на митрополит Сергей и неговата Декларация, която „не нарушава нито каноните, нито догматите“.

Отричайки катакомбната Църква, соловецките „сергиани“ отричаха и „слуховете“ за това, че до митрополит Сергей се пишеха изобличителни послания и към него пътуваха протестиращи делегации от епархиите. Като узна, че аз, светският човек, лично съм участвал в една такава делегация, архиепископ Антоний Мариуполски, веднъж, докато беше болен и се намираше в лазарета, пожела да изслуша моя разказ за пътуването ми до митрополит Сергей заедно с представители от епископата и бялото духовенство. Епископите Виктор и Максим ми дадоха благословение да отида в лазарета, където лежеше архиепископ Антоний и да му разкажа за това пътуване. В случай, че след моя разказ той изрази солидарност с протестиращите против „новата църковна политика“, ми се разрешаваше да приема благословение от него. В случай пък на проявяване на упорито „сергианство“ от негова страна, аз не трябваше да приемам неговото благословение. Моята беседа с архиепископ Антоний продължи повече от два часа. Аз му разказах подробно за историческата делегация на Петроградска епархия от 1927 г., след която започна църковният разкол. В края на моя разказ архиепископ Антоний ме помоли да му разкажа за личността

и дейността на епископ Максим. Отговорих му много съдържано и кратко и той забеляза, че не му се доверявам напълно. Той ме попита за това. Аз му отговорих откровенно, че ние катакомбниците се опасяваме не само от агентите на ГПУ, но и от ‚сергианите‘, които нееднократно са ни предавали на ГПУ. Архиепископ Антоний беше много развълнуван и дълго ходи из лекарския кабинет, където го бях извикал уж за преглед като лекар-консултант. След това той изведнъж решително каза: ‚А аз все пак оставам с митрополит Сергей!‘. Аз станах, поклоних се и възнамерявах да си отида. Той вдигна ръка за благословение, но, помнейки указанията на епископите Виктор и Максим, аз се отклоних от приемането му и излязох.³¹

Академик Лихачов подобно на проф. Андреевски пише, че йосифлянското духовенство в лагера се въздържало от молитвено общение със сергианите³²:

„Отец Николай имаше антиминос и шепнешком отслужваше ... литургия в шеста (‚свещеническата‘) рота. Гробищната Онуфриева църква принадлежеше на монасите-‚специалисти‘, които бяха сключили трудови договори с лагера и беше сергианска. Духовенството от шеста рота не ходеше в нея. ... На затворниците се даваше разрешение да посещават църквата, която се намираще извън манастирския кремъл, не по-често от два

³¹ Протопресвитер о. Михаил Польский. *Новые мученики российские*, т. 2, Типография преп. Иова Почаевского, Джорданвилл, Нью-Йорк. U.S.A. 1957 г., сс. 30-32.

³² Дватамата са пристигнали по едно и също време в Соловецкия лагер – есента на 1928 г. Съдени са по едно и също дело – Лихачов като участник, а Андреевски като ръководител на православен студентски кръжок в Петроград.

пъти годишно. Не знам как е било до разкола на православната църква³³ - може би правилата за посещения са били други.“³⁴

БОГОСЛУЖЕНИЯТА В ГРОБИЩНАТА ЦЪРКВА. ОТНОШЕНИЯТА НА ЕПИСКОП ВИКТОР С ДРУГИ АРХИЕРЕИ В СОЛОВЕЦКИЯ ЛАГЕР

Преди да настъпи разделението между духовенството в Соловецкия лагер на „сериани“ и „йосифляни“, описано от професор Андреевски и академик Лихачов, всички посещавали богослуженията в единствената останала действаща църква на бившия манастир, гробищната църква „Преподобни Онуфрий“. Правилата за нейното посещение от затворниците били променяни твърде често. До 1925 г. достъпът до храма бил забранен за всички затворници, включително и за духовенството. През 1925 г. настъпило значително облекчаване изобщо на положението на клириците и монашествашите в лагера във връзка с привличането им на материално-отговорни и отчетнически длъжности на мястото на криминалните престъпници и обособяването им в отделна рота. Оттогава на духовенството било позволено да посещава единствената останала действаща църква на манастира. От миряните били

³³ Акад. Лихачов има пред вид разделението след издаване на Възванието на митрополит Сергей (Страгородски).

³⁴ Лихачев Д. С. *Воспоминания*. - СПб. : Logos, 1995. Сс. 257-258.

допускани само осъдените по църковни дела. Но редът за посещение на храма наистина бил променян непрекъснато:

„Понякога на свещенослужителите се разрешавало да ходят в църквата и даже да служат на Рождество и на Пасха, понякога те получавали правото да служат всяка неделя, понякога – и в свободното от работа време, т. е. до проверката в 6 часа сутринта. След това неочаквано била налагана пълна забрана, а след месец разрешавали отново. Соловецкото началство следило строго в църквата да се допускат само осъдени по църковни дела... За посещение на църквата без разрешение наказвали с арест от две седмици и нагоре.“³⁵

Подобно нещо пише в спомените си и архимандрит Феодосий Алмазов: „На Соловки законите и редът се променят едва ли не ежемесечно.“³⁶

Затова и не е учудващо, че спомените, например, на писателя Олег Волков за богослуженията в Соловецкия лагер се различават значително от строгия режим, за който свидетелства акад. Лихачов. Волков пише:

„Вечер се закриваха ‚учрежденията‘ и ‚работният‘ живот на лагера замираще. Удивително изглеждаше по това време сравнително тясната пътека между манастирската стена и Светото езеро. Като гледа минаващите по нея в раса и подрасници, а и в широки епископски одежди, с клобуци, с посох в ръце,

³⁵ Флиге [Резникова] И. *Православие на Соловках: Материали по истории Соловецкого лагеря / Исторические сборники*. Вып. 2. 1994, С. 10. Цитира се по: Осипенко, М. В. *Хранители веры : братия Соловецкого монастыря после Октябрьского переворота 1917 г.* Север. - 2013. - № 3/4. <http://sever-journal.ru/vyshedshienomera/new-issuеyear/03-04/neizvestnoe-ob-izvestnom/hraniteli-very/>

³⁶ Феодосий (Алмазов К. З., архимандрит). *Мои воспоминания : (Записки соловецкого узника)*; О-во любителей церков. истории. - М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. с. 99.

човек не би могъл и да си помисли, че всички те са затворници, отиващи в църквата. Гробищната камбана звънеше отмерено. Високото северно слънце и в този залезен час ярко осветяваше тълпата, блестеше по гладката повърхност на езерото. И толкова лесно беше да си представиш времето, когато между тези стени манастирският живот е течал ненарушаван. ... Службите в Онуфриевата църква се извършваха нерядко от няколко епископи. Свещениците и дяконите се строяваха в шпалир по дължината на прохода към олтара. Проблясваха митри и облачения, ярко горяха кандилата. ... Богослуженията бяха приповдигнато тържествени, леко парадни. И патетични. Защото всички ние, които се намирахме в църквата, я възприемахме като убежище, обсадено от врагове. Те сякаш всеки момент ще нахлуят вътре. Както преди седем века татарите нахлули в Успенската катедрала във Владимир.³⁷

Ако сравним времето на пребиваване в Соловецкия лагер на Олег Волков (юни 1928 г. – април 1929 г.) от една страна и на Д. С. Лихачов и проф. Ив. Андреевски от друга (от есента на 1928 г. насетне), следва да направим заключението, че описаните от Волков относително свободни богослужения трябва да бъдат отнесени към лятото на 1928 г. В самите описания има свидетелства за това, че става дума за богослужения през летния период: „Високото северно слънце и в този залезен час...“³⁸; „Службите бяха дълги. Излизахме от църквата, когато вече наоколо се разстилаше светлият покой на лятната беломорска нощ. В необикновената

³⁷ Волков О. В. *Погружение во тьму*. - М. : Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. Сс. 64-65.

³⁸ Пак там, с. 64.

светлина (на бялата полярна нощ – б. м., м. В.) редиците от еднакви кръстове не хвърляха сенки и изглеждаха призрачни.³⁹

Достоверността на описанията на тези богослужения през лятото на 1928 г. се потвърждава и от свидетелството на архимандрит Теодосий Алмазов, който пише:

„В гробищната църква богослужението се извършваше по Устав ежедневно (от останалите на острова монаси, населници на манастира – б. м., м. В.). По мое време пееше хор от затворниците и понякога на празниците пееше толкова добре, че мнозина плачеха, аз самият съм плакал. ... За две години на Соловки аз служих на 13-14 септември 1927 г., на 1 октомври 1927 г., на 26 декември 1927 г., на Кръстопоклонна неделя 1928 г., на Страстите Господни 1928 г., на св. Пасха пак тогава, през 2-3 неделни дни. Малко ли е? На Соловки само свещениците във второ отделение бяха по едно време 112 души. Литургията по празниците обикновено я служеха от трима до седем епископи. На Анзер⁴⁰ (шесто отделение) вече не служех – там всички църкви са закрити.“⁴¹

Потвърждаването на достоверността на описанието, дадено от Олег Волков на Соловецките богослужения през лятото на 1928 г. е важно, защото в неговото свидетелство откриваме един съществен детайл. Волков пише:

³⁹ Пак там, с. 67.

⁴⁰ Вторият по големина остров от Соловецкия архипелаг.

⁴¹ Феодосий (Алмазов К. З., архимандрит). *Мои воспоминания : (Записки соловецкого узника)*; О-во любителей церков. истории. - М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. С. 99.

„Вървахме заедно с отец Михаил [към църквата]. Той тихо назоваваше преминаващите епископи: Петр, архиепископ Задонски и Воронежки; Виктор, епископ Вятски; Иларион, архиепископ Тулски и Серпуховски⁴²... Тогава в Соловецкия лагер се намираха над двадесет епископи, множество свещеници и дякони, игумени на затворените манастири...“⁴³

От тези редове разбираме, че епископ Виктор, който пръв от архиереите на Руската Православна Църква прекратил църковното си общение със сергианския Синод (в края на предходната 1927 г.) и от юли 1928 г. се намирал в Соловецкия лагер, е преценил за възможно през първите месеци на своето пребиваване там да има молитвено общение с архиереите, които е заварил в лагера и за някои от които се знае, че не са споделяли неговата оценка за църковните събития. На друго място в книгата на Волков откриваме още едно свидетелство, че епископ Виктор е посещавал в началото богослуженията в единствения действащ храм, останал на острова. То се съдържа в думите на самия владика от приведения по-горе откъс: „Ти, синко, се поблъска тук година време, видя всичко, **стоя рамо до рамо с нас в храма** (получерният шрифт мой, м. В.).“⁴⁴

⁴² Става дума за архиепископ Иларион (Троицки), но Волков допуска грешка в титулатурата – архиепископ Иларион е родом от Тулска губерния и е завършил Тулското духовно училище и семинария, но е ръкоположен (1920 г.) като епископ Вереьски, викарий на Московска епархия. През 1923 г. е възведен в сан архиепископ.

⁴³ Волков О. В. *Погружение во тьму*. - М. : Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989. С. 65.

⁴⁴ Пак там, с. 99.

Несъмнено през лятото на 1928 г. в Соловецкия лагер са се водили оживени разговори между архиереите по горещите църковни теми, излагали са се гледни точки, позиции, аргументи, водели са се дискусии относно бъдещето на Църквата в условията на тоталитарната атеистична държава, давали са се най-вече оценки на Декларацията на митрополит Сергей и всеки е изразявал своето отношение към нея. Епископ Виктор е имал своята ясна оценка, но очевидно не е бързал веднага да се отдели църковно от архиереите и духовенството, приемащи по разни съображения новата църковна политика или отнасящи се с търпимост към нея, или все още неопределили своето отношение, изчакващи предпазливо повече достоверна информация. Освен това, епископ Виктор със сигурност не е имал към архиереите-страдалци в Соловецкия лагер същото отношение, както към активните действащи лица в сергианския Синод, с който не се е поколебал да прекрати отношенията си. Впрочем и към самия митрополит Сергей епископ Виктор отправил в писмата си немало увещания в съвсем уважителен тон, преди да прекрати поменаването му. Нещо повече, с пълно основание можем да допуснем, че владика Виктор би изчакал търпеливо и много по-дълго време с надеждата митрополит Сергей да осъзнае колко погрешен е пътят, по който тласка Църквата. Но агресивният подход на самия сергиански Синод, който се устремил с репресивни мерки да пречупи принципната позиция на протестиращите клирици, принудил светителя да прибегне до решителната мярка на прекъсване на църковното общение, за да защити тях, а и самата Църква от подчиняването ѝ на светските специални служби и разрушаването ѝ отвътре. Тук следва да си припомним и пастирския подход на епископ Виктор, когато през 1926 г. след завръщането си от първото

заточение в Сибир се заел с възстановяването на църковното управление и структури във Вятска епархия. Към упорито пребиваващите в обновленството клирици той се отнасял строго, като забранявал на миряните не само да посещават храмовете им, но дори и да приемат благословение от тях. Към желаещите да се завърнат в Църквата проявявал снизходителност и любов, като се стараел всячески да облекчи и подпомогне тяхното присъединяване. Владика Виктор се отнасял отрицателно към суровия подход на епархиалния архиерей архиепископ Павел (Борисовски) – след това, един от най-активните сергиани – който изисквал от завръщащите се от обновленството в патриаршеската църква клирици да принасят публично покаяние пред паството и назначил специална, т нар. „покайна“ комисия за тяхното приемане. Епископ Виктор отказал да участва в комисията и убедил за това и други клирици, които се доверявали на неговия авторитет. Като имаме пред вид всичко това, можем да си представим с какво уважение се е отнасял владиката към такива изтъкнати архиереи като споменатите по-горе от Олег Волков архиепископи Петър (Зверев) и Иларион (Троицки) и колко внимателно е изслушвал аргументите им. Впрочем, що се отнася до архиепископ Петър, архимандрит Теодосий Алмазов, който е бил много близък с него в Соловецкия лагер, казва:

„Знам, че старшият Соловецки владика Петър оказваше малко съчувствие на авантюрата на митрополит Сергей (Страгородски). Обстоятелствата показаха правилността на възгледите на светител Петър относно декларацията на митрополит Сергей.“⁴⁵

⁴⁵ Феодосий (Алмазов К. З., архимандрит). *Мои воспоминания : (Записки соловецкого узника)*; О-во любителей церков. истории. - М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. С.100.

Потвърждение на това свидетелство намираме и в писмото на бившия лагерник протоерей Йоан Шастов до митрополит Сергей от 15 февруари (2 февруари, ст. ст.) 1928 г. Протоерей Шастов, който бил привърженик на митрополита, го уверил в подкрепата на редица соловецки епископи и изброява поименно тези, които заявяват принадлежността си към неговия Синод:

„В частност към Вас, както и към Вашия Синод отнасят себе си архиепископ Иларион [Троицки], архиепископ Прокопий [Титов], архиепископ Амвросий [Полянски], архиепископ Евгений [Зернов]...“⁴⁶

Що се отнася до архиепископ Петър (Зверев), архиепископ Глеб (Покровски) „и др.“, към тях авторът на писмото отнесъл само думите: „надяваме се, че митрополит Сергей и неговият Синод със своите действия няма да допуснат да бъде поругана нашата Майка, Светата Църква“.⁴⁷

Свидетелствата на архимандрит Теодосий (Алмазов) и протоерей Йоан Шастов се съгласуват и със сведенията на протопрезвитер Михаил Полски, които той дава за архиепископ Петър (Зверев) в книгата си „Новите руски мъченици“.⁴⁸ Така че позицията на епископ Виктор е срещала по-скоро съчувствие и разбиране от страна на архиепископ Петър, макар и последният да не е обявил към това време, че прекъсва църковното си общение с митрополит Сергей. Подобно изчаквателно поведението било характерно и за повечето Соловецки епископи, които Декларацията

⁴⁶ Губонин, М. Е. *Акты Святейшего Патриарха Тихона...* С. 580.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Виж: Протопресвитер Михаил Польский. *Новые мученики Российские*, т.2, Изд. Джорданвилль, 1957г. Сс. 48-70.

и новата църковна политика заварила в лагера. Това е разбираемо, защото те били изолирани от църковния живот и им било необходимо повече време, за да се ориентират в протичащите събития по достигащата до тях информация. Самият архиепископ Петър много скоро след пристигането на епископ Виктор в лагера бил отправен в наказателен изолатор на един от малките – Зайчите – острови от Соловецкия архипелаг, където през месец януари 1929 г. заболял от тиф и починал на 7 февруари (26 януари, ст. ст.) същата година.

АРХИЕПИСКОП ИЛАРИОН (ТРОИЦКИ)

По-сложни вероятно са били отношенията на епископ Виктор с архиепископ Иларион (Троицки). Блестящ богослов и оратор, близък сътрудник на патриарх Тихон, смел борец срещу обновлението, заради което и пребивавал в лагера още от 1924 г.⁴⁹, архиепископ Иларион не осъзнавал губелните последици за Църквата от новата църковна политика на митрополит Сергей. Макар и да не одобрявал прословутата му Декларация, той смятал за неправилно отделиянето от него. Отец Михаил Полски пише следното за позицията му:

„Голяма придобивка за митрополит Сергей беше това, че в негова подкрепа се обяви архиепископ Иларион. Като човек с авторитет той повлия на мнозина и успя да възвърне някои епископи към митрополит Сергей. ...

⁴⁹ Архиепископ Иларион бил осъден в края на 1923 г. на три години лагер. През 1926 г. му били добавени още три години с нова присъда.

Ако сам той попадеше под влиянието на ГПУ и правеше грешки, за които после му беше тежко дори и да си спомня, то за действията на митрополит Сергей изобщо не предприе да прави каквато и да било оценка, настоявайки само за това, да не се отделят от него. В Зирянския край аз получих писмо от него от Соловки, в което ми пишеше, че в съглашението на митрополит Сергей с властта не вижда нищо особено. Разбрах го, защото ми беше добре известен неговият базисен възглед по въпроса. За мое голямо съжаление архиепископ Иларион разсъждаваше така: отношенията на Църквата с властта се определят от практическата изгода; както във времената на татарското иго представителите на Църквата са били послушни и покорни на хановете, а когато е трябвало, са благословили и отхвърлянето на тяхното иго, така е и сега. Не само аз бях чувал това от устата на архиепископа, но аз немалко му възразявах, че не следва да се извеждат в закон разни случаи от историята. Ние трябва да се ръководим от по-принципни възгледи. Поради това, независимо дали митрополит Сергей грешеше или постъпваше, воден от практическата изгода, архиепископ Иларион не съдеше строго за отношенията на главата на Църквата с властта.⁵⁰ „Той, разбира се, не предполагаше, какво ще струва това на Църквата по отношение на съхраняването на истината и нравствеността и че за тази услуга (подкрепата за съветската власт – б. м., м. В.) гоненията срещу нея няма да бъдат прекратени.“⁵¹

⁵⁰ Протопресвитер Михаил Полски. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. Фондация „Свети Седмочисленици“, София, 2013 г. Сс. 88-90.

⁵¹ Протопресвитер Михаил Польский. *Новые мученики Российские*, т.1, Изд. Джорданвилль, 1957 г. С. 132.

Разбира се, възгледите на архиепископ Иларион, които се характеризирали ако не с одобрение, то най-малкото с индиферентност по отношение на нравствената същност на църковната политика на митрополит Сергей, се различавали твърде много от оценката, която дал на тази политика епископ Виктор: за него тя представлява предателство и богоотстъпничество. Естествено, толкова полярни възгледи няма как да бъдат дори приближени. Несъмнено през лятото на 1928 г. сред архиереите в Соловецкия лагер тези теми са били най-дискутираните – те са били в центъра на вниманието на всеки що-годе църковен човек в Русия по това време. Със сигурност епископ Виктор и архиепископ Иларион са излагали един пред друг позициите и аргументите си (впрочем за това има и запазени свидетелства, които ще разгледаме по-долу). Както се вижда от по-нататъшния път на двамата йерарси, всеки е останал верен на своите убеждения. И същевременно, въпреки сериозното размислие, никой от тях не е сметнал за невъзможно, поне на първо време, да има молитвеното общение с другия, според приведеното по-горе свидетелство на Олег Волков.

На пръв поглед това поведение изглежда странно, особено за епископ Виктор, сравнено с решителното му разграничаване от сергианския Синод и прекратяването на молитвеното общение с него само месеци преди това. Къде следва да търсим обяснението? Ако обърнем внимание на подхода на Вятския светител към който и да било проблем на църковния живот, не може да не забележим, че във всички случаи, без изключение, той се ръководел на първо място от нравствената оценка на даденото явление⁵² или на мотивите, определящи поведението

⁵² Може би тук се крие и обяснението за бързината на реакциите на владика Виктор в сложните ситуации и за непоколебимата

на човека. В случая за епископ Виктор несъмнено е била очевидна огромната разлика в мотивите, от които са се ръководели синодалните членове начело с митрополит Сергей от една страна и архиепископ Иларион, от друга. Воден от конформистки съображения, митрополит Сергей подчинил Църквата на нейните врагове, с което били премахнати препятствията за нейното морално и физическо унищожение. Архиепископ Иларион пък се страхувал преди всичко от ново разделение в Църквата, смятал, че то е провокирано от ГПУ – както предишните разколи на обновленството и григорианството – и бил убеден, че правилната тактика в момента е всички да се подчиняват на едно църковно ръководство, за да се запази единството, независимо от всичко. Архиепископът не разбирал, че със сергианския проект ГПУ цели вече не просто нов разкол, който допълнително да отслаби и

решителност, с която заемал позиция по актуалните въпроси на църковния живот. Той се ръководил преди всичко от преценката за нравственото съдържание на явленията и поведението на участниците в тях. А неговият усет за моралното падение, за конформизма, за нравствения компромис бил изключително изострен. Владика Виктор като че ли от детинство попил в душата си от простия селски народ, сред който израснал, безпогрешния усет за истината и за нейната значимост в живота на Църквата. За него в пълна мяра се отнасят думите на о. Михаил Полски написани за църковния народ: „Не логиката на ума, а съвестта, усетът за правда ръководеха душата на църковния народ, когато той протестираше против съюза на църковната власт с властта на безбожниците.“ (Протопрезвитер Михаил Полски. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. Фондация „Свети Седмочисленици“, София, 2013 г. С. 106.) Можем без преувеличение да кажем, че в трудовете и живота на светител Виктор, чиято архиерейска съвест била изцяло слята с душата на църковния народ, този народен усет за истината намерил един от върховете си изрази на богословско и интелектуално осмисляне в новото време.

обезкърви Църквата; сега вече целта била установяването на пълен контрол над цялата Църква, чрез овладяване на нейното управление.⁵³ Архиепископ Иларион не разбирал това. Но в неговата искреност и в неговите добри намерения владика Виктор не е имал основания да се съмнява. Ето защо, макар и да е смятал позицията му за неприемлива, той е преценил, че може да има с него молитвено общение. Най-малкото – до окончателното изясняване на позициите.

Представява интерес въпросът: каква е причината един толкова безкористен човек и високообразован богослов като архиепископ Иларион да попадне в капана на подобна заблуда и обективно да способства за утвърждаването на сергианството? Ако сравним неговия подход към въпросите на църковния живот с този на светител Виктор, ще установим, че, наред с несъмнената безкористност в личен план, в подхода на архиепископ Иларион бил налице и един своеобразен, да го

⁵³ Може да се каже, че съветската власт постигнала това по отношение на всички, които не се отделили от това управление. Протопрезвитер Михаил Полски пише: „Но тази уловка, която сега ни беше приложена от ГПУ, превъзхождаше по своя мащаб всички досегашни негови опити над Църквата. Сега без преувеличение можеше да се каже, че цялата Руска поместна Православна Църква се оказа уловена в болшевишките мрежи. Как да изскочим сега от тези мрежи? Обстоятелството, че митрополит Сергей не само допусна ГПУ до контрола над Църквата, но именно до управлението над нея, не е ли основание да не бъде призната властта на самия митрополит Сергей в Църквата, както не признахме властта на обновленците, зад които стоеше ГПУ? Да, но там имаше канонични основания, а тук?... Митрополит Сергей е законен наш архиерей, спазващ, поне за сега, изцяло църковните канони и догмати.“ - Протопрезвитер Михаил Полски. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. Фондация „Свети Седмочисленици“, София, 2013 г. С. 79.

наречем, „нравствен прагматизъм“, когато ставало дума за благо на Църквата. Иначе казано, за интереса на Църквата той бил склонен да прекрачи граници и да направи компромиси, които никога не би направил за собствена полза. Именно този „прагматизъм“ понякога го подвеждал, правел позицията му неустойчива, той губел вярната ориентация и допускал грешки:

„И самият архиепископ Иларион също правеше грешки – той, който самоотвержено се беше борил с безбожието и църковния разкол, неуморно проповядваше против тях в църквите, провеждаше блестящи публични диспути с представителите и на безбожниците, и на разколниците, организираше отнемане на храмове от обновленците, свидетелстваше за истината дори на разпитите в затвора, посред обещанията и заплахите (когато толкова много други в тази обстановка паднаха и се предадоха). И в същото време, именно той беше един от (двамата) поддръжници на това патриархът да се отрече от властта. Макар и остро, този въпрос занимава църковното управление за толкова кратко време и самият архиепископ Иларион осъзна своята грешка толкова бързо, че сред епископата далеч не всички знаеха за тази негова позиция. Не без неговото влияние, макар и за съвсем кратко време, беше въведен от патриарха напълно неприложимият в Руската Църква нов стил. Най-сетне, в същия този Ярославски затвор, агентът на ГПУ успя все пак да получи от него писмо до митрополит Сергей, последният да не се занимава с канонически наказания на григориевците. Григориевците, разбира се, по този повод ликуваха, а архиепископ Иларион след завръщането си в Соловки горчиво скърбеше. Често,

прекъсвайки някакви свои мисли, той казваше на глас: «Ето, григориевците казват ‚Иларион е с нас‘, а Иларион отново е в Соловки...»⁵⁴

„На самия архиепископ Иларион му се наложи да чете лекция за съвместимостта на християнството и социализма, когато агентът на ГПУ изискваше от него да докаже по този начин, че не е контрареволуционер. Наистина след това чекистът му каза: ‚На всякакви теми Вие говорите леко, а сега, като че ли с клещи Ви вадеха думите...‘“⁵⁵

Но трябва да подчертаем, че в личен план у архиепископ Иларион нямало и следа от „нравствения прагматизъм“, на който се дължали посочените грешки. За неговата безкористност и образцова монашеска нестяжателност о. Михаил Полски пише:

„За годините на съвместното ни затворничество бяхме свидетели на неговото пълно монашеско нестяжание, дълбока простота, истинско смирение, детска кротост.

Той просто даваше всичко, което имаше, за което го помолеха. От своите вещи не се интересуваше. Затова от милосърдие някой трябваше все пак да следи за неговия куфар. И такъв послушник той имаше и на Соловки.“⁵⁶

На владика Иларион били чужди също така всякакъв конформизъм и малодушие. Грешките му, които посочва о. Михаил Полски, съвсем не били в резултат на приспособленчество или на страх от репресиите. Напротив, на него никак не му липсвала смелост:

⁵⁴ Протопрезвитер Михаил Полски. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. Фондация „Свети Седмочисленици“, София, 2013 г. С. 89.

⁵⁵ Пак там, с. 90.

⁵⁶ Протопресвитер Михаил Польский. *Новые мученики Российские*, т.1, Изд. Джорданвилль, 1957 г. С. 128.

„Но това благодушие (което той проявявал в лагера – б. м., м. В.) съвсем не беше от загуба на мъжество пред богоборческата власт. Още в Кемския лагер, в преддверието на Соловки, ни застигна [вестта за] смъртта на Ленин. Когато в Москва го спускали в гроба, ние трябваше тук, в лагера, да стоим прави пет минути в мълчание. Владика Иларион и аз лежахме един до друг на нарочете, докато срещу нас посред бараката стояха построени нашите отци и братя от различен ранг в очакване на тържествения момент. „Станете, все пак, велик човек е, пък и ще си изпатите, ако ви забележат“ – убеждаваха ни. Като гледах владиката и аз не ставах. Стигнаха ни силите да не склоним глави пред такъв звяр. Така и благополучно пролежахме. А владиката казваше: „помислете си, отци, какво става сега в ада: самият Ленин се е явил там, какво тържество за бесовете!“⁵⁷

Като има пред вид нравствения облик на архиепископ Иларион, независимо от посочените му грешки, о. Михаил Полски без колебание пише за него:

„Бог възжела да има този безупречно чист човек при Себе Си като светец и го взе в благопотребно време (на 44-годишна възраст – б. м., м. В.), предоставяйки по-нататъшните грешки, грехове и престъпления да ги вършат тези, които бяха готови на това и по-рано.“⁵⁸

Много е показателна и „оценката“ на самата съветска власт: ако след издаване на прословутата си Декларация митрополит Сергей никога повече до смъртта си през 1944 г. не бил задържан от властите, архиепископ Иларион, въпреки позицията си в подкрепа на митрополит Сергей, никога повече не бил пуснат на свобода.

⁵⁷ Пак там, сс. 128-129.

⁵⁸ Пак там, с. 133.

„За времето на своето светителство (от 1920 г.) той не беше и две години на свобода. Преди Соловки той вече беше една година на заточение в г. Архангелск. С патриарха в Москва поработи не повече от половин година. На 7/20 декември 1923 г. вече имаше присъда за Соловки ...“⁵⁹

Архиепископ Иларион бил в Соловецкия лагер шест години. През есента на 1929 г. му бил добавен нов тригодишен срок, този път на заточение в Казахстан. На път за Алма Ата архиепископ Иларион се разболял от тиф и починал в болницата на Ленинградския затвор на 28 декември (15 декември, ст. ст.) 1929 година.

ПЕРИОДЪТ НА МОЛИТВЕНОТО ОБЩЕНИЕ НА ЕПИСКОП ВИКТОР С АРХИЕРЕИТЕ, ПОДКРЕПЯЩИ МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ

Като имаме предвид така очертаня нравствен облик на архиепископ Иларион (Троицки) не е чудно, че въпреки разногласията помежду им, епископ Виктор не се отказал да влезе в молитвено общение с него и с другите архиереи, държани в концлагера. Няма точни сведения докога е продължило това. В приведените по-горе спомени на проф. Иван Андреевски се казва, че с почти едновременното заминаване от лагера на архиепископ Иларион (Троицки) и пристигането там на първия катакомбен епископ Максим (Жижиленко) – краят на месец октомври 1929 година – сергиански настроените епископи почти изгубили влияние и останали незначително малцинство. Те дори не пожелали да

⁵⁹ Пак там, с. 133.

се срещнат и разговарят с епископ Максим. Освен това, описанията на катакомбните богослужения в лагера, които проф. Андреевски дава, са свързани с присъствието на епископ Максим. Това, може би, дава основание на някои изследователи да приемат, че именно към този период трябва да се отнесе прекратяването на църковното общение между сергианското и истинно-православното духовенство в Соловецкия лагер:

„...Може би първоначално не е възникнало такова разделение между архиереите и тяхното разномислие не е пречело на молитвеното им общение, поне до есента на 1929 година – времето на пристигането на епископ Максим.“⁶⁰

Трябва обаче да отбележим, че и проф. Андреевски, и акад. Лихачов пристигнали на Соловецкия остров цяла година преди това – през есента на 1928 година. И двамата са били „йосифляни“, хора с високо църковно съзнание и живо отношение към църковния живот. На тях несъмнено биха им направили впечатление съвместните богослужения и молитвеното общение на епископите с различна ориентация, както и процесът на разграничаване между тях и биха ги отбелязали, ако бяха станали техни свидетели. Но, както се вижда от приведените по-горе техни възпоменания, те не са били свидетели на нищо подобно. Напротив, и двамата описват само вече настъпилото ясно оформено разделение. Както беше посочено по-горе, акад. Лихачов пише относно заварения от него режим на посещение на богослуженията:

⁶⁰ Сикорская Л. *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*. Братонез, М., 2010, с. 244.

„На затворниците се даваше разрешение да посещават църквата, която се намираше извън манастирския кремъл, не по-често от два пъти годишно. Не знам как е било до разкола на православната църква – може би правилата за посещения са били други.“⁶¹

Това свидетелство показва, че през есента на 1928 година е настъпило затягане на режима⁶² за посещаване на богослуженията, нещо за което пишат и други автори. Архимандрит Теодосий Алмазов си спомня:

„През 1927 г. всички затворници, без ‚шпана‘-та⁶³, свободно ходеха в църквата, наистина, по специално изготвени списъци, но те не се контролираха. ... След това започнаха да орязват списъците. След това в списъците можеха да бъдат вписвани само духовни лица, а миряните ги зачеркваха и хорът почти се разпадна. ... След това на духовенството му забраниха да служи и му разрешаваха само да се моли. След това стана още по-зле, но аз вече живеях на Анзер.“⁶⁴

На о. Анзер архимандрит Теодосий бил преместен през месец януари 1929 година. Последното богослужение, за което той споменава в записките си било на празника Покров на Пресвета Богородица, 14 октомври (1 октомври, ст. ст.) 1928 година. В него участвал и архиепископ Иларион (Троицки):

⁶¹ Лихачев Д. С. *Воспоминания*. - СПб. : Logos, 1995. С. 258.

⁶² Режимът за посещаване на богослуженията след това повече не бил отслабен. През 1931 г. последните монаси били изселени от острова и впоследствие гробищната църква била взривена.

⁶³ Криминалните.

⁶⁴ Феодосий (Алмазов К. З., архимандрит). *Мои воспоминания : (Записки соловецкого узника)*; О-во любителей церков. истории. - М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. С. 100.

„Така под председателството на преосвещения Иларион, бившият ректор на Московската духовна академия, отпразнувахме празника Покров на Пресвета Богородица – академичния празник. Това беше през 1927 и 1928 г.“⁶⁵

В едно писмо на Яранския епископ, свещеномъченик Нектарий (Трезвински)⁶⁶ откриваме интересно свидетелство, помагащо да се определи с по-голяма точност продължителността на периода, през който архиереите в Соловецкия лагер са имали молитвено общение, независимо от различията в позициите си. В посланието си до паството от 8 януари 1929 година епископ Нектарий пише между другото следното за младия епископ Иларион (Белски)⁶⁷, наричан в лагера „малкият Иларион“, за разлика от по-възрастния Иларион (Троицки): „Този епископ отначало – от януари и до октомври 1928 година – се намирал в Соловки извън църковно общение с митрополит Сергей [Страгородски], но после, под въздействие на сергиевските епископи, на 1 октомври 1928 година служил в Соловецкия гробищен храм и поменал митрополит Сергей. А малко преди това имал много тревожен сън – уж потъпкал с крака образа на Божията Майка, Смоленска Одигитрия.“⁶⁸ И

⁶⁵ Пак там, с. 93.

⁶⁶ Разстрелян на 8 септември 1937 година. Прославен от РПЗЦ през 1981 г. Попада в групата на йосифляните, които не са прославени от Московската патриаршия.

⁶⁷ Разстрелян на 31 август 1937 година. Прославен от РПЗЦ през 1981 г. Не е прославен от Московската патриаршия.

⁶⁸ Епископ Иларион (Белски) управлявал известно време Смоленската епархия и въпреки младостта си изнесъл много успешно борбата с обновленството там, заради което и бил изпратен в Соловецкия концлагер. Иконата на Пресвета Богородица Одигитрия Смоленска била една от главните светини на епархията.

какво станало? След отслужването на литургията със сергиевските епископи той, вместо духовно утешение и радост започнал да изпитва ужасно угризение на съвестта и угнетение на духа. „И ми стана ясно, казваше ми той, сергиевското отстъпничество, и аз се оказах сякаш съучастник на сергиевските престъпления против Православната Църква.“ И какво направил той – веднага заявил на сергиевските епископи, че се отделя от тях и се връща на своята предишна църковна позиция при епископите Виктор, Нектарий, Димитрий и другите.⁶⁹

Очевидно богослужението, за което епископ Нектарий говори, е споменатото по-горе от архимандрит Теодосий (Алмазов) отбелязване на празника Покров на Пресвета Богородица на 1 октомври (ст. ст.) 1928 година. От посланието на епископ Нектарий става ясно, че към този момент в лагера вече не е имало църковно общение между йосифлянските епископи и сергианите. Изглежда, че периодът, в който епископ Виктор е сметнал за възможно да посещава богослуженията заедно с епископите, приемащи Декларацията на митрополит Сергей, е бил твърде кратък и следва да се отнесе към летните месеци на 1928 година, тоест, началото на неговото пребиваване в Соловецкия лагер. Това се съгласува и със спомените на Олег Волков, който описва лятната природна картина към времето на богослуженията в гробищната църква. Трудно е да се датира по-точно кога е сложен краят на молитвеното общение между епископите с различна ориентация, но може да се предположи, че това е станало с въвеждането на споменаването на името на митрополит Сергей (Страгородски) на богослуженията, наред с името на местопазителя на патриаршеския престол митрополит Петър (Полянски). На 21 октомври

⁶⁹ Цитира се по: <http://www.eshatologia.org/654-pervoe-poslanie-k-pastve-nektaria-trezvinskogo.html>

(8 октомври, ст. ст.) предишната, 1927 година, митрополит Сергей издал Указ № 549, с който разпореждал на богослуженията да се споменава съветската власт, да се преустанови споменаването на епархийските архиереи, намиращи се на заточение или в затвора (като осъдени за политически престъпления) и да бъде споменавано неговото име наред с името на главата на Руската църква митрополит Петър. Последното служело като свидетелство за признаването на властта на митрополит Сергей и наред с това – за лоялност към съветската власт. Този указ предизвикал в Църквата не по-малко вълнения от самата Декларация. Очевидно в Соловецкия лагер предписанията на Указа (в това число и споменаването на митрополит Сергей) първоначално в продължение на почти цяла година не се изпълнявали дори и от приемащите Декларацията. Това е разбираемо – противното би означавало осъдените архиереи и клирици сами да признаят, че са осъдени за политически престъпления, а не по вероизповедни причини. Указът ги поставял самите тях в много неизгодна позиция. Още преди това, на 27 септември (14 септември, ст. ст.) 1927 г. в писмо до митрополит Сергей соловецките архиереи дали отрицателна оценка на неговата Декларация и между другото писали: „...множество епископи и свещеници се измъчват в затвори, на заточения и на принудителни работи. Те са попаднали тук не по съдебен ред, а в административен порядък, и не за политически престъпления, а за своята чисто църковна дейност...“⁷⁰ В цитираното по-горе писмо на протоерей Йоан Шастов, който приемал новата църковна политика и уверявал митрополит Сергей в подкрепата на редица соловецки архиереи се казвало: „Към Вас, Ваше Високопреосвещенство,

⁷⁰ Цитира се по: http://vishegorod.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=406&Itemid=176

като Заместник на Патриаршеския местопазител и към Патриаршеския Синод се отнесоха и се отнасят като към законна приемствена църковна власт, смятайки същевременно, че Глава на Руската Църква и местопазител на Патриаршеския престол е митрополит Петър, за когото се и молят на богослужение.⁷¹ Както се вижда за споменаване на митрополит Сергей в богослуженията не става дума. Писмото е датирано от 15 февруари (2 февруари, ст. ст.) 1928 г. От друга страна имаме свидетелството на епископ Нектарий (Трезвински), който казва, че на богослужението на празника Покров на Пресвета Богородица (1 октомври, ст. ст. 1928 г.) вече е бил споменаван и митрополит Сергей. Със сигурност епископ Виктор не е участвал в богослуженията, след като това е било въведено. Може да се предположи, че това се е случило в края на лятото или през месец септември 1928 г. Най-вероятно споменаването на митрополит Сергей е било въведено от „домакините“ на храма, бившите соловецки монаси, които останали като волнонаемни работници на острова – за тях се знае, че са приели Декларацията и са останали в подчинение на митрополит Сергей.

И така, можем да обобщим: от приведените свидетелства на съвременници следва да се направи заключението, че периодът, през който епископ Виктор е пребивавал в молитвено общение с всички клирици в Соловецкия лагер, включително и просергиански настроените, е продължил от пристигането му в лагера през месец юли 1928 г. до края на лятото или месец септември на същата година, когато вероятно е било въведено споменаването на митрополит Сергей на богослуженията. Оттогава гробищната църква станала „сергианска“ и истинно-православните клирици и

⁷¹ Губонин. *Акты* ... С. 580.

вярващи в лагера спрели да посещават богослуженията в нея. Много скоро след това режимът за посещение на богослуженията се затегнал. На следващата Пасха, през 1929 г., освен соловецките монаси на богослужението, били допуснати само висши духовници. „Йосифляните“ пък започнали да устройват своите тайни богослужения.

КАТАКОМБНИТЕ БОГОСЛУЖЕНИЯ

Проф. Иван Андреевски е оставил вълнуващи описания на тайните богослужения, извършвани в Соловецкия лагер:

„Независимо от извънредната строгост на режима в Соловецкия лагер, рискувайки да бъдат изтезавани и разстреляни, владиците Виктор, Иларион, Нектарий и Максим не само отслужваха често тайни катакомбни богослужения в горите на острова, но и извършиха тайни хиротонии на няколко нови епископи. Това ставаше в най-строга тайна даже и от най-близките, та в случай на арест и мъчения те да не могат да издадат на ГПУ тайните епископи. Едва в навечерието на моето отпътуване от Соловки аз узнах от свой близък приятел, целибатен свещеник, че той вече не е свещеник, а таен епископ.

На Соловецкия остров ние имахме няколко тайни катакомбни „храмове“, но най-„любими“ за нас бяха два: „Катедралният храм“ на Пресветата Троица и храмът на св. Николай Чудотворец... Най-често тайните богослужения се извършваха именно тук, в църквата на св. Николай. В „Троицкия катедрален храм“ богослужения се извършваха само през лятото, на големи празници и особено тържествено, на Петдесетница. Но понякога, в зависимост от обстоятелствата, се извършваха тайни

богослужения и на други места. Така например, на Велики Четвъртък 1929 г. службата с четенето на дванадесетте Евангелия беше извършена в нашето помещение на лекарите, в 10-а рота. При нас дойдоха уж по работа, свързана с дезинфекцията, владика Виктор и о. Николай. След това отслужихме църковната служба, като пуснахме резето на вратата. На Велики Петък по всички роти беше прочетена заповед, в която се съобщаваше, че в продължение на три дни излизането от ротите след 8 часа вечерта се разрешава само в изключителни случаи, със специален писмен пропуск на коменданта на лагера.

В 7 часа вечерта в петък, когато ние, лекарите, току-що се бяхме върнали в своите помещения след 12-часовия работен ден, при нас дойде о. Николай и ни съобщи следното: плащаницата, с големина колкото човешка длан, е нарисувана от художника Р... Богослужението – чинът на опелото – ще се състои и ще започне след час. ‚Къде?‘ - попита владика Максим. ‚В голямата камера за сушене на риба, която се намира до гората близо до роти №№... Условното почукване е 3 и 2 пъти. По-добре да се идва по един‘...

След половин час владика Максим и аз излязохме от нашата рота и се отправихме към посочения ‚адрес‘. Два пъти ни спираха патрули, за да ни искат пропуски. Ние, лекарите, имахме такива. Но как ще бъде с другите: епископ Виктор, епископ Иларион, епископ Нектарий и о. Николай... Владика Виктор служеше като счетоводител на въжарската фабрика, владика Нектарий участваше в риболова, останалите плетяха мрежи... Ето го и краят на гората. Ето я камерата, дълга 4 сажена⁷². Без прозорци. Вратата е едва забележима. Лек здрач. Небето е покрито с тъмни облаци. Чуваме три и след това два пъти. Отваря о. Николай. Владика Виктор и владика

⁷² Един сажан е равен на 213,36 см.

Иларион вече са тук... След няколко минути пристига и владика Нектарий. Отвътре камерата беше превърната в църква. На пода и по стените – елхови клонки. Горят няколко свещи. Малки хартиени иконки. Малка, колкото длан, плащаница сред зелени клонки. Десетина души се молят. По-късно дойдоха още 4-5, от тях – двама монаси. Започна богослужението. Шепнешком. Сякаш нямахме тела, а бяхме само слух. Нищо не ни разсейваше и не пречеше на молитвата. Не помня как се прибрахме ‚у дома‘, т. е. в своите роти. Господ покри.

Пасхалната утрения беше определена да се служи в нашето помещение, на лекарите. Към 12 часа през нощта под разни спешни предлози по медицинската част без каквито и да било писмени разрешения се събраха всички, които се готвеха да дойдат – около петнадесет човека. След утренията и литургията седнахме да разговяваме. На масата имаше козунаци, пасха,⁷³ боядисани яйца, закуски, вино (течна мая с екстракт от червени боровинки и захар). Около 3 часа хората се разотидоха. Контролни обходи на нашата рота бяха проведени от коменданта на лагера преди и след богослужението – в 11 часа вечерта и в 4 часа сутринта... Като ни завари при последния обход будни, нас, четиримата лекари начело с владика Максим, комендантът каза: ‚Какво, доктори, не спите ли?‘ и добави: ‚Каква нощ ... не му се и спи на човек‘. И си отиде.

‚Господи Иисусе Христе, благодарим Ти за чудото на Твоята милост и сила!‘ – проникновено произнесе владика Максим, изразявайки нашите общи чувства.

Бялата соловецка нощ беше към края си. Нежното розово соловецко пасхално утро посрещаше с играещо от радост слънце манастира-концлагер, превръщайки го

⁷³ Традиционен руски великденски десерт, който се приготвя от извара и сметана.

в невидимия град Китеж и изпълваше нашите свободни души с тиха неземна радост. Много години минаха оттогава, а благоуханието от това нежно пасхално утро е незабравимо живо, сякаш е било вчера...

Владика Максим беше особено близък с владика Виктор, който беше пълна противоположност на епископа-лекар. Владика Виктор беше невисок, пълен, жизнерадостен, открит, достъпен, към всички приветлив, разговорлив. „Всеки човек трябва с нещо да бъде утешен“ казваше той и умееше да „утеши“ всеки срещнат, да го зарадва, да предизвика усмивка. Той идваше често и беседваше дълго с владика Максим за съдбините на Руската Православна Църква. По натура оптимист, той постоянно се старееше да „зарази“ владика Максим със своята вяра в светлото бъдеще на Русия, който обаче си оставаше песимист, или, както сам определяше себе си с думите на К. Леонтиев, „оптимистичен песимист“. Приближава се трагичният край на световната история и затова, според Господните слова, трябва да „преклоним глави“ в очакване на неминуемото тържество на Христовата истина...

На 21 януари/3 февруари 1930 г., в деня на преп. Максим Изповедник (именния ден на епископ Максим), ние, лекарите, солидарно купихме в нашата лагерна лавка огромна „архиерейска“ порцеланова чаена чаша, изключително изящна работа и тържествено я поднесохме като подарък на скъпия ни владика. Владиката ядеше малко, но чай обичаше да пие. Подаръкът имаше голям успех. Целия този ден ние проведохме отново, както и на Пасха, заедно, в нашето помещение и владика Виктор ни разказваше много за интересни подробности на съда над преп. Максим Изповедник. „Щастлив сте, владико, че носите името на

такъв велик небесен покровител изповедник в днешното време⁶ – проникновено-радостно завърши своите разкази епископ Виктор.^{“74}

СЕРГИАНСКАТА ЦЪРКОВНА ИСТОРИОГРАФИЯ ЗА ЕПИСКОП ВИКТОР

Заслужава да се отбележи отношението на сергианските църковни историци към епископ Виктор в миналото и днес. Както беше посочено по-горе, след пристигането си на Соловецкия остров, за кратко време, през летните месеци на 1928 г., светителят намерил за възможно да встъпи в молитвено общение с архиереите в лагера, които имали различно от неговото отношение към митрополит Сергей и неговата нова църковна политика. Но макар и да бил много кратък периодът на молитвено общение между архиереите с различна църковна ориентация, той дал повод на сергианите да пуснат слух във Вятска епархия, че епископ Виктор се е присъединил към тях. Този слух бил опроверган много скоро, защото владиката поддържал постоянна връзка с вятското си паство, което не преставало да го подпомага материално. В писмо на свещеник Диомид Андриевски, последовател на епископ Виктор, писано в началото на 1929 г. се казва, че светителят е опровергал слуховете, разпространявани от сергианите:

⁷⁴ Протопресвитер о. Михаил Польский. *Новые мученики российские*, т. 2, Типография преп. Иова Почаевского, Джорданвилль, Нью-Йорк. U.S.A. 1957 г., сс. 30-32.

„Понастоящем синодалите (признаващите Синода на митрополит Сергей) вече се отказват от своите думи: „ние не сме твърдели, че епископ Виктор е заедно с нас“ и тяхната лъжа се разкри.“⁷⁵

Така е било през 1929 година – истината е станала очевидна както от собствените свидетелства на епископ Виктор,⁷⁶ така и от самото му поведение. Но доста по-късно, през 60-те години на XX век, в Московската патриаршия отново се заплита интрига около името на славния изповедник. Известният Ленинградски митрополит Йоан Сничъв (1927-1995), около когото през 90-те години на XX век беше създаден ореолът на „консерватор“ и „традиционалист“ и от когото водят началото си определени духовно нездрави тенденции, процъфтяващи и в наше време в МП,⁷⁷ през 1966 г.

⁷⁵ Виж: Сикорская Л. *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*. Братонез, М., 2010, сс. 245-246.

⁷⁶ Особено категорично е свидетелството на епископ Виктор, документирано в протокола от разпита – 2 декември 1932 г. – при последния му арест. С присъщата му прямота владиката заявява пред следователите от ГПУ: „По своите религиозни убеждения аз съм последовател на патриарх Тихон. Обновленството и Сергиевщината не признавам.“ <http://www.eshatologia.org/546-pokazaniya-episkopa-viktora-ostrovidova-1932.html>

⁷⁷ Като семинарист Иван Сничъв се отличавал с екзалтирана религиозност, заради което състудентите му дали прозвището „Ванька-хлыст“ („хлысты“, „хлыстовщина“ – една от най-старите религиозни секти в Русия). След началото на „перестройката“ в СССР той публикува статии и книги, в които развива възгледите си, отличаващи се с радикален национализъм, шовинизъм, ксенофобия. Една от любимите му теми е „световният жидомасонски заговор срещу Русия“. Публичните му изявления нееднократно предизвикват скандали. Последователите и съмишлениците му са определяни като „ултра православни“. Митрополит Йоан е

издава своята магистърска дисертация под названието: „Църковните разколи в Руската Църква през 20-те и 30-те години на XX столетие: григорианският, ярославският, иосифлянският, викторианският и други. Особенности и история.“ Материалът представлява апология на сергианството, защитава неговите основни идеологически тези и заклеймява като разколници, отпаднали от църквата, мъчениците и изповедниците, борили се срещу сергианското предателство. Дисертацията на Сничъов е характерен паметник на сергианската църковна историография от съветските времена. В нея изобилстват фактически неточности, клевети срещу изповедниците, тенденциозно изкривяване на фактите и дори откровени неистини и измислици.⁷⁸ В главата, в която „разгромява“ „викторианския разкол“ митрополит Йоан пише:

в основата на движението за канонизацията на Иван Грозни. Всички привърженици на тази идея се позовават на неговата книга „Самодържавието на духа“ (1995), в която напълно се отхвърля всяка негативна информация за царя като плод на клевети на „враждебно настроени чужденци“. Митрополит Йоан напълно игнорира всички противоречащи на неговата версия източници, в това число и самата църковна традиция, която недвусмислено обвинява Иван Грозни за убийството на двама светци: митрополит Филип (Количъов) и игумен Корнилий, Псково-Печерски чудотворец, при това последния – собственоръчно. Жестоките злодеяния и масовите убийства, извършени от опричниците в Новгород, например, Йоан Сничъов обяснява между другото и с „мерките, предприети от Иван Грозни по изкореняването на отново появилата се ,ерес на жидовстващите“.

⁷⁸ Един характерен пример за съчиняване на „факти“ са твърденията на Йоан Сничъов, че митрополит Кирил Казански в крайна сметка се примирил с митрополит Сергей (Страгородски) преди кончината си, която настъпила през 1941 г. вследствие на ухапване от змия. Днес е потвърдено документално, че митрополит

„В края на април 1928 година еп. Виктор бил физически лишен от възможността и да свещенодейства, и да пребивава в гр. Глазов.“⁷⁹

Изглежда разбираемо, че през 1966 г. епископ Йоан не е можел да каже просто, че епископ Виктор е арестуван от съветските органи и изпратен в концлагер. Не може обаче да не си поставим въпроса: ако не е възможно да се пише истината, защо тогава изобщо трябва да се публикува? И само страхът от репресиите ли е причината епископ Йоан да използва такива завоалирани изрази? Всъщност той не би могъл да посочи истинската причина за ареста на епископ Виктор, защото тя била противопоставянето му на църковната политика на митрополит Сергей. Това би било пряко признание за сътрудничеството на сергианите с властите.

„Било много трудно да бъде убеден епископ Виктор в неговата неправота. За това били необходими може би някакви особени жизнени обстоятелства, които биха повлияли положително на неговото мислене.“

Кирил е разстрелян заедно с митрополит Йосиф (Петрови́х) на 20 ноември 1937 г. Относно „примиряването“: в писмата си от Казахстанското заточение митрополит Кирил пише категорично, че „за православните няма дял и част с митрополит Сергей“, тъй като след изминаването на достатъчно дълго време е станало ясно, че той няма никакво намерение да поправи грешките си и да се откаже от пътя, по който върви. За митрополит Йосиф казва, че се намира в братско общение с него и му е благодарен, че именно от неговата Петроградска епархия е издигнат първият протест срещу авантюрата на митрополит Сергей.

⁷⁹ Тук и надолу цитатите, дадени в курсив са от: Снычѳв, Иоанн. *Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия: григорианский, ярославский, иосифлянский, викторианский и другие. Их особенность и история.* Сортавала. 1993. Сс. 248-249, 250.

Очевидно съветската власт е била на същото мнение, защото осигурила тези „особени жизнени обстоятелства“ на епископ Виктор, като го изпратила в Соловецкия концлагер именно с цел да повлияе „положително“ на неговото мислене. Вижда се също така, че сергианският епископ и властите са на едно и също мнение и по въпроса в какво следвало да се изрази „положителната“ промяна в мисленето на вятския изповедник – той трябвало да промени църковната си позиция и да се подчини на митрополит Сергий.

„Заминавайки за Соловецката обител, той си оставал при своите възгледи за извършването от него дело.“

И тук авторът деликатно пропуска да уточни, че епископ Виктор не е „заминал“ на поклонническо пътуване до обителта, която впрочем била превърната в концлагер, а бил „етапиран“ в така наречените „столипиновски вагони“ или „вагон-зак“.

„Попадайки в особените условия на живот в обителта на преподобните Зосима и Саватий, той веднага попаднал под надзора на своите ‚съмишленици‘, за които той мислел, че са на негова страна.“

При думите „особените условия на живот в обителта“ неизкушеният читател би могъл да си помисли, че навярно става дума за някакъв особен по-строг монашески устав. В приведените по-горе спомени на хора, преминали по това време през „обителта“, достатъчно ясно са представени „особеностите“ на живота в нея. Все пак като имаме предвид, че по същото време, когато епископ Йоан е писал тези редове, в Съветския съюз са живели и са описали честно своите преживявания в Съветския ГУЛАГ немалко хора, при това нецърковни, сравнението между тях и един представител на църквата, която би трябвало да бъде „стълб и крепилото на истината“, е много тягостно. Също толкова тягостно впечатление правят от

устата на един клирик изрази като „той веднага попаднал под надзора на своите ‚съмишленици‘“ - изрази, които носят тежкия отпечатък на една формирана съветска менталност. Следващите редове вече не ни изненадват с това, че в тях се разгръща един основен постулат на съветската педагогика – всеки човек може да бъде формиран в желаната посока при съответното възпитание (или превъзпитание):

„Епископ Виктор бил вече известен на ‚соловецките‘ епископи от съобщенията за него на интересуващите се от църковния живот и те започнали да го превъзпитават, когато той пристигнал да живее при тях.“

Епископ Виктор трябвало да бъде не просто убеден в неправотата си, той трябвало да бъде превъзпитан! Наистина, сергианската логика тук е последователна: необходима е дълбока промяна в личността, за да може един „контрареволуционер“ да се превърне в съзнателен съветски гражданин, така че радостите на съветската власт да станат негови собствени радости и несполуките ѝ да чувства като лични несполуки (перифразирано от Декларацията на митрополит Сергей). По-нататък тази своеобразна „Педагогическа поема“ на епископ Йоан продължава така:

„Нелеката и отговорна мисия по превъзпитаването на епископ Виктор поел върху себе си Верейският архиепископ Иларион (Троицки). При всеки удобен случай той беседвал с него и го убеждавал да промени своите възгледи за митрополит Сергей и Синода. Но епископ Виктор се противил и продължавал да пребивава в своята заблуда.“

Тези редове несъмнено порочат в много по-голяма степен паметта на архиепископ Иларион, отколкото тази на самия епископ Виктор.

„Колко трудно е било да бъде разубеден епископ Виктор пише самият архиепископ Иларион в свое писмо до ближните от 12 август н. ст. 1928 г.: „Аз Ви писах – изразявал той своята скръб – какъв невъздържан народ се е навъдил. Много се карам с такива. Този, Глазовският (подразбира се еп. Виктор – бележката е на Йоан Сничъов, м. В.), е, той си е чисто изкушение. Да не ти дава Бог да говориш с него. У него всичко е като наопаки и само говори, че всичките му роднини са с него, и нищо не иска да слуша. За него писаха много. Съвсем се е объркал човекът и само себе си смята за прав.““

Някои съвременни изследователи изразяват съмнение, че архиепископ Иларион може да бъде действителният автор на тези редове. Така например Л. Сикорска пише: „В книгата (на Й. Сничъов – б. м., м. В.) са приведени и други откъси от писма на архиепископ Иларион. Обаче рядко недодяланият стил на тези писма ни кара да се съмняваме, че техен автор е бил действително владика Иларион, професор от академията, блестящ оратор и богослов.“⁸⁰ Подобно мнение изказва и епископ Амвросий (Епифанов): „Предизвиква съмнение и намиращото се в архива на митрополит Мануил писмо, уж принадлежащо на архиепископ Иларион, осъждащо отделилите се от автора на декларацията (митрополит Сергей – б. м., м. В.). По своето съдържание, по простонародния и полуграмотен стил е ясно, че то никак не би могло да принадлежи на професора от Духовната Академия.“⁸¹

⁸⁰ Сикорская Л. *Вятский исповедник: святитель Виктор (Остроумов)*. Братонез, М., 2010, с. 245.

⁸¹ Списание *Вертоград* N 2 (97), 2009, стр. 19-27. Цитира се по <http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=3169>

Трябва да отбележим, че освен тези цитирани откъси от писма в дисертацията на Йоан Сничъв самите писма не са открити никъде, няма друг автор, който да ги привежда цялостно или отчасти; няма и съобщения от съвременни изследователи да е открита следа от тях в някой от разсекретените архивни фондове. Навсякъде, където тези откъси се цитират в източници на съвременната Московска патриаршия, позоваването (когато го има) е само на Йоан Сничъв. Той самият, от своя страна, посочва един особен източник, за който ще стане дума по-долу. Но ако дотук можем да говорим само за спорно авторство, оттук нататък „изследователят“ Сничъв преминава към безспорни неистини, издържани в оптимистичния дух на преобразяващата човека съветска педагогика:

„Но колкото и да било трудно на архиепископ Иларион да преобрази своя събрат, той все пак достигнал до желаната цел. Епископ Виктор най-накрая се съгласил с неговите убеждения и се присъединил към митрополит Сергей.“

Както беше посочено по-горе, през 1929 г. сергианите сами се отказват от разпространяването на този слух, но през 1966 г., в условията на „победилия социализъм“ лъжата вече няма как да бъде проверена и опровергана. И епископ Йоан Сничъв продължава смело да съчинява:

„За своето присъединяване той (епископ Виктор – б. м., м. В.) съобщил на Вятското паство и направил съответното разпореждане. Това е станало вероятно в началото на 1929 г. В същата година викторианството като такова прекратило своето съществуване във Вятска епархия, но отделни проблясъци на неговия живот, макар и за кратък срок все още се проявявали.“

Разбира се, тук отсъства какъвто и да било намек за някакъв източник на тези „сведения“. Когато един архиерей прави „съответното разпореждане“ и за това се научава в цялата епархия така, че като резултат в рамките на 1929 г. „викторианството като такова прекратило своето съществуване във Вятска епархия“, това не може да остане без никаква следа. Самият сергиански Синод би оповестил за такава своя победа възможно най-широко, както всъщност съобщавал за други архиереи, признали митрополит Сергей и преминали в негово подчинение. Но нищо такова не се е случило. Нищо подобно не са открили и съвременните изследователи в проучваните архиви на репресивните органи на съветската власт.

„Основоположникът на разделението във Вятска епархия епископ Виктор, примирен с митрополит Сергей, починал в Господа на 19 април 1934 г. в обителта на преподобните Зосима и Саватий.“

В това изречение е вярна само датата, тя е дадена по стар стил. Не е вярно, че светител Виктор е починал в „обителта на преподобните Зосима и Саватий“, тоест, в Соловецкия концлагер. През 1931 г. изтекъл срокът на присъдата му, но вместо да бъде освободен, той бил изпратен на заточение в Северния край, където се представил в Господа след три години, през 1934 г. Знаел ли е за това Сничъв? Най-вероятно, да, след като е знаел точната дата на кончината на светителя. Само че навярно му е било много трудно да измисли правдоподобно обяснение на въпроса: защо владика Виктор е „решил“ да напусне „обителта“ и вместо да се завърне при паството си във Вятка или да отиде другаде, където би му дал назначение митрополит Сергей (след като се е примирил с него), той се преселил в далечното северно селце Нерица? По тази причина

този затруднителен и досаден биографичен детайл за последните три години от живота на епископ Виктор бил просто заличен.

Що се отнася до „примирияването“ с митрополит Сергей: никъде другаде не се откриват сведения за подобно нещо, освен в цитираното изречение на Йоан Сничъв. За обратното има писмени документи, между които и посоченият по-горе протокол от разпита в ГПУ на светител Виктор през 1932 г., но за тях ще стане дума по-подробно по-нататък. Тук е мястото да дадем някои пояснения за източника, на който Йоан Сничъв се позовава в цялата си книга. По-голямата част от посочките в книгата на Сничъв гласят „См. Архив М. М.“ – тоест, „Виж архива на М. М.“. Инициалите „М. М.“ означават „митрополит Мануил“ – става дума за известния митрополит Мануил (Лемешевски), за когото в предговора към книгата си митрополит Йоан Сничъв казва: „Авторът смята за необходимо да изрази своята благодарност на Високопреосвещения МАНУИЛ, митрополит Куйбишевски и Сизрански, за неговата огромна помощ, оказана на автора с този исторически материал, който той събираще в продължение на много години, грижливо го пазеше в своя архив и го предостави в разпореждане на автора.“⁸² Това не е случайно. Йоан (Сничъв) е духовно чедо на Мануил (Лемешевски). След разсекретяването на архивите на съветските репресивни органи през 90-те години на ХХ век стана известно, че митрополит Мануил е бил завербуван и е сътрудничил на специалните служби. Това се разкри по повод на инициативата за неговата канонизация. Според члена на Синодалната комисия по канонизация на Московската патриаршия, протоерей Георги

⁸² Снычѳв, Иоанн. *Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия ...* Сортавала. 1993. С. 4.

Митрофанов: „От края на 20-те години [на XX век] той бил секретен сътрудник на ГПУ, а после на НКВД. Но даже и това сътрудничество не го спасявало от арестите и всеки път, когато излизал на свобода, той панически се страхувал да не се окаже отново в лагера. Този страх го подтиква да предава хората и той ужасно страдал от това, тъй като бил дълбоко вярващ свещенослужител и аскетичен монах. Живял десетилетия в страшно вътрешно противоречие. Когато към нас се обърнаха с искане за неговата канонизация и ние започнахме да изследваме този въпрос, за нас беше потресаващо да разберем какви доноси е писал, мечтаейки само за едно – да не бъде арестуван за пореден път. Знаете ли, това беше толкова тежко, че не изпитвахме към него нищо освен състрадание. За нас това откритие беше напълно неочаквано, защото за всеки църковен историк авторитетът на митрополит Мануил беше безусловен.“⁸³

Митрополит Мануил печели авторитета си на църковен историк с амбициозното начинание да издаде капитален труд, в който да са включени биографични сведения за всички руски архиепери от покръстването на Русия до наши дни. Част от този проект е шесттомният „Каталог на руските архиепери“, включващ йерарсите от края на XIX и началото на XX век. Издаден е в Ерланген, Германия през 70-те и 80-те години на XX век. Но отново разсекретяването на архивите сложи край на авторитета на митрополит Мануил и в тази сфера. Оказа се, че голяма част от предлаганите сведения са недостоверни. По-специално, за десетки йерарси, разстреляни от болшевиките, се твърди, че са починали. Между тях са и такива видни

⁸³ Из беседа на протоиерей Георгий Митрофанов в Александроневския Ново-Тихвински женски манастир в гр. Екатеринбург от 17 август 2006 г. <http://www.sestry.ru/church/content/life/events/40/>

архиереи като Казанският митрополит Кирил (Смирнов) и самият местопазител на патриаршеския престол митрополит Петър (Полянский). Добросъвестните съвременни изследователи, включително и от средите на Московската патриаршия, вече не се позовават на този труд като на заслужаващ доверие източник. Подобно е отношението на историците и към цитираното тук съчинение на митрополит Йоан (Сничъов) „Църковните разколи в Руската Църква през 20-те и 30-те години на ХХ век“. Това е естествено, тъй като митрополит Йоан (Сничъов) не само е духовно чедо на митрополит Мануил (Лемешевски), но и негов близък сътрудник при подготовката на неговия сборник с биографиите на руските архиереи. Поради това е трудно да се прецени доколко подмяната на фактите в дисертацията на Сничъов от 1966 г. (впоследствие преиздадена на два пъти като монография през 90-те години на ХХ век) е лично негово дело и доколко е заемка от Мануил (Лемешевски). Но и във втория случай Сничъов носи отговорност за изкривяването на истината в собствения му труд, тъй като очевидно не става дума за подвеждане, а за съзнателна спекулация. В края на ХХ и началото на ХХІ век се появиха множество професионални исторически изследвания, базирани на обилен, недостъпен дотогава документален материал, които показаха цялата несъстоятелност на фалшификациите на Мануил (Лемешевски) и Йоан (Сничъов).

Дори откровено просергиански ориентирани автори са принудени да признаят: „Съвременните изследователи на историята на Руската православна църква през ХХ век обикновено възприемат като явна фалшификация свидетелството на митрополит Йоан (Сничъов) за примиряването на епископ Виктор (Островидов) с митрополит Сергей (Страгородски) под влиянието на архиепископ Иларион (Троицки), доколкото позоваването на

митрополит Мануил (Лемешевски) се смята за незаслужаващо доверие и непотвърдено документално, докато в същото време антисергианската позиция на епископ Виктор (Островидов) е широко известна и е намерила отражение в много източници от 20-те и 30-те години на ХХ-то столетие.⁸⁴

Така, само две-три десетилетия след като бяха написани, следните думи на о. Серафим (Роуз) се оказаха пророчески: „Бъдещите историци на Русия, разбира се, няма да имат съмнения, че йосифляните са били прави, а сергианите – ужасно неправи.“⁸⁵ При това тези думи могат да бъдат отнесени не само към автори, които принадлежат към истинно-православни църковни юрисдикции или са достатъчно дистанцирани и независими от Московската патриаршия⁸⁶, но също така и към историци от средите на самата патриаршия.⁸⁷

⁸⁴ Виж: Андрей Горбачев, *Святители Иларион (Троицкий) и Виктор (Островидов): к вопросу об отношении к декларации митрополита Сергия (Страгородского)* http://rusk.ru/st.php?idar=70817#_ednref9

⁸⁵ *Russia's Catacomb Saints. Lives of the New Martyrs*, St. Herman of Alaska Press, Platina, CA 1982, p. 21.

⁸⁶ Като например С. М. Шумило, В. В. Шумило, Л. Е. Сикорска, И. И. Осипова и др.

⁸⁷ Виж например съчиненията на проф. Михаил В. Шкаровский, свещеник Александър Мазирин и др. Макар и в интерпретациите на мнозинството от тези изследователи да се наблюдава в по-голяма или в по-малка степен определена „идеологическа коректност“ спрямо МП, все пак в изложението на фактите те са добросъвестни, а публикуваха и немалко документен материал от разсекретените архиви. На тази база непредубеденият читател би могъл да си създаде достатъчно ясна представа за историческата истина.

Но макар и сведенията на Мануил (Лемешевски) и Йоан (Сничъов) да изглеждат напълно доказано недостоверни в светлината на изследванията на съвременните професионални историци, все още се срещат сайтове на структури на Московската патриаршия, които продължават да възпроизвеждат техните митове. Така например измислицата за „убеждаването“ на епископ Виктор (Островидов) и „примирияването“ му с митрополит Сергей (Страгородски), както и че владика Виктор „оповестил“ за това своето Вятско паство, може и до днес да се прочете на сайтовете „Русское православие“,⁸⁸ „Православие и современность“⁸⁹ – на сайта на родната за светител Виктор Саратовска епархия. Не прави изключение и официалният сайт на Московската патриаршия. На 30 юни 2005 г. в гр. Киров (бивш Вятка) мощите на свещеноизповедник Виктор са пренесени в Преображенския женски манастир. По този повод на официалната страница на Московската патриаршия е публикувана информация, съдържаща и кратки животописни данни за епископ Виктор. Между тях четем: „Епископ Виктор бил убеден да се примири с Московската патриаршия от намиращия се заедно с него в лагера архиепископ Иларион (Троицки) ...“. Тази информация и до днес може да бъде прочетена на официалната страница на Московската патриаршия.⁹⁰ И понеже тези твърдения са, както беше казано, доказано несъстоятелни и не почиват на каквито и да било документални данни, в последно време се появи опит да се обоснове по един по-„сериозен“ начин, на базата на

⁸⁸ http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_3848

⁸⁹ http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/article_old_2962

⁹⁰ <http://www.patriarchia.ru/db/text/27162.html>

косвени „доказателства“, че макар и за кратък период от време, само няколко месеца, но все пак епископ Виктор е признавал митрополит Сергей.⁹¹

Но като че ли най-значимата следа, оставена от „първопроходците“ на сергианската църковна историография Лемешевски и Сничъов, е в областта на отношението на Московската патриаршия към паметта на новомъчениците и изповедниците, прекратили църковно общение с митрополит Сергей и неговия Синод. И досега буди недоумение своеобразният подход на патриаршията да прославя едни от тях и упорито да отклонява предложенията да бъдат прославени други. Така например, изглежда напълно необяснимо прославлението на епископ Виктор (Островидов), който съвсем категорично определя митрополит Сергей и архиерейте от неговия Синод като отстъпници, отпаднали от Христовата Църква и в същото време отказът и досега да бъде прославен митрополит Йосиф (Петровиѝ), чиито изказвания са по-сдържани. Още по-малко обяснимо изглежда, че за патриаршията се е оказало неприемливо прославлението на „викторианските“ епископи Нектарий (Трезвински), Иларион (Белски) и Синезий (Зарубин) (и тримата са загинали мъченически, разстреляни от болшевиките през 1937 година) – прославен е духовният водач и идеолог на движението – епископ Виктор, а се смята за недопустимо да бъдат прославени неговите съмишленици и сподвижници! По този начин отстрани подходът на патриаршията изглежда като че ли неясен, хаотичен, случаен, различен при конкретните случаи. Но всъщност съществува един

⁹¹ Виж: Андрей Горбачев, *Святители Иларион (Троицкий) и Виктор (Островидов): к вопросу об отношении к декларации митрополита Сергия (Страгородского)* http://rusk.ru/st.php?idar=70817#_ednref9 – публикацията е от 11 май 2015 г.

критерий, който дава яснота в привидната обърканост и под който могат да бъдат подведени всички отделни случаи: **Московската патриаршия е прославила всички прекратили църковно общение с митрополит Сергей новомъченици и изповедници, за които обаче в съчиненията на митрополит Йоан (Сничъов) се твърди, че са се „примирили“ с него и са починали в общение с него** (дори когато това вече е документално опровергано)! И обратно – никой новомъченик и изповедник не е прославен от патриаршията, ако за него се твърди от посочения автор, че до края на дните си е останал извън общение с „каноничния“ Синод. Може би на мнозина подобно твърдение да се стори пресилено и несъстоятелно. И наистина, изглежда невероятно, че инерцията от началния тласък, даден от писанията на Сничъов през 60-те години на миналия век (преиздадени през 90-те години) може да има такава сила, че да бъде следвана и до днес от официалната линия на Московската патриаршия по отношение на новомъчениците и изповедниците. Но така или иначе това е факт. Достатъчно е да се обърнем към неговото съчинение, за да установим, че има почти пълно съвпадение между изразеното от него отношение към изповедниците и прославленията на патриаршията, осъществени до днес.

За този факт може да има различни обяснения и многостранни причини, но безпристрастната статистика го потвърждава. В цитираното по-горе съчинение на Йоан Сничъов са споменати над тридесет архиереи, които са прекъснали църковно общение със сергианския Синод. Но за по-голямата част от тях Сничъов твърди, че са се „покаяли“ и „примирили“ с митрополит Сергей или просто произволно ги отнася към неговите поддръжници. Макар и днес да се знае, че „сведенията“ на митрополит Йоан не отговарят на истината,

всички тези архиереи са прославени от Московската патриаршия. Ето техните имена: митрополит Кирил (Смирнов), митрополит Агатангел (Преображенски), архиепископите Петър (Зверев), Серафим (Самойлович), Прокопий (Титов), епископите Виктор (Островидов), Амвросий (Полянски), Никита (Делекторски), Василий (Преображенски), Василий (Зеленцов), Герман (Ряшенцев). Самият Местопазител на патриаршеския престол, митрополит Петър (Полянски) също е прославен от Московската патриаршия. За него Йоан Сничъв без никакво смущение твърди, че е дал своето одобрение за политиката на митрополит Сергей въпреки, че в действителност е точно обратното (видно от запазената кореспонденция между тях).

За друга група архиереи, прекратили молитвено общение с митрополит Сергей, Сничъв категорично се произнася като за „разколници“, останали непримирени с „Църквата“. Нито един от „заклеймените“ от Сничъв архиереи не е прославен досега от Московската патриаршия, макар и да са правени предложения за мнозина от тях. Такива са: митрополит Йосиф (Петровъх), архиепископите Димитрий (Любимов), Сергей (Дружинин), Фьодор (Поздеевски), Зиновий (Дроздов), епископите Максим (Жижиленко), Павел (Кратиров), Алексей (Буй), Нектарий (Трезвински), Иларион (Белски), Синезий (Зарубин), Йеротей (Афонин), Василий (Дохтуров).

Друга група епископи, към които Йоан Сничъв е малко по-снизходителен, тъй като макар и да са критикували Декларацията на митрополит Сергей, но не са прекратили или пък са възстановили общението си с него, все пак не са прославени в Московската патриаршия. Може би защото са „разобличени“ от Ленинградския митрополит като „тайни разложители

на църковното единство“.⁹² Между тях са: Арсений (Жадановски), Алексей (Готовцев), Николай (Николски), Аркадий (Осталски), Григорий (Козирев).

Най-сетне, една малка група епископи представлява изключение от правилото – за тях Сничъв се е произнесъл отрицателно, макар и не остро, но те са прославени от Московската патриаршия. Може би обяснението за това е, че тези архиереи не са влизали в състава на организираната опозиция или това е било за кратко време – било поради оттеглянето им на покой, било поради пребиваването им в далечни заточения по време на острата фаза на борбата срещу сергианския Синод. Между тях са: Дамаскин (Цедрик), Партений (Брянских), Йоасаф (Удалов), Серафим (Звездински), Григорий (Лебедев), Амфилохий (Скворцов).

И така, очевидно може да се установи посочената по-горе закономерност: изповедниците архиереи, които митрополит Йоан (Сничъв) обявява за привърженици на сергианския Синод или за „покаяли се“ и „примирили се“ с него (независимо дали това отговаря на истината или не) са прославени от Московската патриаршия; съответно, обявените за непримирили се с „Църквата“ остават непрославени от патриаршията и досега. Изключенията от това правило, както беше посочено, се свеждат до няколко имена.

⁹² Снычѳв, Иоанн. *Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия ...* Сортавала. 1993. С. 251.

КРАЯТ НА ЛАГЕРНИЯ СРОК НА ЕПИСКОП ВИКТОР

Професор Иван Андреевски свидетелства, че през есента на 1930 г. епископ Виктор е отправен на т. нар. „командировка“ – на работа извън територията на основния лагер. От острова той бил откаран на континента, където на брега на Северния ледовит океан през това време вече се разраствала системата от лагери на Съветския ГУЛАГ. Тази информация се потвърждава от още едно свидетелство от пролетта на 1931 г., когато Алексей Ростов се срещнал с епископ Виктор в Май-Губа⁹³ и си спомня, че там владиката довършвал лагерния си срок на работа като счетоводител.

Срокът на тригодишната присъда на владика Виктор изтичал на 4 април 1931 г. и той трябвало да бъде освободен. Често пъти властите бавели заповедите за освобождение и оформянето на необходимите документи. Понякога това продължавало месеци. През това време не само затворените в концлагери, но и заточените в отдалечени краища не могли да заминат от мястото на заточението си, защото това се третираше като „бягство“ и автоматически водело до нова присъда. Нерядко „забавянето“ било нужно на ГПУ, за да оформи нови обвинения и да даде нова присъда. По отношение на светец Виктор службите очевидно имали ясно становище и не се наложило да чака дълго в неизвестност. Преди да изтече и седмица след края на лагерния му срок, на 10 април 1931 г., епископ Виктор бил осъден на нови три години заточение в Северния край. Очевидно съветската власт била решила участието му – да не бъде освободен до

⁹³ Губа – руското название за естуар: дълбок морски залив на устието на река.

края на живота си. През следващите месеци изповедникът бил отправен по етапен ред към мястото на своето ново заточение. Пътят тръгвал от Архангелск, минавал през Бяло и Баренцово морета на изток до устието на Печора, а от там нагоре срещу течението на реката до вливането в нея на река Цилма. Там се намирало селото Уст-Цилма, Коми, Северен край – мястото, където светецел Виктор трябвало да прекара следващите три години.

УСТ-ЦИЛМА. ПОСЛЕДНИЯТ АРЕСТ. ЗАТВОРЪТ В СИКТИВКАР

Спристигането си в Уст-Цилма епископ Виктор срещнал близък човек – протоерей Йоан Фокин, който вече от две години бил на заточение в селото. Отец Йоан бил благочинен (архиерейски наместник, според българската традиция) във Вятската епархия и последовател на владиката. Още в края на 1927 г. о. Йоан посетил епископ Виктор в град Глазов, за да получи разяснения във връзка с тревожните събития в Църквата и веднага станал негов убеден съмишленик. Той бил един от първите, които подкрепили светителя след отделянето му от сергианския Синод и застанал зад него с целия подчинен му благочиннически окръг. Протоерей Йоан Фокин бил един от тези активни и самоотвержени сподвижници на епископ Виктор, благодарение на които писмата и посланията на архипастиря достигали и до най-отдалечените и глухи селца. Той обикалял непрекъснато енорийските храмове в своето благочиние, свиквал енорийски събрания, разяснявал предателската същност на сергианската църковна политика, четял на хората посланията на епископ Виктор, помагал и на своите събратя свещеници да се ориентират, вдъхвал им мъжество и кураж да застанат твърдо в защита на Църквата. Енорийските събрания едно по едно приемали решения да отхвърлят сергианския Синод и да признаят за свой духовен глава епископ Виктор. Благодарение на мнозина клирици и монашестваци, които действали самоотвержено, подобно на о. Йоан, движението, наречено „викторианско“, по името на светителя, обхванало Вятска и Вотска епархии и увличало последователи и в съседните на тях Пермска и Казанска епархии.

В деня, когато в Уст-Цилма пристигнал корабът, който докарал епископ Виктор, о. Йоан излезнал на пристана на река Печора, за да провери дали с поредната партида заточеници не е пристигнал някой познат, и изпитал огромната радост да види своя любим владика. Той тъкмо бил слязъл на пристанището и се отправял да търси квартира в непознатото му населено място. Като познавал добре обстановката и хората в селото, о. Йоан помогнал на епископа да се устрои по възможно най-добрия начин. Той го завел в дома, където живеели неговите духовни дъщери монахиня Ангелина и инокиня Александра. Като голяма част от монашестваниците по това време, след закриването на манастира им те опитали да се приютят при някой енорийски храм. Устроили се при храма в село Баклуши, Пермска област. Прислужвали в църквата, а монахиня Ангелина, като познавач на църковните служби, била уставчик. Не са известни точни сведения за това дали и кога храмът и енорията са преминали към епископ Виктор, но има сведения, че свещеникът е поддържал връзки с клирици в Пермска област, които се отделили от сергианския Пермски епископ Павлин и се присъединили към епископ Виктор. Във всеки случай през месец ноември 1929 г. свещеникът бил арестуван, а с него и още осем души, между които били и двете монахини. Предявено било обвинение за агитация срещу колхоза. Свещеникът Василий Кулпин и председателката на църковното настоятелство били осъдени на три години ИТЛ (Изправителен трудов лагер), а останалите – на по три години заточение. Така именно двете монахини се оказали в Уст-Цилма, където се запознали с о. Йоан Фокин и той станал техен духовник. Сега те имали възможността да се срещнат и със самия епископ Виктор, към когото се привързали от цялата си душа и били неотлъчно край него до края на живота му.

Светителят останал да живее при тях. На първия етаж живеели хазяите, а те заемали втория етаж. Там се молели, там владиката служил. Голяма част от местните жители били старообрядци. Православният храм по това време бил затворен от властите. В селото пребивавали множество заточеници, между които немалко клирици, монашестваци и миряни, осъдени по църковни дела. Прехранването било трудно. В това далечно северно селище хлябът и брашното се доставяли с транспорт от другаде. Снабдяването било по купонна система – полагали се по 200 грама на ден. Интернираните, които получавали помощи от своите близки, купували брашно. Понякога криминалните продавали купони. Когато доставката била затруднена, нямало хляб и всички гладували. Заточените в селото се опитвали да отглеждат картофи и зеленчуци през краткото северно лято. Хазяите на владиката имали няколко крави, така често имали мляко. Случвало се да няма нищо друго за ядене, тогава владиката пиел чай, в който добавял малко мляко.

Заточените в далечните глухи краища на огромната страна не били забравени от властите. Напротив, в местата на заточение и в лагерите пострадалите от мероприятията на съветската власт не били оставени просто да се борят за оцеляването си в суровите условия на далечния север или на средноазиатските пустини. И там местните власти и ОГПУ ги преследвали и то дори с още по-голямо ожесточение. Фабрикували се процеси, измисляли се организации, конспирации, заточените и затворените в концлагерите били арестувани, предявявали им се нови обвинения, понякога напълно измислени. От една страна това било политика на репресивните органи, от друга страна мнозина следователи правели кариера на гърба на невинните хора с „разкриването“ на контрареволуционни заговори, за които „участниците“

в тях не знаели нищо. Тази горчива чаша не отминала и светител Виктор. Той бил арестуван в нощта срещу 13 декември 1932 г. Освен него били арестувани още десет души, между които четирима свещеници. В своята книга „Жития на руските новомъченици и исповедници през XX век“ игумен Дамаскин (Орловски) пише следното в главата, посветена на епископ Виктор:

„Веднага след ареста започнали разпитите. ... В продължение на първите осем денонощия разпити не му разрешавали да седне и не му давали да спи.

... След първите разпити част от арестуваните били доведени в затвора в Архангелск, а другата част били откарани под конвой в затвора в Уст-Сисолск¹, където бил изпратен и епископ Виктор.

... На 22 декември следователят отново разпитал епископа.“²

Тук игумен Дамаскин допуска известна неточност. Ако първите разпити са започнали веднага след ареста и са продължили осем дни, това би трябвало да означава, че конвойят с арестуваните е могъл да тръгне за Уст-Сисолск (Сиктивкар) не по-рано от 20 декември. Но практически не е възможно разстоянието между двете населени места да бъде изминато за два дни, до 22 декември, когато „следователят отново разпитал епископа“, вече в Сиктивкар.

¹ По това време градът вече се е наричал Сиктивкар, както е и до днес.

² *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века. Составленные игуменом Дамаскином (Орловским). Апрель. Тверь. 2006. Сс. 174-212.*

Впрочем самият епископ Виктор по-късно пише³, че след нощта на ареста още същия ден, 13 декември, сутринта всичките десет души арестувани били отправени по етапен ред към град Сиктивкар.

Изглежда, че десетте дни – от деня на ареста, 13 декември, до деня на разпита, 22 декември – са били необходими, за да може етапът да пропътува разстоянието от Уст-Цилма до Сиктивкар с шейни по заледената повърхност на реките – единственият възможен начин на придвижване в тези краища по това време на годината. По най-късия път: Уст-Цилма – Ижма – Ухта – Сиктивкар, разстоянието е приблизително 700 км. Средната температура в тези ширини през декември е около минус петнадесет градуса, а продължителността на деня – около пет часа. Слънцето изгрява в 9:00 ч. и залязва в 14:00 ч. През тази кратка светла част на деня етапът е трябвало да изминава по около 70 км средно дневно.

От запазения протокол на разпита на владика Виктор от 22 декември се вижда, че огромното натоварване от това зимно пътуване ни най-малко не е подкопало душевните сили и твърдостта му. В отговор на първоначалните стандартни въпроси на следователя той трябвало да разкаже накратко за живота си. Ето изповедническата част от неговия жизнен път според думите на самия светител:

„През 1919 г. бях посветен в сан епископ и отправен в град Вятка, където служих до 1923 г. През 1923 г. бях осъден от органите на ОГПУ, след което непрекъснато пребивавах в заточение, както следва: от 1923 г. до 1926 г. бях заточен в Наримския край, след което

³ Виж: *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 341.

получих „минус шест“⁴; през 1928 г. отново бях осъден на концлагер за три години; след концлагера бях заточен в област Коми, Уст-Цилмски район, където се и намирах до деня на настоящия арест, т. е. 13 декември 1932 г. Причината за настоящия арест не мога да си обясня с нищо, тъй като не съм извършил никакво престъпление. По своите религиозни убеждения съм последовател на патриарх Тихон. Обновленството и сергиевщината не признавам.“

Подобен бил „съветският период“ в биографиите на мнозина изповедници. Свещеномъченик Дамаскин (Цедрик), например, когато го питали от колко години е по лагерите и затворите, отговарял с горчив хумор: „На колкото години е съветската власт“. Така че за следователя нямало нищо изненадващо в този първи разпит – получил стандартен отговор на стандартен въпрос. От тези собственоръчно написани показания на светителя за него обаче са представлявал особен интерес и са били от особена важност последните две изречения: „По своите религиозни убеждения аз съм последовател на патриарх Тихон. Обновленството и Сергиевщината не признавам.“ В оригиналния екземпляр на протокола следователят е подчертал първото от двете изречения. Изглежда това е направено, за да се обърне внимание на следващите по-висшестоящи инстанции върху това заявление на светителя.

Игумен Дамаскин смята, че това е бил последният разпит на епископ Виктор: „Повече не разпитвали владиката.“⁵ По всичко личи обаче, че това е бил не по-

⁴ Изселване от града на постоянното местожителство без право на пребиваване в други шест от големите градове на Русия.

⁵ *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века. Составленные игуменом Дамаскином (Орловским)*. Апрель. Тверь. 2006. Сс. 174-212.

следният, а първият разпит на светителя. За това говори преди всичко самото съдържание на протокола: епископ Виктор разказва накратко за жизнения си път до момента на последния арест. Това са обичайните първи въпроси на следствието, с които се снемат сведения за лицето. Едва след това се поставят въпросите, свързани с предявеното обвинение. Както ще видим по-нататък, самият светител Виктор казва, че е написал собственоръчни обяснения по делото, които били унищожени пред него от следователя. След това вече започнала обработката, за да се подпише под необходимите на следствието „признания“.

Още в деня на първия разпит, 22 декември, на свещеноизповедника било предявено обвинението, което по-нататък следствените органи щели да се постараят да „докажат“ в хода на следствието: „докато живеел на територията на Уст-Цилемски район, той участвал в монархическа контрареволуционна групировка, която под формата на религиозни предразсъдъци провеждала к/р. (контрареволуционна – б. м., м. В.) работа против мероприятията на съветската власт.“⁶ Същото обвинение било предявено и на останалите арестувани. Светител Виктор останал все така твърд до края на следствието, не признал нищо от скалъпените обвинения и не оклеветил никого от задържаните. Други от арестуваните обаче се поддали на натиска и се съгласили да напишат показанията, които се изисквали от тях. Това дало възможност на следователите да осъществят намерението си и да съчинят цяла конспирация. Техният амбициозен проект бил да разгърнат мащабно дело, което да „разкрие“ опасна контрареволуционна

⁶ ЦГА Коми АССР. Ф. Р-2165. Оп. 2. Д. КП-4812. С. 77. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 251.

организация, с приемственост с монархически организации от Архангелския край още от времето преди революцията. Обаче всичко, в което следствието могло да „уличи“ заточениците, било това, че те получавали помощи от свои близки и се подпомагали един друг взаимно. Най-съмнителните им контакти с местните хора се състояли в това, че някои жители на селото се обръщали към тях с молба да им пишат различни прошения до властите. Всичко това се превърнало в „контрареволуционен заговор“ и в разложителна „контрареволуционна работа“ сред населението срещу мероприятията на съветската власт. Разпитани били като „свидетели“ и хазяите на заточениците, които потвърдили, че техните наематели получавали помощи, а понякога в селото идвали техни познати от Архангелск и им донасяли и хранителни продукти. Тези контакти във версията на следователя се превърнали в „конспиративни връзки“. Една от арестуваните жени, Екатерина Ивановна Поварова, се опитвала да помага и на другите интернирани в Уст-Цилма, като организираща събирането на помощи чрез свои познати в Архангелск. Тя била обвинена като инициатор за създаването на „контрареволуционната организация“. Нейната преписка с няколко активни енорияши в Архангелск, както и с Архангелския епископ Аполос (Ржаницин), който дал благословението си за нейното начинание, била достатъчна, за да бъде „разкрит“ и архангелският филиал на „контрареволуционната група“ и епископът заедно с енорияшите да бъдат арестувани като нейни членове. Обаче поради липсата на каквито и да било доказателства цялата конструкция трябвало да бъде потвърдена от признанията на самите арестувани. „Свидетели“ и някои обвиняеми дали показания за воденето на активна агитация за напускане на колхозите, за отказ от работа в дърводобива и за разпространяването на провокационни слухове.

По време на разпитите основните признания в полза на версията на следствието били направени от арестуваните свещеници. Свещеник Александър Нечаев изброил поименно „безусловните участници в нашата к/р. група“ – това били десетимата арестувани в Уст-Цилма и петимата арестувани в Архангелск. Друг свещеник И. А. Николски изброил подробно по точки „практическата к/р. дейност на участниците в нашата групировка“. Епископ Виктор от началото и до края на следствието отхвърлял твърдо и с възмущение всякакъв натиск да прави подобни признания и да оклевети невинно задържаните хора. Известно е, че в следствените арести на ОГПУ се използвали всякакви средства за изтръгване на необходимите признания – от психологически тормоз до жестоки изтезания. Няма документирани точни сведения как се е въздействало върху обвиняемите по това дело. Игумен Дамаскин (Орловски) разказва следното:

„Следователите поискали от владиката да наклевети другите арестувани. В продължение на първите осем денонощия разпити не му разрешавали да седне и не му давали да спи. Протоколът с нелепите обвинения и лъжливите показания бил изготвен предварително и сменящите се един след друг следователи денонощия наред повтаряли едно и също, крещейки в ушите на арестуваните: „Подпиши! Подпиши! Подпиши!“ Веднъж владиката, като се помолил, прекръстил следователя и той изпаднал в нещо подобно на беснование – започнал да подскача нелепо и да се тресе. Епископът се помолил и попитал от Господа да не се случи нещо лошо с този човек. Скоро кризата престанала, но заедно с това следователят отново пристъпил към владиката с настояване

да подпише протокола. Обаче всичките му усилия били напразни – светителят не се съгласил да оклевети нито себе си, нито другите.“⁷

Авторът не е посочил източника на този разказ, поради което остава да предположим, че е устно предаване. Но че подобни похвати на въздействие са прилагани върху разпитваните, за това свидетелства и самият епископ Виктор: „... цялото следствие ... се свеждаше до безсмислени издевателства над човешката личност“. Тези думи той написал няколко месеца по-късно в свое Заявление до управлението на ОГПУ за Северния край. Този текст е много информативен за начина, по който се е провело следствието. Поразителна е смелостта на владиката, с която той говори пред висшестоящите началници за нравствената си погнуса от действията на техния следовател:

„В процеса на следствието за мен стана ясно, че повдигнатото против мене обвинение е най-гнусен, злостен шантаж, устроен над мен от бившите свещеници Богданов, Кулагин, Николски и Нечаев, с които аз лично не се познавах, а в Уст-Цилма те бяха известни като секр[етни] сътрудници на местното ОГПУ. Причината за този шантаж не ми е известна, но тъй като той беше упорито и настойчиво поддържан и от провеждащия следствието гр[ажданин] Елсуков, то аз реших да напиша това заявление. Моите писмени показания по даденото дело, които направих по предложение на следователя, гр[ажданина] Секацки, бяха унищожени пред мен от след[ователя] Елсуков, а цялото следствие пък на самия гр[ажданин] Елсуков се свеждаше до безсмислени издевателства над човешката личност. Това следствие

⁷ *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века. Составленные игуменом Дамаскином (Орловским). Апрель. Тверь. 2006. Сс. 174-212.*

завърши с две очни ставки между мен и споменатите по-горе Богданов и Николски, показанията-измислици на които бяха ужасни, а под перото на следователя тези показания се превърнаха в нещо чудовищно. Като че ли за успокоение – на мен или на своята собствена съвест – преди очната ставка Богданов ми заяви, че ще се наложи да прибегне към измислици, за да си облекчи затвора, а Николски след очната ставка, като се хвана за главата, вървейки пред мен и обръщайки се към мен, повтаряше: ‚Негодници сме ние, негодници‘. На предложението на следователя Елсуков да подпиша протокола аз само отбелязах: ‚Вие сте подписали тази гнусота и вие можете да измамите страничните хора, но на вас ще ви бъде срамно да се гледате поне един друг в очите (с Николски)‘. На това следователят отговори: ‚А вас не ви ли беше срам при царизма да мамите народа и да си шиете раса‘...

Три седмици след очните ставки (на 20 февруари тази година) следователят Елсуков ме извика и ми обяви, че следствието е приключило, като ми даде да се разпиша, че това ми е обявено. Аз се разписах. След като се завърнах в килията, въпросите на другарите ми: не е ли имало нещо друго написано над моя подпис или не е ли останало над подписа бяло незапълнено място, което може да се попълни вече уж от мое име – тези въпроси смутиха духа ми до крайна степен и аз само поставям въпроса: нима може представител на Висшата Власт да бъде способен на такава фалшификация-мошеничество? Тогава към кого ще се обръщат гражданите за справедливост? Тогава това ще бъде вече не живот, а жизнен кошмар без изход...

Тъй като показанията-измислици на споменатите по-горе лица могат да въведат в заблуда Властта, а оттук да произлезе съдебна грешка с тежки за мен

последствия, то аз моля ПП на ОГПУ⁸ да вникне в това дело и да ми даде възможност спокойно да продължа срока на моето заточение.“⁹

Смелост, прямота, простота, достойнство – в този текст се проявява целият характер на светител Виктор. И нещо много характерно за него: от всичко най-много го отвращават лъжата, измамата, подлостта. Към тях той има непоносимост и почти физическа погнуса. В това изобличително Заявление, което по същество представлява жалба до висшестоящите органи срещу следователя, той почти не говори за нещо друго. Не се оплаква например от условията, в които е държан в затвора, не се оплаква от тормоза, на който е бил подложен от страна на следователите, за да го пречупят и да изтръгнат от него желаните от тях „признания“. В това отношение само пестеливо отбелязва, че цялото следствие е било съпроводено с издевателства, без да изтъква нищо конкретно. Всичко останало като че ли е изтласкано встрани от вниманието на изповедника и цялото му същество е проникнато от едно безгранично възмущение от лъжата. Той говори само за това. Като че ли за него безсърдечието, жестокостта, издевателствата са по-лесно поносими от лъжата. Подлостта и измамата му нанасят по-тежък удар, отколкото физическите страдания. Нищо друго не го довежда до състоянието, което той описва като смущение на духа „до крайна степен“, освен допускането на съкилийниците му, че следователят може да злоупотреби с положения му вече подпис, за да напише над подписа нещо невярно

⁸ ПП на ОГПУ – Пълномощно представителство на ОГПУ. Така се наричали областните управления на ОГПУ.

⁹ ГА РФ. Ф. 8409. Оп. 1. Д. 1227. С. 154-156. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 341-343.

от негово име. В последните въпроси, които светителят поставя, прозира една почти детска наивност: „нима може представител на Висшата Власт да бъде способен на такава фалшификация-мошеничество? Тогава към кого ще се обръщат гражданите за справедливост?“ Това пита човек, който вече единадесета година преминава през лагери, затвори, заточения и който е осъждан няколкократно все така несправедливо. Какво означава това? Нима един толкова умен и проницателен човек като епископ Виктор не може да съобрази, че от страна на болшевишките функционери, към които се обръща, подобни въпроси в най-добрия случай могат да бъдат възприети като глупави, нелепи и незаслужаващи внимание, но също така лесно могат да бъдат изтълкувани и като „злостна клевета срещу съветската власт“ и „контрареволуционна провокация“? „Здравият разум“ улавя тук дори известна „неадекватност“ от страна на светителя. Такава „неадекватност“, която е характерна за всеки истински християнин, чийто дух не може да се приспособи към духа на този свят и да заживее по неговата логика и по неговите закони. Твърдият изповедник сякаш носи душата на дете, което колкото и пъти да е било излъгано, отново е готово да се довери и всеки път наново се шокира и огорчава, когато се сблъска с лъжата и подлостта. Неговото съзнание сякаш отказва правото на съществуване на лъжата. Всъщност, макар и да господства в този свят, от гледна точка на истинската действителност – отвъдната – лъжата, както и всеки грях, няма истинско битие, защото не е нещо сътворено от Бога. В този смисъл тя наистина е несъществуваща. Но можем ли да живеем в този свят, ако мисленето ни е доминирано от понятията на отвъдния? Може би именно това означава човек да бъде „не от мира сего“ – още тук, в този свят да пребивава повече в истинската действителност и да се ръководи от нейните закони. Разбираемо

е, че за такъв човек сблъсъкът с феномените на този грехопаднал свят винаги ще бъде изненадващ и шокиращ и той винаги ще бъде неподготвен за тях и леко „неадекватен“ от гледна точка на „здравия разум“. Неволно си припомняме думите на апостола: „Любовта ... на всичко вярва, на всичко се надява...“ (1 Кор. 13:4,7). Колко малко разбираме тези думи! Толкова малко, колкото могат да бъдат отнесени към нашия собствен живот.

В писмо от 22 февруари 1934 г., адресирано до Помполит¹⁰ светителят още веднъж изрича колко „възмутително и до крайна степен омерзително“ е осъждането му по това дело, изтъкано от лъжа, подлост и шантаж, за него, който отрича „по своите религиозни убеждения всяко участие както въобще на Православната Църква, така в частност и свое лично в каквито и да било земни жизнени интереси...“. Църквата и нейните чеда не могат да имат каквито и да било земни интереси! В тези просто и естествено, сякаш между другото изречени думи, се разкрива първохристиянската преданост на Бога и устремеността към богообщение на светител Виктор. Вече не се изненадваме, че в следващото изречение срещаме

¹⁰ Помполит – Помощ политическим заключенным (Помощ за политическите затворници). Това название организацията носи от 1922 г. Преди това е известна като Политически червен кръст. Създадена е още по времето на Руската империя, когато се занимавала с подпомагане на затворници и заточеници, осъдени за дейности, насочени срещу държавната власт и съществуващия монархически строй. Вероятно затова след революцията болшевишките власти са допуснали организацията да продължи дейността си, макар новите политически затворници да били жертви вече на техните репресии. Организацията била закрыта през 1937 г. по време на големия политически терор, когато нарком (народен комисар), т. е. министър на вътрешните работи бил Н. И. Ежов.

отново познатата ни вече детска „наивност“ и „неадекватност“, с които светителят се възмущава така, сякаш току-що е попаднал за пръв път в съветската действителност от някакъв друг свят: „...не само пострадах по това дело, като бях държан осем месеца в затвора в Сиктивкар, но и получих ново осъждане на заточение, а споменатите организатори бяха освободени. Та нали да се постъпва така означава никога да не бъде пуснат човекът на свобода ...“

Може би тези особености на характера и възгледите на епископ Виктор са ключът за правилното разбиране на категоричната строгост на неговата еклесиологична позиция. За него лъжата на сергианството и неговото предателство спрямо Бога са толкова ужасни, че в своя нравствен потрес той просто не може да допусне, че Бог откликва и снизхожда със Своята благодат, когато митрополит Сергей или съзнателните му сподвижници застават пред светия престол, за да Го призоват при извършването на светите тайнства. Как е възможно да се мисли, че Бог ще съдейства на тези, които съдействат на Неговите врагове и предават светата Му Църква на разтерзание? Характерното за тази строгост е, че тя е основана изцяло върху нравствени съображения. В нея няма и следа от формално, хладно, самодоволно осъждане, няма и капка горделиво самомнение пред падналите, да не говорим пък въобще за съзнание за някаква собствена изключителност – явления, които са толкова характерни за нашата съвременност. Именно затова тази еклесиологична акривия на светителя спрямо упорстващите в злите си пътища пастири-наемници се съчетава съвсем естествено при него с изключително великодушие, снизхождение и любов към искрено обръщащите се от заблудите или малодушието си. Епископ Виктор винаги смятал принесеното от тях покаяние за достатъчно за приемането им в църковно общение, като това важало

не само за сергианите, но и за падналите в обновленството. Днес мнозина съвременни „ревнителни“ идентифицират своята църковна позиция с позицията на тези от руските новомъченици и изповедници, които подобно на епископ Виктор са смятали сергианството за отричане от Бога, сергианите – за отпаднали от Църквата, а тайнствата им – за безблагодатни. За съжаление обаче, днес повечето от строгите „ревнителни“ по своите ментални нагласи са твърде далеч от съдържанието на вътрешния духовен живот на светител Виктор, който прилагал най-голяма нравствена строгост преди всичко към самия себе си. По тази причина следването на линията на строгите изповедници от миналото днес всъщност се изражда във външно подражателство. Повтарянето на техните думи, на техните формулировки няма същата нравствена и духовна стойност. Затова дори и сред истинно православните днес често сме свидетели на плитковати преценки, формални критерии, повърхностни и лековати осъждания, на лично и групово по-елементарно изразяване или по-прикрито самомнение за собствена изключителност. Свидетели сме дори и на двойни стандарти, зад които очевидно стоят най-обикновени човешки страсти. Всичко това е безкрайно далече от абсолютната непоносимост към лъжата, което всъщност представлява дълбокия нравствен заряд на еклесиологията на многострадалния Вятски изповедник и неговите сподвижници.

Обвинителното заключение по делото било предявено на арестуваните на 23 март 1933 г. В него се казвало, че обвиняемият Островидов отрича вината си, но е изобличен от показанията на Нечаев, Николски и други. Обвинението гласяло, че обвиняемите а): „били активни участници в к.-р. (контрареволуционна – б. м., м. В.) групировка на адм[инистративно] заточеното духовенство и църковници в с[ело] Уст-Цилма;

б) участвали в провежданите от ръководството на групировката групови сборища, на които се изработвали общите методи и тактика на к/р. (контрареволуционна – б. м., м. В.) работа; в) провеждали сред селските маси всекидневна а/с (антисъветска – б. м., м. В.) агитация насочена към сриване на провежданите от съветската власт мероприятия; г) с цел укрепване на пораженческите настроения разпространявали провокационни слухове за неизбежността на войната и гибелта на съветската власт.¹¹

На 10 май 1933 г. епископ Виктор бил осъден на нови три години заточение в Северния край, както се посочва в цитираното по-горе писмо до Помполит. Заедно с него били осъдени още петима от задържаните, а четиримата сергиански свещеници, които лъжесвидетелствали били освободени. Виждаме, че в цитираното по-горе писмо до ПП на ОГПУ светител Виктор ги нарича „бивши свещеници“. Но това не е, защото те са се отказали от свещения сан, напротив, в протоколите на следствието те са наричани „свещеници“ или „попове“. Просто светителят смятал, че те са изгубили благодатта на свещенството вследствие на нравственото си падение и вече не са истински свещеници. Той не можел да допусне, че при молитвите и свещенодействията на хора с подобно поведение благодатта на Светия Дух снизхожда и тайнствата са действителни.

Не е известно защо светител Виктор е бил задържан в продължение на още три месеца в затвора – до месец август същата година, когато пише Заявлението си до ПП на ОГПУ от затвора в Сиктивкар. Според спомените на монахиня Ангелина и инокиня Александра той

¹¹ ЦГА Коми АССР. Ф. Р-2165. Оп. 2. Д. КП-4812. С. 141, 154. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 255.

пътувал за Уст-Цилма от Сиктивкар през Архангелск където престоял известно време. По всяка вероятност от Архангелск светителят е пътувал до Уст-Цилма по обичайния път – по море до Печорската губа и след това нагоре по течението на река Печора. В Уст-Цилма се върнал едва през есента на 1933 г.

След завръщането си владиката разказвал за следния случай от пребиваването си в затвора. Веднъж, когато бил изведен на двора, за да изхвърли кофата с нечистотии от килията, той видял край оградата, близо до будката на охраната малка дъсчица. Навел се, обърнал я – било икона на Спасителя, копие от известна чудотворна икона, съхранявана в манастир от този край. Охранителят му разрешил да я вземе. Това било голямо утешение за него. В килията епископ Виктор се молел пред иконата: „Господи, Ти ми се яви, където не знаех, моля Те, ходатайствай за мене!“¹² Скоро след това го освободили и бил докаран обратно в Уст-Цилма.

¹² Пак там, с. 257.

АРХАНГЕЛСК. АРХИЕПИСКОП СЕРАФИМ (САМОЙЛОВИЧ)

Изглежда престоят на епископ Виктор в Архангелск е бил относително продължителен, защото светителят разказвал по-късно, че докато бил там, имал възможност да отслужи няколко Литургии със заточените там свещеници в квартирата на един от тях, който се казвал Николай. „Каква радост беше за нас! И иконата беше с нас!“ – разказвал владиката. Споменатият в спомените на сестрите „свещеник Николай“ бил отец Николай Пискановски, добре познат на владиката от Соловецкия лагер, където служили заедно при катакомбните богослужения. Отец Николай бил освободен от лагера през месец октомври 1932 година и веднага бил осъден на три години заточение в Архангелска област. По това време той живеел именно в Архангелск.

От месец юни 1933 година там се намирал на заточение и Угличкият архиепископ Серафим (Самойлович). Той бил викариен епископ на Новгородския митрополит Агатангел и въпреки младостта си (роден през 1881 г.) управлявал успешно епархията (1922 – 1926 г.) по време на заточението на митрополита изповедник. След това за кратко време, от 29 декември 1926 година до 7 април 1927 година архиепископ Серафим трябвало да поеме кръста на управлението на цялата Руска Православна Църква, след като били последователно арестувани патриаршеският местопазител митрополит Петър (Полянский) и неговите заместници, митрополит Сергей (Страгородски) и митрополит Йосиф (Петрових). Като предвиждал ареста си, още след встъпването в длъжност, митрополит Йосиф подписал завещание, с което определял трима свои заместници. Скоро той наистина бил арестуван. Преднамерено властите възпрепятствали първите двама

заместници и така управлението на Руската Църква било поето от малко известния млад архиепископ Серафим (Самойлович). В ОГПУ обаче били много неприятно изненадани да установят, че той може много твърдо и умело да противостои на техните коварни планове. С неговата обработка се заел лично ръководителят на антицърковния отдел на ОГПУ, Е. А. Тучков. Архиепископ Серафим решително отхвърлил условията на Тучков за легализация на Църквата и особено предложения от него състав на Синода. От своя страна той предложил свой състав. Скоро след това самият архиепископ Серафим описал в свое писмо така реакцията на Тучков: „Какво последва! Беше като изстрел от голямо оръдие.“¹ Но светителят не се смутил. Особено неприемливо за властите било името на Казанския митрополит Кирил – пръв кандидат за местопазител на патриаршеския престол в завещанието на патриарх Тихон. „Но той е в затвора“ – възразили му чекистите. „Е, той е във вашия затвор, освободете го“ – отговорил архиереят.² В края на разговора Тучков се обърнал към своя сътрудник: „Иван Василиевич, знаете ли какво ни предлага архиепископ Серафим? Да съберем черна сотня. Това е открита контрареволуция.

¹ *Архиепископ Серафим (Самойлович) и Е. А. Тучков: подробности взаимоотношений*. Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви 2006. Вып. 3 (20). С. 129-135 Цитира се по: <http://cyberleninka.ru/article/n/arhiepiskop-serafim-samoylovich-i-e-a-tuchkov-podrobnosti-vzaimootnosheniya>

² Воспоминания М. Н. Ярославского (в записи священника Михаила Ардова) // Надежда: Душеполезное чтение. Вып. 18. Базель–М., 1994. С. 167. Цитира се по: *Сто дней Русской Православной Церкви под управлением Ярославского викария (комментарий в свете веры)*. Иерей Александр Мазырин, <http://www.sedmitza.ru/text/409247.html>

Не, трябва, вижда се, да го изпратим на Соловки ...“³ Тази зловеща закана този път не била изпълнена, може би защото Тучков вече бил постигнал своето. По същото време той обработвал и самия митрополит Кирил, който също така категорично отхвърлил предложенията му. Митрополит Сергей (Страгородски) обаче вече ги бил приел. След няколко дни архиепископ Серафим бил изпратен за гр. Углич – седалището на неговото викариатство – без правото да го напуска, митрополит Кирил бил отправен на ново тригодишно заточение дълбоко в Сибир, а митрополит Сергей бил освободен. Архиепископ Серафим с готовност предал своите пълномощия на по-старшия от него митрополит Сергей, който по това време все още се ползвал с голям авторитет и доверие сред епископата. Последвала известната рязка промяна на курса на управление на Църквата от страна на митрополит Сергей.

На 6 февруари 1928 година архиепископ Серафим подписал заедно с митрополит Агатангел (Преображенски), митрополит Йосиф (Петровиx) и още двама архиереи т. нар. Ярославско обръщение, насочено срещу Декларацията на митрополит Сергей (Страгородски) и неговата нова църковна политика.

На 20 януари 1929 година архиепископ Серафим издал Послание до цялата Църква. В него, като посочвал в какво се състои извършеното предателство, той фактически обявил митрополит Сергей – „така нареченият заместник на патриаршеския местопазител“ – за лишен от правото му да управлява Руската Църква.

³ *Архиепископ Серафим (Самойлович) и Е. А. Тучков: подробности взаимоотношений.* Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви 2006. Вып. 3 (20). С. 129-135 Цитира се по: <http://cyberleninka.ru/article/n/arhiepiskop-serafim-samoylovich-i-e-a-tuchkov-podrobnosti-vzaimootnosheniy>

Архиепископ Серафим напомнял, че той е предал пълномощията на управлението на митрополит Сергей. Логиката на Посланието е, че след като последният е изпаднал в „новообновленство“, отговорността за управлението отново се връщала върху Архиепископ Серафим. От своя страна той насочвал всички да се обръщат като към административен глава на Църквата към митрополит Йосиф (Петровѝх), от когото е приел пълномощията си. И той самият, и митрополит Йосиф към момента били на заточение, така че прехвърлянето на правата към него от митрополит Йосиф (поради ареста на последния) губило смисъла си и те се връщали към него. Сега вече Тучков изпълнил закана си и много скоро след излизането на Посланието архиепископ Серафим бил осъден на три години „за разпространяване на антисъветски документи“ и изпратен в Соловецкия концлагер. Отец Михаил Полски разказва, че в лагера владиката постоянно бил на тежките общи работи. Веднъж, докато подавал тухли на строежа на някаква сграда, паднал от скелето от втория етаж и счупил ребра. Срастването било несполучливо и владиката бил напълно инвалидизиран. След това го изпратили на материка на известната командировка „Май-губа“, където вече изпълнявал само инвалидни работи като пазач.⁴ Това станало през есента на 1931 г., което дава повод на някои изследователи да допускат, че може би още там са се срещнали с епископ Виктор,⁵

⁴ *Новые мученики российские*, т. 2, Протопресвитер Михаил Польский, Изд. Типография преп.Иова Почаевского, Джорданвилль, Нью-Йорк. U.S.A. 1957 г. Цитира се по: http://www.paraklit.org/eres/MP/Poljskiy.Novie_mucheniki_Rossiyskie.t.2.htm#_Toc313289048

⁵ Виж: *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 268.

за когото се знае, че от есента на 1930 година също бил командирован на Май-губа. Но това изглежда малко вероятно, тъй като лагерният срок на епископ Виктор изтекъл на 4 април 1931 година, а на 10 април той вече бил осъден на ново тригодишно заточение в Уст-Цилма. Той пътувал дотам по море и след това - по река Печора. Това означава, че е тръгнал, преди да прекъсне корабоплаването поради заледяването през есенно-зимния сезон, тоест най-късно в ранната есен на 1931 година. Най-вероятно двамата владици са могли да се срещат и да общуват, след като през август 1933 година епископ Виктор бил освободен от затвора в Сиктивкар и на път за Уст-Цилма престоял известно време в Архангелск. Архиепископ Серафим бил там на заточение от началото на месец юни 1933 година. Въпреки тежкото си здравословно състояние владиката не падал духом, а предприел енергични действия с цел да бъде придвижено обединяването на антисергианските сили върху надеждна канонична основа. Архангелск бил място, от където преминавали мнозина архиереи и свещеници след изтичането на лагерния им срок в Соловецкия лагер на път за вътрешността на страната или за ново заточение. Там имало и постоянно пребиваващи заточени клирици като самия архиепископ Серафим и известния отец Николай Пискановски, който станал негов доверен секретар и помощник. По различно време през този период през Архангелск преминали епископ Виктор (Островидов), епископ Дамаскин (Цедрик), епископ Партений (Брянских), мнозина свещеници и вярващи, осъдени по църковни дела. Провежданите разговори и обсъждания в различен състав в продължение на месеци имали за цел да бъде направен анализ на актуалното църковно положение, да бъдат очертани перспективите и съответно да бъде набелязана посоката, курсът, който

да се следва занапред. Като резултат бил съставен един важен документ, станал известен като „Деяние на Угличкия архиепископ Серафим (Самойлович)“. На запазеният от него екземпляр е поставена датата 17 декември (4 декември ст. ст.) 1933 година. Замисълът бил този документ да даде канонична и богословска оценка на действията на митрополит Сергей и с това да стане основа за едно общо съгласувано отношение на антисергианските сили към неговата политика. „Деянието“ -то има приемственост с предишния важен документ, издаден от архиепископ Серафим, неговото „Послание до цялата Църква“ от 1929 година. „Деяние“ -то подобно на „Послание“ -то е написано от позицията на архиерей, който носи върху себе си отговорността за централното управление на Руската Православна Църква. Логиката на втория документ е продължение на логиката на първия – след като митрополит Сергей е предал Църквата на нейните врагове, той губи правата по нейното управление, предадени му от архиепископ Серафим и те се връщат към последния. Затова именно владиката има каноничното правомощие да обяви, че лишава митрополит Сергей от молитвено общение със себе си и с всички православни епископи на Руската Църква, предава го на Църковен съд и му налага забрана за свещенослужение. Това е продължение на „Послание“ -то от 1929 година, в което архиепископ Серафим фактически обявявал отстраняването на митрополит Сергей от църковното управление. В „Деяние“ -то се определял и чинът за приема в църковно общение на епископите, единомислени с митрополит Сергей – той бил същият както за епископите отпаднали в обновленството. Подчертавало се, че глава на Руската Църква продължавал да бъде държаният в изолация от властите митрополит Петър (Полянски) и се определяло, че докато той нямал възможност да

се заеме реално с управлението на църковните дела, управлението преминавало, съгласно определенията на Поместния събор на Руската Православна Църква от 1917-1918 г. и актовете на светейшия патриарх Тихон към **най-старшия йерарх** на Руската Църква. Този израз несъмнено визирал Казанския митрополит Кирил (Смирнов), който в Завещанието на светия патриарх Тихон бил поставен на първо място сред тримата кандидати за местопазители на патриаршеския престол до избора на нов патриарх. Макар и издадено от името на архиепископ Серафим, „Деяние“-то било по-скоро съборен документ, съставен в резултат на съвещанията на заточените архиереи и клирици, проведени през втората половина на 1933 година в Архангелск. За значението на тези съвещания и на самия документ говори фактът, че понякога те биват наричани „Малък Архангелски катакомбен събор“.

Какво било участието на епископ Виктор в създаването на „Деяние“-то? Преки сведения за това няма, но има достатъчно данни, по които може да се съди, че неговото участие е било твърде значително. Преди всичко нека да отбележим, че той със сигурност е имал възможността да вземе участие в работата по изготвянето на проекта. Макар и по времето, от което е датиран документът – 17 декември (4 декември ст. ст.) 1933 година – владика Виктор вече да не е бил в Архангелск, преди това е имал достатъчно време на разположение по време на престоя си там, за да развие своите възгледи в беседи с архиепископ Серафим и заточеното духовенство, а също така и да формулира писмено основни положения на документа. Както беше казано малко по-горе, в Архангелск светител Виктор имал възможност да отслужи „няколко литургии“. Това не би могло да стане в рамките, примерно, на една седмица, особено в катакомбните условия, в които

служели – квартирата на отец Николай, представляваща таванска стаичка. С оглед на това, логично е да се предположи, че престоят на епископ Виктор в града е бил по-продължителен.

Що се отнася до неговото участие в изготвянето на „Деяние“-то, най-добре свидетелства за това съдържанието на самия документ. По-горе предадохме, така да я наречем, „разпоредителната“ част на документа. Преди нея, в около две трети от обема на текста, е изложена богословската оценка на възгледите и практическата дейност на митрополит Сергей. Тази оценка обосновава и наложените санкции. Самият архиепископ Серафим имал съзнанието, че обобщавал обвиненията на архиереите на Руската Църква отправени през годините след издаване на Декларацията към митрополит Сергей и неговия неканоничен Синод. След като изтъквал множеството увещания, отправени към митрополита от мнозина архиереи, клирици, богослови, и посочвал упоритото следване от негова страна на пагубната му за Руската Църква линия, той казвал: „В дейността на митрополит Сергей се прояви: според едни – узурпаторство (заграбване) на властта, което произведе разкол; според други – ерес, а според трети – и отстъпничество. Лично аз смятам, че митрополит Сергей узурпира властта, извърши разкол, изпадна в ерес и отстъпи от изповедничеството на Православието.“⁶

⁶ *Деяние новаго Священномученика Серафима Угличского*. Публ. и примеч. Н. Савченко. Православная Русь (Джордавилль) 1999. №9. С. 7. Цитира се по: <http://rpczsouth.org.ru/novomucheniki/svyashhennomuchenik-cerafim-samojlovich-arxiepiskop-uglichskij-1885-1937-zhizneopisanie-uveshhanie-i-pismo.html> В някои публикации документът се привежда под названието *Письмо ссыльным архиереям*.

По отношение на заграбването на властта в Руската Църква Казанският митрополит Кирил е оставил най-подробното и най-обосновано обяснение в какво се състои превишаването на правата и въобще цялостната каноническа несъстоятелност на положението на митрополит Сергей и неговия Синод. Той осветлил този въпрос в писмообмен със самия митрополит Сергей през 1929 година.

По отношение на разкола в Руската православна Църква, настъпил след издаването на Декларацията от 1927 година, всички видни йерарси и дори мнозина от тези, които останали в подчинение на митрополит Сергей били единодушни, че отговорността за последвалия разкол е именно негова.

Обвинението в ерес било отправено към митрополит Сергей от епископ Виктор. При това много по-рано, още преди болшевишката революция. През 1912 година като игумен на Зеленецкия манастир тогавашният архимандрит Виктор в статията си „Новите богослови“ подложил на основна критика богословските възгледи на митрополит Сергей за спасението, изложени в книгата му „Православното учение за спасението“, издадена през 1898 година. Според тези възгледи на действието на Божията благодат (както в отделните тайнства, така и изобщо в делото на човешкото спасение) се отреждало доста по-ограничена роля в сравнение с класическото светоотеческо учение и в същото време неправомерно се разширявало значението на автономната нравствена дейност на човека. Тясно свързани с това изкривяване на светоотеческото учение за спасението са възгледите на митрополит Сергей за Църквата, в която той виждал преди всичко земна организация, зависеща от човешките действия и не оставял място за действието на Божията благодат като основа и вътрешна сила на

църковния живот и спасението в Църквата. Епископ Виктор припомнял този свой анализ в писмо до епископ Авраамий (Дернов) от началото на 1928 година:

„Ние вярваме с детска простота, че силата на Църквата не е в организацията, а в Божията благодат.“

„Тук е налице и явно извращаване на същността на Църквата, а именно, нейното съзнателно приспособяване – на небесната Христова невеста – за служене на света, тоест на злото, защото светът в зло лежи.“

„Неговите (на митрополит Сергей – б. м., м. В.) заблуждения за Църквата и спасението на човека в нея ми бяха ясни още през 1912 г. И аз писах за него в старообрядческо списание, че ще дойде време и той ще разтърси Църквата. Така и стана.“⁷

Тези думи отразяват и разбирането на свещеноизповедник Виктор, че отклоненията от православната истина водят до тежки и дори преки последствия в живота на Църквата и обществото.

За изкривяването на догмата за спасението и учението за Църквата става дума и в известните петнадесет отговора на епископ Виктор, дадени в управлението на ОГПУ във Вятка на 18 януари 1928 година:

„**I-ви ВЪПРОС:** (Как може да се обясни от църковна и гражданска гледна точка появата на новото църковно течение – платформата на „възванието“ от 29 юли 1927 г.?)

⁷ Еп. Виктор (Островидов). *Письмо Авраамию, еп. Уржумскому// Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 305-306.

ОТГОВОР: От Църковна – с неправилното учение за Църквата и за делото на нашето спасение в Исус Христос (принципната заблуда на митрополит Сергей)...“

П-ри ВЪПРОС: (Как да се гледа на „възванието“, защо и прочее?)

ОТГОВОР: „Възванието“ е отдалечаване от истината на спасението. То гледа на спасението като на естествено нравствено усъвършенстване на човека (езическо философско учение за спасението) или иначе казано, като на основаване на царството Божие на земята, а за осъществяването на това безусловно е необходима външна организация.“⁸

Цялата тази концепция, представена синтезирано посредством същите, характерни за епископ Виктор изрази, откриваме в тезиса на „Деяние“-то на архиепископ Серафим (Самойлович), в който се квалифицирало **еретическото учение** на митрополит Сергей:

„Със своите деяния митрополит Сергей изкриви учението за Спасението в Църквата, намирайки спасението само във видимата организация на Църквата, като по този начин отхвърли вътрешната сила на Божията благодат, при която Църквата може да съществува и в пустинята.“⁹

⁸ *Отвѣты Преосвященнаго Виктора, епископа Ижевскаго и Вотскаго (он же Глазовскій), на 15 вопросов ОГПУ по поводу „Возванія“ митрополита Сергѣя от 29 июля 1927 года// Вятскій исповѣдник: святитель Виктор (Островидов), Сикорская Л., Братонезж, М., 2010, сс. 309-310.*

⁹ *Деяние новаго Священномученика Серафима Уличскаго.* Публ. и примеч. Н. Савченко. Православная Русь (Джордавилль) 1999. №9.

Поначало не са много изповедниците, които обръщат специално внимание на тази страна на сергианството и го квалифицират като ерес. А епископ Виктор е може би единственият, който на базата на задълбочен богословски анализ не само очертавал догматичните заблуди във възгледите на митрополит Сергей, но проследявал връзката им с произтичащата от тях характерна сергианска еклесиология. Този подход на владика Виктор е толкова специфичен, че свидетелства ясно, че разработването на този тезис от „Деяние“-то без съмнение е негово дело.

Следващият тезис квалифицирал поведението на митрополит Сергей като отстъпничество – отново оценка, изразявана нееднократно от епископ Виктор в различни послания. Така например във второто си писмо до митрополит Сергей от 16 декември 1927 година той написал: „Вашето „Възвание“ от 16 юли (ст. ст.) ... представлява прискърбно отричане от спасението или отричане от Самия Господ Спасител... Този грях, както свидетелства Божието Слово, не е по-малък от които и да било ерес и разкол, а е несравнено по-голям“¹⁰.

За отстъпничеството на митрополит Сергей и съмишлениците му епископ Виктор говорил и в „Писмо до ближните“ (декември 1927 г.):

„Кого предадоха подписалите възванието и от кого се отрекоха те...“ (Деян. 14:13). Те се отрекоха от Светата Православна Църква, която винаги във всичко е чиста и свята и няма в себе си сквернота или порок, или каквото и да било подобно нещо (Еф. 5:27).“¹¹

¹⁰ Еп. Виктор (Островидов). *Второе письмо епископа Глазовского Виктора митрополиту Сергию*// *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 292-293.

¹¹ Еп. Виктор (Островидов). *Писмо к ближним* // *Вятский*

„И ако сега, чрез Възванието, Църквата се обединява с гражданската власт, то това не е просто външен маньовър, но заедно с тежкото поругаване, с унищожаването на Православната Църква тук е извършен и най-големия грях на отричане от Истината на Църквата, който грях не може да бъде оправдан от постигането на каквито и да било земни блага за Църквата“¹², която е „дом на вечното благодатно спасение“.

Освен самите характерни за светител Виктор мисли и изрази в полза на неговото авторство на този тезис говори и тясното му смислово обвързване с предходния тезис: идеята на смисловата връзка е, че именно еретическите възгледи на митрополит Сергей го довеждат до несравнено по-тежкия грях на отстъпничеството:

„Отстъпничеството произтича от еретическото учение на митрополит Сергей за спасението и за Църквата, като земно учреждение, за съществуването на което може да се правят всякакви отстъпки, с което се изопачава самият призив на Христос към изповедничество.“¹³

Сякаш, за да не остане никакво съмнение за авторството на владиката, в края на тезиса, както се вижда, е добавена характерната му концепция, че с еретическия възглед за Църквата на митрополит Сергей се „изопачавава самият призив на Христос към изповедничество“.

исповедник: святител Виктор (Островидов), Сикорская Л., Братонеж, М., 2010, с. 295.

¹² Пак там, с. 296.

¹³ *Деяние новаго Священномученика Серафима Угличского.* Публ. и примеч. Н. Савченко. Православная Русь (Джордавилль) 1999. №9.

В „Писмо до ближните“ епископ Виктор написал: „Приятели мои, ако ние истински вярваме, че извън Православната Църква няма спасение за човека, то когато се извращава нейната истина, не можем да оставаме безразлични, нощни нейни почитатели, а трябва да изповядваме пред всички истинността на [Православната] Църква.“¹⁴

Възгледите на владиката за изповедничеството били развити подробно и в протокола от разпита след арестуването му през месец април 1928 година. Следователят проявил особен интерес към тази тема, защото съзрял в нея възможност да „уличи“ светителя в „клевета“ срещу съветската власт – щом имало изповедничество, значи се твърдяло, че имало и гонение, а такова нещо в Съветска Русия, в която била обявена свобода на религията, не можело да има. Били поставени няколко въпроса за изясняване на позицията на светителя, на които той отговорил подробно.

Но може би най-точно и синтезирано възгледът на светителя за връзката между отстъпничеството на митрополит Сергей, догматичните изкривявания в неговото учение за Църквата и спасението от една страна, и отказът му от изповедничество, от друга, е представен в обръщението на владика Виктор към Вятското духовенство от 28 февруари 1928 г.:

„Отстъпниците превърнаха Божията Църква от съюз за благодатно спасение на човека от греха и вечната гибел в политическа организация, която съединиха с организацията на гражданската власт за служене на този свят, лежащ в зло (1Йоан. 5:19). Едно нещо е лоялността на отделните вярващи по отношение на гражданската

¹⁴ Еп. Виктор (Островидов). *Письмо к ближним// Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 298.

власт, съвсем друго нещо е вътрешната зависимост на самата Църква от гражданската власт. При първото положение Църквата запазва своята духовна свобода в Христос, а вярващите стават изповедници при гонения срещу вярата; при второто положение тя (Църквата) е само послушно оръдие за осъществяване на политическите идеи на гражданската власт, а изповедниците стават вече държавни престъпници ... За митрополит Сергей вече не може въобще да съществува самият подвиг на изповедничеството на Църквата ...¹⁵

Много ярко доказателство за значителното участие на епископ Виктор в съставянето на съборния документ „Деяние на Угличкия архиепископ Серафим (Самойлович)“ е неговият собствен последен архипастирски акт. Той представлява послание към неговото паство, което е написано през пролетта на 1934 г., тоест, два-три месеца след „Деяние“-то и малко преди кончината му. В това послание не само се възпроизвежда голяма част от съдържанието на „Деяние“-то, но на места изразите се повтарят почти буквално. Това може да бъде лесно установено при съпоставянето на паралелни места от двата акта:

¹⁵ Еп. Виктор (Островидов). *Обращение владыки Виктора к духовенству// Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, с. 317-318.

Из Деянието на архиепископ Серафим	Из Посланието на епископ Виктор
<p>...митрополит Сергей произнесе хула срещу Църквата, и в Нейно лице, срещу изповедниците, а с разрушаването на Църквата - и хула срещу Светия Дух</p>	<p>Сразрушаването на Църквата заедно с предателството митрополит Сергей отправи и тежка хула срещу Светия Дух</p>
<p>С Указ от 8/21 октомври 1927 г. митрополит Сергей, съвместно със своя така наречен Синод, въведе нова формула за поменаване и с това изопачи самия чин на богослужението и наруши неговия вътрешен дух, като смеси синовете човешки със синовете Божи.</p>	<p>...митрополит Сергей съвместно със своя Синод, с Указ от 8 (21) октомври 1927 г. въвежда и нова формула на поменаване. Като смеси в едно във великото и най-свято тайнство на Евхаристията, въпреки Божието слово, „верните с неверните“ (2 Кор. 6:14-18) ... митрополитът с това свое богохулство нарушава молитвения смисъл на великото тайнство...</p>

Очевидно епископ Виктор заел от съборния документ „своите“ формулировки и ги възпроизвел в своето собствено послание. В подкрепа на това говори не само фактът, че тези идеи в сходни изрази са изложени и в по-ранни документи на Вятския изповедник, както видяхме това по-горе, но също така и езикът,

характерният изказ на владика Виктор, който е много лесно разпознаваем. „Послание“-то на епископ Виктор явно било замислено като „подрепящ“ акт спрямо „Деяние“-то на архиепископ Серафим. За това говори фактът, че в посланието си Вятският светител възпроизвеждал и множество текстове от „Деяние“-то, които не принадлежали към собствено богословската му част и за които е по-малко ясно, доколко са резултат от неговото участие в съставянето на съборния документ:

Из Деянието на архиепископ Серафим	Из Посланието на епископ Виктор
Редица увещания на архипастири, богомъдри отци и праведни мъже на Руската Църква не приведоха към осъзнаване митрополит Сергей, който с пагубната си дейност продължава да разтърсва основите на православието.	Редица увещания на архипастири, богомъдри отци и праведни мъже на Църквата в течение на много години не принесоха полза, не приведоха митрополит Сергей към осъзнаване на извършения от него грях и не възбудиха разкаяние в неговото сърце.

<p>...обявяваме митрополит Сергей за лишен от молитвено общение с нас и с всички православни епископи на Руската Църква, предаваме го на църковен съд с налагане на забрана за свещенослужение.</p>	<p>...обявяваме бившия митрополит Сергей за лишен от молитвено общение с нас и с всички верни на Христос и Неговата Света Православна Църква и го предаваме на Божия съд.</p>
<p>Настоящото деяние извършваме в строго съзнание за нашия архипастирски дълг да стоим в послушание на Христовата Църква, в подчинение на църковните правила на Вселенските и Поместните Събори и на Събора на Руската Църква от 1917-18 г., възглавявана от нашия патриаршески местопазител Крутицкий митрополит Петър.</p>	<p>Настоящото деяние в допълнение към порано направените от нас през 1927-28 г. заявления извършваме в строго съзнание за нашия архипастирски дълг пред нашето паство, всички верни чедра на Православната Църква, като стоим в послушание на Христовата Църква, в дължимото подчинение на правилата на Вселенските Събори и Събора на Руската Църква от 1917-18 г., възглавявана сега от патриаршеския местопазител, Крутицкий митрополит Петър и неговия заместник, Угличкия архиепископ Серафим.</p>

Бихме могли да обобщим следното: несъмнено „Деянието“-то е съборен документ и такъв е и неговият замисъл – да отразява съборната позиция на епископите изповедници. Документът е плод на колективен труд и като идеи, и като редакция. В него на епископ Виктор принадлежи собствено богословската част. В другите му части се откриват и друг почерк, и друг подход, нехарактерни за него. Така например акуратното посочване на нарушенията на правилата на светата Църква, извършени от митрополит Сергей и подвеждането на конкретните му деяния под съответните канони не са присъщи на владика Виктор. Неговите собствени архипастирски послания изобилстват с цитати от светото Писание, на което той очевидно не просто е отличен познавач, но го носи и в сърцето си. В същото време прави впечатление почти пълното отсъствие на позоваване на каноните, което би било естествено в ситуацията на острото противопоставяне и взаимното оспорване на законността на действията на страните. Това е дотолкова характерно за подхода на епископ Виктор, че дори и в „Послание“-то си от пролетта на 1934 г., което възпроизвело по-голямата част от „Деяние“-то на архиепископ Серафим (Самойлович), той не повторил нито едно от позоваванията на каноните, включени в „Деяние“-то.

В заключение си струва да обърнем внимание на един интересен детайл, който се разкрива при съпоставянето на едно от паралелните места в двата документа, приведено по-горе:

Из Деянието на архиепископ Серафим	Из Посланието на епископ Виктор
<p>С Указ от 8/21 октомври 1927 г. митрополит Сергей, съвместно със своя така наречен Синод, въведе нова формула за поменаване и с това изопачи самия чин на богослужението и наруши неговия вътрешен дух, като смеси синовете човешки със синовете Божии.</p>	<p>„Като изпълнява мярата на греха си“, митрополит Сергей съвместно със своя Синод, с Указа от 8 (21) октомври 1927 г. въвежда и нова формула на поменаване. Като смеси в едно във великото и най-свято тайнство Евхаристията, въпреки Божието слово, „верните с неверните“ (2 Кор. 6:14-18), Светата Църква и борещите се на смърт с нея врагове, митрополитът с това свое богохулство нарушава молитвения смисъл на великото тайнство <i>и разрушава неговото благодатно значение за вечното спасение на душите на православно вярващите. От тук и богослужението става не просто безблагодатно, поради безблагодатността на свещенодействицията, но то става и мерзост в Божиите очи, а затова и извършващият го и участващият в него подлежат на категорично осъждане.</i></p>

Краят на абзаца в „Послание“-то на епископ Виктор, даден в таблицата в курсив и получерен шрифт, отсъства в „Деяние“-то на архиепископ Серафим. Тази част от текста отразява строгата еклесиологична позиция на епископ Виктор, който смятал съвсем определено митрополит Сергей и подчиняващите му се за отпаднали от Божията благодат и извършваните от тях тайнства за недействителни. Архиепископ Серафим споделял като цяло това виждане, но изглежда имал съображения да не изтъква този извод. Затова и той не е включил в изданието от негово име документ концепцията на епископ Виктор, в тази ѝ част. Владика Виктор от своя страна очевидно е останал верен на своето разбиране, защото го е изразил в собственото си послание. Въпреки тези тактически различия в отношението към сергианското отстъпничество Вятският изповедник не само признавал над себе си властта на архиепископ Серафим като управляващ в момента Руската Църква, но и малко след това, преди смъртта си, именно на него предал и грижата за своето собствено паство¹⁶, което говори вече не само за формално признаване, но и за дълбоко духовно доверие.

¹⁶ Сведения за това се откриват в протокола от разпита на епископ Дамаскин (Цедрик) от 1936 г. Той заявява пред следователя, че за временно управляващ Вятска епархия признава Угличкия архиепископ Серафим, защото това пълномощие му е предал преди смъртта си Вятският епископ Виктор. Виж: *Истинный воин Христов. Книга о священномученике епископе Дамаскине (Цедрике)*. Косик О. В., М.: Изд-во ПСТГУ, 2009. С. 199.

НЕРИЦА

През есента на 1933 г. епископ Виктор се завърнал от Архангелск в Уст-Цилма, където отдавна го очаквали монахиня Ангелина и инокиня Александра. Но той не можел да остане там. За новото му заточение било избрано още по-затънтено място в същия край. „Къде още ще Ви изпратят, владико, къде?“ – питали го сестрите. „Ами, ето, в Нерица...“. Нерица било съвсем малко и труднодостъпно селце на тридесет километра от Уст-Цилма, нагоре по течението на Печора, на нейния ляв приток, малката река Нерица. До селото нямало организиран транспорт и не се получавала поща. Така владиката бил лишен от пратките, които вярващите от Вятския край продължавали да му изпращат. Храмът в селото бил затворен отдавна, други заточени клирици там нямало. Местните хора били вече откъснати от вярата. Властите разчитали, че изпращат епископа в една враждебна среда, където никой с нищо няма да го подпомага. Изповедникът бил осъден на бавно и мъчително умирање.

Междувременно срокът на заточение на двете монахини бил изтекъл и те можели да заминат, но решили друго: „Ние сега сме свободни, владико, и няма да Ви оставим, където и да Ви изпратят.“ Тази преданост била голямо утешение за светителя. Решено било инокиня Александра да замине с него за Нерица, а монахиня Ангелина да остане в Уст-Цилма, за да организира препращането на помощите за владиката, благодарение на които можели да оцелеят в суровите условия на новото заточение.

В Нерица властите настанили епископа в дома на председателя на селсъвета, който бил активен комунист и пръв организатор на колхоза по тези места. С владиката ги делеяла само една дървена стена, зад която

постоянно високо се чувал грамофон. Веднъж владиката го прекръстил през стената, грамофонът паднал и се счупил, а той се притеснил – какво ли ще си изпати, ако стопанинът разбере кой е „виновен“ за това? Но, естествено, нямало как да разбере. Повече не поправили грамофона и станало тихо.

В своето жизнеописание на свещеноизповедник Виктор игумен Дамаскин (Орловски) казва следното:

„Собствениците на дома, в който живял епископ Виктор, обикнали добрия, благоразположен и винаги вътрешно радостен владика и хазяинът често идвал при него в стаята, за да поговорят за вярата.“

Всъщност в този дом живеели две родствени семейства, тъй че не е ясно за кого от двамата хазяи се отнася казаното от игумен Дамаскин – за председателя на селсъвета или за другия. Ето още някои сведения, които игумен Дамаскин споделя за няколкомесечното пребиваване на епископ Виктор в Нерица:

„Животът в селото в условията на Севера, още повече след като била проведена колективизацията и почти всички продоволствени запаси били пренесени от селата в градовете, станал необикновено тежък: настъпил глад, а с него и болест, от които мнозина умрели през зимата на 1933-1934 години. Била на умиране и дъщеричката на хазяина, момиченце на дванадесет години. Епископът получавал от време на време колети от своите духовни чеда от Вятка и Глазов, които почти изцяло раздавал на нуждаещите се жители. От полученото той подкрепял по време на болестта и дъщерята на хазяите, като ѝ носел всеки ден по няколко късчета захар и горещо се молел за оздравяването ѝ. По молитвите на епископа изповедник момичето започнало да се поправя и оздравяло.

В селото преди гоненията имало православен храм, но наред с това, както и в родната на владиката Саратовска епархия, живеели и множество старообрядци, чиито прадеди пристигнали тук от централна Русия, но даже и те, като виждали какъв праведен и подвижнически живот води епископът, неволно се прониквали от уважение към него и никога не си позволявали да му се надсмиват или да се опитват да завързват празни спорове.

След суровата зима, която тук преминава почти изцяло в тъмнина и здрач заради краткия зимен ден, през който е невъзможно да се отдалечиш от селото, без риск да се заблудиш, с настъпването на пролетта преосвещеният започнал често и задълго да се усамотява в гората. Всичко наоколо все още било покрито със сняг, но вече било по пролетному светло и понякога сред мрачните облаци се показвало слънцето, от всички страни владиката бил заобиколен от борове и ели и всичко това заедно с безкрайния простор създавало страшното усещане за величието на Божието творение и на Самия Творец.¹

Дъщерята на единия от хазяите, тогава осемгодишна, през 2010 година си спомня:

„Дядото беше все на улицата, ту дърва приготвя, ту слиза до реката за вода. Носеше ни вода, помагаше ни. Родителите ни ходеха на работа в колхоза, а ние, децата, трябваше да носим вода. Като отнесе своите ведра, след това се върне, взема и нашите и ги носи. Много ведра ни е пренесъл.

¹ *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века.* Составленные игуменом Дамаскином (Орловским). Апрель. Тверь. 2006. Сс. 174-212.

Изтичаш навън, погледнеш ... Аз бях малка, от всичко се боях ... Често го виждах. С кожух, невисок на ръст, с брадичка. Монашките бяха по-млади. Стоят в ъгъла, молят се. Помня, така мъничко откrexнеш вратата, надникнеш...“

От Нерица владиката написал на 23 февруари 1934 година последното достигнало до нас писмо – споменатото по-горе писмо до Помполит, наричан още политическият Червен кръст. То съдържало молба за помощ – за съдействие пред властите за установяване на истината по неговото дело и отмяна на присъдата. Писмото било препратено от монахиня Ангелина от Уст-Цилма в Москва. То било регистрирано в архива на Помполит на 4 май 1934 г. – два дни след смъртта на светителя.

За неговата кончина е запазен следният разказ, предаден от близки на двете монахини:

„Той поживял в Нерица малко, само пет месеца... В края на април монахиня Ангелина получила писмо: ‚Майко Ангелина, ела. Тази неделя имахме сърдечна мъка. Тримата може би по-лесно ще я преживеем.‘ Тя пристигнала в събота. В понеделник той починал². Когато пристигнала, той бил в съзнание. Там имало и свещеник. Следял всичко, бил изпратен, следял всичко, което се говори, за да се хване за нещо... Може би нещо ще каже... Той пристигнал, когато владиката се разболял. Погледнал го и казал: ‚Менингит‘.³

² В спомените на сестрите или при предаването им е допусната неточност. През 1934 г. Пасха е била на 8 април (н. ст.). Следователно 2 май (н. ст.), денят на кончината на епископ Виктор, е бил не понеделник, а сряда, когато е бил празникът Преполовение.

³ Според игумен Дамаскин този свещеник бил и лекар. По понятни съображения игуменът не пояснява, че той е бил сергианин, нито

Опелото било отслужено задочно. Събрали се по-късно у същия този свещеник Николай, заточен в Архангелск и отслужили опелото задочно. Искали да го погребат в Уст-Цилма, защото Нерица е много глухо място. Но било вече втори май. Започнало топенето на снеговете, а трябвало да се пътува по реката. Сестра Ангелина пристигнала с кон и шейна. Решили – ще го облечем и ще го караме като болен, няма да казваме, че е умрял. Потеглили. Вървели, вървели, а водата от планините се лее, лее... Снегът на реката бил все още дебел, но станало невъзможно да се пътува повече по реката. А не можели вече да обърнат шейната назад. Снегът бил вече съвсем мокър... Сестра Ангелина се върнала назад в Нерица за помощ. Избавили ги двама мъже, които дошли с лостове. Казали, че тук всяка година потъват хора, тъй като водата върви от бреговете под леда, а после ледът пропада.

Докато матушка Ангелина вървяла, търсела помощ, минало време, защото те били изминали три километра. Снегът се топял... Над леда на реката със снега имало вече и вода. Когато вървели обратно, ледът вече се цепел. Мъжете подложат лостовете и отхлабят юздата на коня, той прескочи и след това дръпне и прехвърли и шейната. Така преминавали. Лостовете са дълги прътове. Такова мъчение било.

Александра, докато чакала в шейната посред реката, паднала на колене и се хванала за нозете на покойния владика: „Владико, на нас с теб гроб ще ни бъде Печора!“

Пристигнали обратно и го погребали в Нерица. Мъжете помогнали, изкопали гроба. Там е пясък, бял

предава нещо за поведението му край смъртния одър на епископ Виктор.

пясък...“⁴

В своята книга игумен Дамаскин предлага друга версия:

„Сестрите положили тялото на епископа в шейна и отпътували от селото. След като изминали известно разстояние, конят спрял, отпуснал глава на пряспата и не искал да върви по-нататък. Всичките им усилия да го накарат да тръгне били безуспешни – трябвало да обърнат и да се върнат в Нерица и да погребат епископа на малкото селско гробище.“⁵

При съпоставяне на двата разказа, версията на Л. Сикорска изглежда много по-достоверна в сравнение с тази на игумен Дамаскин. В нейна полза говори не само подробното и правдоподобно повествование, но също и източникът – преразказ на случая от близки на двете сестри, които го знаели лично от тях. Игумен Дамаскин не посочва източника на сведенията си. И двамата изследователи са единомисленици, че сестрите са скрили от местните жители, че епископът вече е починал. Единомисленици са и за мотивите им да положат усилия да го погребат в Уст-Цилма, а не в Нерица, тъй като Нерица било трудно достъпно и глухо селце и те се страхували, че гробът на владика Виктор ще се загуби, като няма да има кой да го поддържа. Оказало се обаче, че именно в Нерица гробът бил запазен, а в районното село Уст-Цилма съществуващото към този момент гробище по-късно било унищожено. Що се отнася до това, че сестрите скрили от местните жители, че епископът вече е починал, а го карали като „болен“, то

⁴ *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 260.

⁵ *Жития новомучеников и исповедников Российских XX века*. Составленные игуменом Дамаскином (Орловским). Апрель. Тверь. 2006. Сс. 174-212.

причината очевидно е, че местните хора трудно биха разбрали такъв „каприз“ – да се предприеме толкова опасно пътуване, само за да бъде погребан един мъртвец на друго място.

Игумен Дамаскин предава и следната случка:

„Малко преди четиридесетия ден от кончината на светителя монахиня Ангелина и инокиня Александра се обърнали към хазяина на дома с молба да налови риба за поменалната трапеза, но той отказал, като казал, че сега не е време за риболов поради широкия разлив на реката, когато хората от къща до къща плават на лодки. Тогава светителят се явил насън на хазяина и три пъти го помолил да изпълни тяхната молба. Но и в съня рибарят се опитвал да обясни на епископа, че нищо не може да направи поради разлива. И тогава светителят казал: „Ти се потрудѝ, а Господ ще изпрати.“ Рибарят послушал и отишъл на реката да лови риба. Станало по думите на епископа. Чудесният улов направил силно впечатление на рибаря и той казал на жена си: „Не обикновен човек е живял у нас.“⁶

Л. Сикорска предава следния разказ:

„На четиридесетия ден те се върнали в Уст-Цилма, в този дом, в който живели. Хазяите разказали как снахата Настя тръгнала по стълбата за втория етаж, а там като че на тамян мирише! Тя: „Мамо, мамо, мирише на тамян, както сякаш владиката е служил!“ Владиката, докато бил жив, служил в къщи. А това било именно в деня, когато владиката умрял – била душата му...“⁷

След четиридесетия ден сестрите заминали за град Глазов, макар че там не познавали никого – така бил благословил владиката. В Глазов се устроили

⁶ Пак там.

⁷ *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов), Сикорская Л., Братонез, М., 2010, С. 260.*

благополучно, веднага ги приели вярващи от паството на епископ Виктор. В откритите храмове, както и повечето от „викторианците“, те не ходели. Пък и още след като се разбрало за пристигането им, един от местните свещеници обявил в храма: „Пристигнали са викторианци, не общувайте с тях!“ Сестрите се молели в къщи, приемали светите тайнства от катакомбни – „йосифлянски“ и „викториански“ – свещеници.

През 1960 г. монахиня Ангелина и инокиня Александра предприели пътуване до гроба на епископ Виктор. И през тези години Северният край бил все така недостъпен поради липсата на пътища и съществувал само воден транспорт. Сестрите трябвало да пътуват отново с параход по Печора, само че този път не от Северния ледовит океан, а от обратната посока, от вътрешността на страната. С влак стигнали до станция на горното течение на реката и продължили с параход надолу по течението към Уст-Цилма. Преди това параходът спрял на устието на река Нерица, откъдето местните жители се прехвърляли на лодки и се отправяли към едноименното село, малко по-нагоре по течението на притока. Така стигнали до селото и сестрите. Отишли на гробището. Намерили паднал на земята кръста на гроба на владика Виктор. На него ясно личал надписът, изрязан с нож от инокиня Александра преди погребението: „Островидов“. Вдигнали кръста, почистили обраслия гроб. Дълго не могли да си тръгнат от това свято за тях място. След това се запознали със семейство от селото (мъжът бил на име Виктор), което поело грижата за гроба. Оградили го и така той бил запазен. Монахиня Ангелина дошла още три пъти до Нерица. Пътували до гроба и мнозина от Вятка, където помнели владика Виктор и го почитали като светец още преди прославлението му.

И двете сестри починали през 1979 г. И на двете опелото отслужил известният катакомбен свещеник о. Михаил Рождественски. Две години след кончината им, през 1981 година, Руската Православна Задгранична Църква прославила епископ Виктор като свещеноизповедник в сонма на руските новомъченици и изповедници.

ЕПИЛОГ:

СВЕЩЕНОИЗПОВЕДНИК ВИКТОР И СЪСТОЯНИЕТО НА СЪВРЕМЕННОТО ПРАВОСЛАВИЕ

Мощите на свещеноизповедник Виктор били разкрити през 1997 г. За да бъдат разбрани необичайните обстоятелства, при които се извършило това, трябва да имаме пред вид начина на живот и атмосферата в село Нерица през съветския период. Ето едно описание от края на 70-те години на ХХ век:

„Селището Нерица – с двеста къщи – се оказва типично „забравено от Бога място“ със забравили Бога местни жители. Клуб на мястото на бившата църква, пиянски бит... Гробището по това време се беше оказало в центъра на селището и беше „парк за отдих и култура“ без никакво преувеличение. На гробовете пиеха алкохол, а момченцата си играеха на техните игри.“¹

През лятото на 1997 г. йеромонах Дамаскин (Орловски) от Московската патриаршия се отправил с група вярващи към далечния Северен край, село Нерица, Уст-Цилемски район, с цел да разкрият и пренесат мощите на свещеноизповедник Виктор. Ето описание на събитието от участник в експедицията:

„Някога това е било старообрядческо селище, но в края на ХХ век сред хората тук вече господстваше идеологията на духовното нищо. До мястото се добрахме на

¹ *На златом свете*. «Вера»-«Эском» Христианская газета Севера России май`01, 1-й вып. № 386 <http://www.rusvera.mrezha.ru/386/main.htm>

военна ГАЗ-ка. Отседнахме в дома на председателя на селсъвета Марян Марянович, в същия този дом, в който живял по време на заточението си Виктор (Островидов).

На село събития от много по-малко значение предизвикват всеобщия интерес. А сега трябваше да се случи нещо съвсем необичайно за живота в Нерица.

Около обраслия с мъх, напукан дървен кръст с триъгълна стреха над него, край стария гроб се събраха всички местни „разбойници“ и наобиколиха малката група копаещи начело със свещеника. Едва ли може да се намери случай на разкриване на мощите на светец, протичащо в по-несъответстваща обстановка. Пиянски ругатни. Сквернословия. Подигравки. Хули. Заплахи: „Копайте, копайте... по-дълбоко... тук и ще ви закопаем“. Осем часа враждебни викове, надзъртане отгоре, събаряне на пръста обратно... Особено се стараеше един – главният. Подстрекаваше другите, когато притихваха. Когато стигнахме до ковчега, о. Дамаскин пречупи прогнилата дъска и я изхвърли нагоре – дъската улучи главния. „Край – помислих си – край на всичко! Сега ще заровят гроба...“ Но светител Виктор направи чудо.

Главният не зарева, не се вбеси, а неочаквано се отдалечи настрана, притихна, замисли се и сякаш изтрезня. Притихнаха и останалите „разбойници“. О. Дамаскин отслужи панихида.

Мощите са нетленни! – обяви той.²

Някои от жителите на селището пожелали да се кръстят. След това мощите на свещеноизповедника били откарани в Москва, а на 2 декември 1997 били пренесени в град Киров – бивш Вятка, в женския манастир „Света Троица“. През 2005 г. населничките на манастира

² Пак там.

се преместили във възстановения Преображенски манастир, където сега се намират мощите на светителя, изложени за поклонение.

Неизбежно възниква въпросът: как в Московската патриаршия успяват да съчетаят почитанието на изповедниците и мъчениците, осъдили църковната позиция на митрополит Сергей като предателство на Църквата, с одобрението на същата тази църковна позиция? Един пример на такова „съчетаване“ вече разгледахме – фалшификацията на митрополитите Мануил (Лемешевски) и Йоан (Сничъов), според която мнозина от изповедниците са се „примирили“ в края на живота си с митрополит Сергей.³ Този подход е все пак по-последователен: или са се примирили със Сергей и могат да бъдат почитани от неговите последователи, или се признават за починали в „разкол“ – като например митрополит Йосиф (Петровъх) – и не се почитат. Разбира се, тогава трябва да се фалшифицират множество биографии, защото би се оказало, че почти няма авторитетен архиерей, който да е останал в общение със сергианския Синод в края на 20-те и през 30-те години на ХХ век. Това е било лесно да се направи от сергианската историография и не е можело да бъде опровергано по времето на комунизма поради абсолютния контрол върху информацията и публикациите от страна на властите. Инерцията на този подход, както видяхме по-горе, се усеща дори до наши дни – Московската патриаршия и до сега прославя само изповедниците и мъчениците, които според Лемешевски и Сничъов са се „примирили“ с митрополит Сергей. Но от деветдесетте години на ХХ век насам бяха публикувани множество документи и бяха издадени множество изследвания, които очертават истинската история и

³ Виж: Глава XI. Соловецкият концлагер, раздел Сергианската църковна историография за епископ Виктор.

факти, така че вече трябвало да се търси друг подход. Трябвало да се съчетае отстояването на сергианската идеология с включването в сергианския месецослов на изповедниците и мъчениците, които са се борили за свободата на Църквата срещу сергианското предателство. Ето един пример за такъв опит по повод почитанието на епископ Виктор (Островидов):

„Като прекрачихме в ХХІ век, ние, православните християни от Московската патриаршия, разбираме, че до голяма степен благодарение на този документ⁴ Църквата е могла легално да съществува в безбожната държава. Нещо повече, ние в известна степен можем да се смятаме за сергиани. Нещо повече, ние можем да си позволим да осъдим хората, които не са приели навремето Декларацията на Сергей, като са я сметнали за прекалено лоялна към властите. Но именно сега, след като е минало време, въоръжени с фактите, ние трябва да признаем: и двата пътя са били правилни. Страданието, мъченичеството, изповедничеството са съединили тези два пътя в един.

Епископ Виктор бил сред тези, които не приели декларацията, изпратил я обратно и застанал в опозиция на митрополит Сергей. Като смятал декларацията за твърде съглашателска, владика Виктор съставил „Послание до пастирите“, в което направил разграничение между лоялността към властите на отделните вярващи и на цялата Църква. ... Този период от живота на владика Виктор, периодът на противостоене с митрополит Сергей, изобилства с взаимни обвинения и упреци. И сега, за съжаление, съществува изкушението отново да започнат споровете за правилността на едни или други решения в миналото и днес. Но нека да не

⁴ Има се пред вид известната Декларация на митрополит Сергей (Страгородски).

забравяме колко отдалечена е кабинетната теория от ежедневието и колко по-трудно е, докато се намираш в месомелачката, да поемеш тежестта на отговорното решение.⁵

Както се вижда, в този модел на „примирение“ схемата изглежда така: Църковната политика на митрополит Сергей е безусловно правилна, тя е дала възможност на църквата да съществува легално в съветската държава. Но не бива да осъждаме тези, които са отхвърлили Декларацията на митрополит Сергей. Тях ги оправдават страданията им за вярата. Именно те са основание да бъдат присъединени към сонма на мъчениците и изповедниците, макар и църковната им позиция да не е приемлива – доколкото тя би поставила църквата в невъзможност да съществува легално в съветските условия. Казаното в пълна мяра се отнася и за епископ Виктор, който, според автора, очевидно е сбъркал, както и всички единомислени с него, в момента на поемането на „тежестта на отговорното решение“ – доколкото неговата позиция е противоположна на „правилната“ позиция на митрополит Сергей и неговите последователи. Но тук трябва да бъде проявено „разбиране“ – поначало намирането на „вярното“ решение е нещо доста трудно, „докато се намираш в месомелачката“. Споровете „за правилността на едни или други решения“ трябва да оставим на миналото (като не забравяме кое е „правилното“ решение), сега всички са „наши“. Има избор за всеки вкус.

Излишно е да се коментират тези разсъждения, които са построени върху основните постулати на сергианската идеология. Хората, които споделят подобно

⁵ *На златом свете*. «Вера»-«Эском» Христианская газета Севера России май`01, 1-й вып. № 386 <http://www.rusvera.mrezha.ru/386/main.htm>

мислене, могат да смятат себе си не „в известна степен“, както казва авторът на тези разсъждения, а в пълна степен за сергиани. Тази схема на „съвместяване“ на несъвместимото е напълно в рамките на сергианското „предание“. И е напълно несъвместима с автентичното предание на Светата Православна Църква.

В интерес на истината и за пълнота трябва да кажем, че в Московската патриаршия се среща и друг тип осмисляне на подвига на новите мъченици и изповедници. Той се отличава с по-голяма честност, не се опитва изкуствено да смеси и „примири“ предателството и изповедничеството, отнася се критично към сергианската църковна политика и отдава правото на изповедниците, борили се срещу нея. Но за съжаление, не може да се каже, че това е оформено направление или тенденция. По-скоро става дума за отделни гласове, за отделни изследователи, които при това, не отиват отвъд ясно очертаните рамки на политкоректността към съвременната Московска патриаршия. А от това истината несъмнено страда.

За съжаление, „присвояването“ на образа на светец Виктор и приспособяването му за нуждите на собствената идеологическа доктрина е характерно не само за последователите на сергианството. Името на Вятския изповедник, неговите еклесиологически оценки за сергианството са любимо знаме на мнозина съвременни ревнителите „не по разум“. На тях особено им допада категорично изразеното становище в писмата и посланията на епископ Виктор, че митрополит Сергей (Страгородски) и неговите последователи са отпаднали от Църквата отстъпници и извършваните от тях тайнства са лишени от Божията благодат. Като цитират подобни изказвания – не само на епископ Виктор, но и на други новомъченици и изповедници – съвременните „зилоти“ смятат, че имат в своя подкрепа духовните авторитети

от миналото. Съответно, те са убедени, че могат да противопоставят тези авторитети на истинно-православните християни, които днес все още се въздържат да съдят категорично по въпроса дали поместните църкви на „официалното православие“ са окончателно отпаднали от съборната апостолска Църква или не. На такива „ревнители“ и през ум не им минава, че когато изглежда, че говорят същото, което е казал светител Виктор, те стоят безкрайно далече от духа, в който говори той. Когато светителят нарича сергианството предателство или отстъпничество от Христос и неговата Църква, той е движен изцяло от нравствената си непоносимост към лъжата и лукавото приспособяване към силните на този свят. За него лукавството и неправдата са несъвместими със самото битие на Църквата. Такава нравствено изчистена мотивация е доста чужда на съвременните строги „съдии на благодатта“. Защото тяхната строгост е мярка, която се прилага преди всичко към другите, към „чуждите“. В същото време се покриват с благосклонна снизходителност тежки духовно-нравствени простъпки и дори направо безобразно поведение на собствени последователи, които обаче „са верни на нашия Синод“. Когато подобни неща се изобличават у другите – тези, които са наши идеологически противници или конкуренти в нашата идеологическа ниша – това се върши преди всичко, за да се използва като аргумент срещу тях, а не защото за „ревнителите“ е важна християнската нравственост сама по себе си. Изобщо, може да се обобщи, че колкото по-остро осъдителна и крайна е еклесиологичната позиция на дадена църковна общност, толкова по-малък е интересът в нея към духовно-нравствената проблематика, тоест към собствено духовния християнски живот. Естествено следствие от изтъняването на духовния живот е прилагането с лекота на двоен нравствен стандарт спрямо „наши“ и „чужди“. Съвестта

вече не отхвърля категорично тази двойственост и реагира все по-слабо срещу нея. Тоест срещу лъжата. Каква остава тогава стойността на „правилното“ изповядване на вярата, след като то може да се съвместява с погазване на светоевангелските заповеди на Спасителя? Така се откъсва по един неестествен начин „правилното“ изповядване на вярата от духовния живот, истините на вярата от истината за нас самите в духовно-нравствен план. Оказва се, че акривията⁶ не се разпростира върху собствено духовния живот на християните, а се прилага най-вече в идеологически план. Това неминуемо води дотам, че с времето „правилното изповядване на вярата“ започва да се оказва все по-проникнато от екстремизъм. А лукавството и прикриването на собствените слабости стават все по-допустими, когато се защитава „нашата“ позиция. Защото „ние“ стоим в истинското изповядване на вярата, „ние“ защитаваме Църквата. Но това означава да защитаваме Истината. С лъжа и двойственост? Този нравствен парадокс е пряко следствие от парадоксалното откъсване на правилната вероизповед от нравствеността. Това е точно противоположното на подхода на епископ Виктор, който счете митрополит Сергей за отстъпник, отпаднал от Църквата не заради погрешна еклесиология или ерес (макар че го беше изобличил и в такава), а защото неговото прокламиращо новата му църковна политика „Възвание“ „от началото до края ... е изпълнено с **тежка неправда**“⁷. Нравственият критерий

⁶ Акривия (гр. ἀκρίβεια – строгост, точност) – строга определеност, подход, който отхвърля каквото и да било отстъпление от основните начала на християнското учение. Прилага се, по въпроси, които засягат истините на вярата или догматическите начала на църковния живот, същността и целите на съществуването на Църквата и християнството.

⁷ Польский М., протопресв. *Новые мученики Российские*: В 2 ч.

на Вятския изповедник обявява за „свои“ тези, които са верни на истината. За съвременните „ревнителите“ „свои“ са тези, които са верни на техния Синод. За светител Виктор принадлежността към Църквата се обуславя от верността към истината, а за съвременните „зилоти“ принадлежността към Църквата се обуславя от принадлежността към тяхната юрисдикция. Това е така, защото те разбират стоеето в истината като изповядване на формализирана вероизповед. Епископ Виктор разбира стоеето в истината като живот в истината, при който всички наши действия, мисли, чувства се съотнасят с истината и у нас няма нищо, което да е безразлично към нея или да няма отношение към нея. Тя е всепроникваща вътрешния духовен живот на християнина сила. У „зилотите“ „добрата вероизповед“ е умъртвен екстракт от истината, религиозна опаковка на най-банални човешки страсти – по-фини или по-груби. Казват, че, все пак, ревността, с която те защитават „добрата вероизповед“ често пъти е искрена и силна. Но силата, която притежава тази ревност, е силата на човешките страсти. А „искреността“ ѝ е всъщност невъздържаността, с която човек може да дава израз на своето сомнение, самоувереност, презрение към отстъпниците, абсолютна увереност в собствената правда. Когато тази страстна ревност е достатъчно силна, тя преминава във фанатизъм, който натрапва на всички и иска да наложи на всички своята „истина“. И, съответно, има непоносимост към тези, които не я приемат безусловно и във всички нейни детайли.

Оказва се, че и най-„искрените“ (в посочения смисъл) „ревнителите“ са склонни да изграждат благообразни фасади, които прикриват тъмните страни

на църковния живот в собствената им общност. Те се страхуват, че ако не прикриват слабостите си, ще се изложат на нападките на враговете си. А така ще се хули и Църквата, защото те, всъщност, отъждествяват Църквата със себе си.

Така ли мислеше и така ли „защитаваше“ Църквата епископ Виктор? Точно обратното. Неговото внимание винаги е насочено към лекуването, а не към прикриването на нравствените недъзи в църковния организъм. Неговото дълбоко убеждение е, че за да бъдат лекувани духовните болести в църковното тяло, те трябва преди всичко да бъдат установени, разкрити, посочени. Само тогава може да се търсят подходящите средства за тяхното преодоляване. Достатъчно е да си припомним два епизода от неговия живот. Първият от тях е свързан със служението му като йеромонах в Йерусалимската мисия на Руската Православна Църква. През лятото на 1908 г. в Киев се провежда Всеруски мисионерски събор, на който йеромонах Виктор (Островидов) изнася доклад за работата на руската мисия на Светата земя. В този доклад няма и следа от елейни слова за постиженията на мисията или пък възхвали за усилията на Синода и правителството. Напротив, докладът е съсредоточен върху неефективността в работата на мисията, като се посочват и причините за това – неадекватната, от духовна гледна точка, политика на Синода, която от своя страна е обусловена от обвързаността ѝ с политическите интереси на Руското правителство. Това открито и нелицеприятно поставяне на проблемите струва на йеромонах Виктор отзоваването му от Йерусалим и назначаването му в далечния северен град Архангелск.

Друг характерен случай от живота на светителя е свързан със служението му в Петроградска епархия като игумен на Зеленецкия манастир и благочинен на манастирите в епархията. И на тази длъжност вниманието му се насочва към отрицателните страни в живота на манастирите. През месец май 1918 г. той отправя рапорт до Петроградската духовна консистория, в който с присъщата му нелицеприятност описва детайлно недъзите на съвременния му манастирски живот и предлага съответните мерки за тяхното изправление. Мерките са такива, че неминуемо биха предизвикали съпротива, поради което в предложението се предвижда и начинът на въвеждането им. Да не забравяме, че това се случва няколко месеца след болшевишката революция, която хвърля Русия в хаос и освобождава метежния дух, включително и сред монашеското съсловие. Но и в тази обстановка тогавашният архимандрит Виктор е чужд на всякакво човекоугодничество и поставя на първо място необходимостта от изкореняването на духовно-нравствените недъзи и оздравяването на духовния живот, независимо от каквито и да било църковно-политически съображения.

Така ли е при съвременните „ревнителни“? По-скоро обратното – те обикновено нямат никакви смущения от духовно-нравствено естество, когато привличат последователи. Всяка подкрепа за тях е добре дошла, всички, които са готови да приемат тяхната вероизповед и да признаят тяхната юрисдикционна власт се приемат без задръжки. Това, впрочем е и една от главните причини за множеството последващи разделения. Налице е и едно ужасяващо пастирско безгрижие за духовното състояние на пасомите. Често пъти цялата пастирска „грижа“ се свежда до това заблудените овце да бъдат прибрани в „правилната“ кошара. Затова

и в такива истинно-православни кошари могат да се срещнат групи с твърде нездрава духовност или дори просто гуруистични общности под формата на православни манастири или енории, чиито водачи манипулират последователите си и експлоатират човешките страсти, за постигането на свои цели, които нямат нищо общо със спасението на ръководените от тях души. Но според свещеноначалието им тези групи са „в“ Църквата, защото са „при нас“. И имат правилна вероизповед (нашата). Ако напуснат правилната юрисдикция (нашата), те разбира се, ще погинат, защото ще отпаднат от Църквата. Това мислене удивително започва да напомня менталността, господстваща в юрисдикциите на официалното православие, където, за да принадлежиш към „каноничната“ църква, е достатъчно да признаваш властта на „каноничната“ йерархия. От страна на „официалните“ също така нередко се проявява нетърпимост спрямо истинно-православните „разколници“ (а дори и спрямо идеологически противници, принадлежащи към тяхната собствена юрисдикция) – нетърпимост, която по нищо не отстъпва на тази на най-крайните зилоти. И това важи и за представители на най-либералните среди. Така е, човешките страсти са едни и същи, независимо от идеологическата окраска, под която се проявяват.

Изобщо, трябва с голямо съжаление да констатираме, че ако в юрисдикциите на съвременното „официално православие“ водещите тенденции са в посока на все по-задълбочаващо се отстъпление, на все по-голямо отдалечаване от православната вероизповед и предание, и в крайна сметка – отдалечаване от съборната Христова Църква, то християните, определящи себе си като истинно-православни, поради недостига на духовен ресурс, много рядко са в състояние да противопоставят на това отстъпление едно истинско, положително

свидетелство за Православието. Свидетелство, което да е в състояние да разкрие автентичната православна духовност и което да изхожда от задълбочен духовен и църковен живот. Именно крайното оскъдняване на истинската православна духовност води дотам, че мнозина преживяват Православието преди всичко като осъждане на отстъплението. Доказателство за това е, че този тип „ревнителни“ не могат да приемат за православни традиционалистите, които не са осъдили категорично като окончателно отпаднали съвременните поместни църкви на „световното православие“. За „зилотите“ умерените традиционалисти са също извън Църквата, независимо, че нямат църковно общение с официалното православие. Нещо повече: те са дори повредни, защото отклоняват истинските православни християни от „правилната“ борба. Поради това те са „скрити икуменисти“, които са достойни за осъждане и с които не може да има църковно общение.

Такава ли е позицията на светител Виктор? По подобен начин ли се отнася той към изповедниците, които се различават от него в оценката си относно благодатността на сергианските тайнства? Смята ли той, че те са извън Църквата, че вредят на борбата срещу сергианството, като не го осъждат категорично като безблагодатно? Въздържа ли се владика Виктор от църковно общение с тези изповедници? Такива са например митрополит Кирил (Смирнов), епископ Дамаскин (Цедрик) и мнозина други техни съмишленици.⁸ В архипастирските му послания и писма не откриваме и следа от подобно отношение.

⁸ Известно е, че първоначално позицията на митрополит Кирил (която впоследствие търпи развитие към по-голяма строгост) е допускала дори възможността да се приеме причастие от

Нещо повече, в началния период на настъпващото разделение той показва достатъчно толерантност и широта в отношението си към свои събратя архиереи, които не споделят неговата позиция и се ориентират по посока на подкрепа на Синода. След като през юли 1928 г. е изпратен за три години в концлагер, в бившия Соловецки манастир, епископ Виктор среща там и мнозина архиереи и духовници, които смятат, че не е оправдано отделянето от митрополит Сергей. Епископ Виктор участва в общи богослужения с тях през цялото лято, въпреки различията във възгледите, докато продължава изясняването на позициите и прекратява това църковно общение, едва след като в богослуженията е въведено поменаването на митрополит Сергей.

Това поведение на епископ Виктор разкрива широта на възгледите и духовна дълбочина, която е абсолютно чужда на всякакво съмнение за собствена изключителност. Така ли е при съвременните „ревнителни“? Вижда се колко далече е поведението на Вятския изповедник от тесногърдия фанатизъм, осъждащ всички, които се различават от „чистото като кристал“ негово собствено изповядване на вярата. Подобно е поведението и на един от най-близките съмишленици на владика Виктор, Яранския епископ Нектарий (Трезвински). През 1928 г. изтича неговата тригодишна присъда и той е освободен от Соловецкия лагер без правото да се заселва в шест от най-големите градове на страната, както и да се завърне на мястото на своето служение от преди ареста – Яранското викариатство на Вятска епархия. По съвета на владика Виктор той заминава за град Казан. Там установява

сергиевски свещеници при извънредни ситуации – например, смъртна опасност.

църковно общение със свещеници, останали верни на Казанския митрополит Кирил (Смирнов), намиращ се на заточение от много години. В писмо до владика Кирил свещениците поискали да узнаят неговото мнение, дали не са допуснали грешка, като са влезли в църковно общение с епископ Нектарий, с оглед на различията в еклесиологичните им позиции и най-вече – категоричното осъждане от негова страна на сергианския Синод и последователите му като безблагодатни. В отговор митрополит Кирил заявил на свещениците, че на тяхно място би постъпил като тях, тоест, би влезнал в църковно общение с епископ Нектарий. Същественото за него било това, че епископът не е в общение със сергианския Синод. На различията в конкретната мотивация отдавал второстепенно значение. В писмото на свещениците до митрополит Кирил, очевидно, не се е споменавало епископ Нектарий да е изразил резерви за църковното си общение с тях, въпреки доста по-сдържаната им позиция – владика Кирил би коментирал в отговора си такова важно обстоятелство, ако то съществуваше. Нещо повече, независимо от различията, самият епископ Нектарий изразява следното отношение към митрополит Кирил в послание до паството си от 8 януари 1929 г.: „Имаме достоверни данни ... за великия в наши дни светител-изповедник, Казанския и Свияжки митрополит Кирил. ... Владика Кирил, този велик адамант и стълп на Православието, който се измъчва от много години в далечни заточения, етапи и затвори, този пръв според патриаршеското завещание Местопазител на патриаршеския престол също не признава Нижегородския отстъпник Сергей и не се намира с него нито в църковно-канонично, нито

в молитвено общение. А митрополит Кирил сега у нас е единствен и безпримерен авторитет в съвременния църковен живот.“⁹

Можем ли да си представим подобни отзиви на съвременните „ревнителни“ за някого, който се различава от тяхната собствена еклесиологична позиция?

Не по-малко показателна е разликата в начина, по който те приемат обръщащите се към тях от официалното православие и начина, по който приемал светител Виктор отпадналите в обновленството. Както беше посочено по-горе¹⁰, той се отнасял крайно отрицателно към изискванията на епархийския си архиерей, архиепископ Павел (Борисовски)¹¹, подчинилите се на обновленците свещеници да бъдат приемани обратно в патриаршеската Църква само след публично покаяние от амвона по време на света литургия. Епископ Виктор смятал това за поставяне на ненужно препятствие пред завръщането в Църквата на отпадналите и приемал за напълно достатъчно покаянието на свещениците в тайнството изповед. При това трябва да се има предвид, че по това време в Русия обновленците категорично са били смятани за отпаднали от Църквата. Един преглед на практиките сред съвременните „ревнителни“ ще ни покаже, че няма такива църковни общности, които да смятат официалните поместни църкви за окончателно отпаднали и в същото време да са готови да приемат

⁹ Послания и писъма святиеля Нектария // Православная жизнь. 1997. № 2. С. 20. Цитира се по *Высшие иерархи о преемстве власти в Русской Православной Церкви в 1920-х – 1930-х годах*, иерей Александр Мазырин, сс. 70-71.

¹⁰ Виж Глава VII. Глазов (1926-1927)

¹¹ След това станал един от най-активните членове на сергианския Синод.

техни клирици и миряни само с покаяние. По-крайните „зилоти“ смятат за задължително да приемат с кръщение обръщащите се към тях от официалното православие. Те смятат, че тези, които ги приемат без кръщение, признават по този начин валидност на тайнствата, извършвани в официалното православие. Това е свидетелство за ограниченост и рационализъм, които са чужди на православно предание. Светите отци ясно са засвидетелствали властта на Църквата да приема в определени случаи по третия чин (тоест, само с покаяние и отричане от еретическите заблуди) дори клирици и миряни от еретически общности, осъдени от Вселенски събори. При това клириците – със запазване на сана им. Такъв пастирски подход е недостъпен за съвременните „ревнителни“ поради изповядваната от тях идеологическа акривия.

И така, отляво – задълбочаващо се отстъпление от вярата, което води до формирането в недрата на „световното православие“ на нова, все по-малко православна духовност, отстояща все по-далече от православно предание; отдясно – изтъняване на духовния живот и подмяната му с идеологически заместители. Като цяло – една доста безотрадната картина на състоянието на съвременното православие, която обаче не би трябвало да е изненадваща в светлината на есхатологичната перспектива на този свят. Светлият образ на свещеноизповедник Виктор е ярко изобличение на всички наши съвременни предателства, които се извършват и отляво, и отдясно на светоотеческия царски път, включително и от тези, които се идентифицират с неговата църковна позиция. В същото време неговият жизнен път е и ярък пример, който показва посоката и осветлява пътя на желаещите да останат верни на светото Православие. Всяка стъпка от земния път на Вятския изповедник ни учи нагледно, че можем

да останем верни на истините на светоотеческата православна вяра само, ако пребиваваме в духа на истинското православно предание. А това е възможно само ако се грижим непрестанно да поддържаме пламъка на нашия вътрешен духовен живот, ако се борим безкомпромисно с лъжата първо в самите себе си, стараем се да избягваме съблазните на политическия подход в църковния живот, при който истинската вероизповед се „защитава“ с неистини, отхвърляме съблазните на колективната гордост и тщеславие за собствената ни вероизповедна изключителност, както и съблазните на „църковния империализъм“, който всеядно приема всякакви хора и структури, за да разпространи юрисдикционната си власт, колкото е възможно по-нашироко. Всъщност той не представлява нищо друго, освен осъденото от Църквата желание да се властва над Божия народ, което съвсем не се ръководи от грижата за това кое е полезно за душите „на малките“. Доколкото истинно-православните християни се поддават на тези съблазни, дотолкова те остават в плен на земни цели и на стремежи за земни победи и придобивки. И толкова по-малко те са способни за истинско православно свидетелство пред лицето на църковното отстъпление и пред лицето на отстъпилото от Бога съвременно човечество. Истините на вярата имат божествен произход и на тези, които желаят да им останат верни, подобава да се съпротивляват решително на своите лични или, по-коварно прикрити, колективни земни пристрастия. Съчетаването в църковния живот на истинната вероизповед със земните пристрастия и амбиции неминуемо води до изпразването на църковната позиция от нейното автентично духовно съдържание и до превръщането ѝ в идеологическо

покривало на нашите лични и колективни човешки пристрастия. Което представлява и най-голямата опасност за истинното православие днес.

Не е ли твърде безнадеждна и песимистична така очертаната картина на съвременното православие? Бихме казали, че тя е преди всичко реалистична. Съвременните християни надали биха могли да намерят някакво утешение за себе си в съприкосновението си с този паднал свят, който става все по-враждебен и чужд на всичко искрено, чисто и светло в човешката душа. За съжаление, множество съблазни и разочарования ги дебнат и в самия църковен живот, който все повече се прониква от страстите на света и изобилно предлага техните плодове – разделения, вражди, взаимни осъждания. Като че ли днес християнинът може да намери истинско утешение за себе си само в небесните обетования на Спасителя. Но всъщност, кога е било иначе – дори и в периоди на разцвет на църковния живот? И не трябва ли нагласата ни да бъде именно такава? Християнинът живее на земята с поглед към небето. Земното ни битие има стойност не само по себе си, а най-вече като време, през което трябва да се подготвим така, че да можем да влезем в истинския живот. Ако обстоятелствата, които ни заобикалят тук и сега, ни карат да униваме и да се отчайваме, това само означава, че все още сме твърде прилепнали към земното, което продължава да бъде за нас истинската реалност, а евангелските слова, че нашето истинско отечество е небесното царство, звучат за нас твърде абстрактно и далечно.

Истинската християнска душа дори се теготи от тукашния живот, който епископ Виктор наричаше „живот-погибел“. Нейната печал не е по земните скоропребходни блага. Владика Виктор решително отричаше „всякакво участие [...] на Православната

Църква [...] в каквито и да било земни интереси на живота“. Земният път на Вятския изповедник представлява безупречен и висок пример за истинско християнско отношение към земните условия на живота, в които Господ ни е поставил да се спасяваме. Той е почти наш съвременник и съблазните и изпитанията на нашето време не са били чужди и на неговата епоха. Затова за нас, християните от тези последни времена, е насъщно необходимо да усвоим в своя вътрешен духовен живот духовно-нравственото съдържание на примера на владика Виктор и на сонма на новите руски мъченици и изповедници. Така можем да се приобщим в дадената ни мярка към високите идеали и стремежи на истинските християни от всички времена. Тогава и в душите ни всяка печал от земните скърби и страдания ще бъде утешена и изцелена от възвишената печал, която произлиза единствено от копнежа на християнската душа по общението с нейния Творец.

Владика Виктор е оставил прекрасен поетичен израз на това чувство в стихове, които написал през пролетта на 1934 г. Това се случило може би през последния месец на неговия земен живот, когато след дългата полярна зима започнал да излиза на разходка в тайгата край село Нерица. Владиката навлизал дълбоко в покритите със сняг борови гори. Още по-дълбоко потъвал той в молитвеното си предстоене пред Бога, на Когото поверявал всички свои най-съкровени копнежи.

Тогава написал и тези стихове:

*Най-накрая намерих желания мир,
в непроходната пустош, сред горската шир.
Весели се душата – без глъч, суети;
скъпи друже, ще дойдеш ли с мене и ти?
Към небето ще вдигнем молитвено глас
и архангелски хор ще се спусне при нас.
в непроходната пустош ще вдигнем ний храм
и молитва света ще звучи тихо там.*

*Помогни ми да срещна желания мир
в непроходната пустош, сред горската шир.¹²*

Тези стихове могат да послужат като поетичен автоепиграф за живота на Вятския изповедник. Те са прекрасно свидетелство за високия духовен път, извървян от неговата чиста душа в долината на земните страдания. Той намерил желания мир. Този мир, който вече не могат да смутят външните обстоятелства на земния живот, каквито и да са те. Както свидетелства за

¹² Оригиналният текст на стихотворението на руски език:

*Наконец я нашел свой желанный покой
в непроходной глуши среди чащи лесной.
Веселится душа: нет мирской суеты;
Не пойдеш ли со мной, друг мой милый, и ты...
Нас молитвой святой вознесет до небес
и архангельский хор к нам слетит в тихий лес.
В непроходной глуши мы воздвигнем собор,
огласится мольбой зеленеющий бор...*

*Помоги обрести мне желанный покой
в непроходной глуши среди чащи лесной.*

този мир и друг един от великите нови руски мъченици и изповедници, Петроградският свещеномъченик митрополит Вениамин, няколко дни преди разстрела си. Докато очаква изпълнението на смъртната присъда, той пише от затворническата килия в свое писмо следните редове:

„Страданията достигнаха своя апогей, но се увеличи и утешението. Аз съм радостен и спокоен както винаги. Христос е нашият живот, светлина и покой. С Него винаги и навсякъде е добре.“

* * *

ПРИЛОЖЕНИЕ:

**АРХИПАСТИРСКИ
ДОКУМЕНТИ И ПИСМА**

**ПЪРВО ПИСМО
НА ГЛАЗОВСКИЯ ЕПИСКОП ВИКТОР
ДО МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ¹**

Ваше Високопреосвещенство, милостиви архипастир и отец, скъпи и дълбокопочитан Владико!

Току-що получих Вашето благословение за награждаването на един от протоереите на град Вятка с митра. Видях Вашия познат и скъп титул и от тази изненада сърцето ми се напълни със забравената отрада и предишно благоговение към Вас, с които се разделих с Вас преди година. От очите ми неволно потекоха сълзи; сълзи на любов към отца и благодарност към Бога. Нека тези сълзи да свидетелстват пред Бога, че аз съвсем не искам да Ви обидя, като Ви изпращам това писмо. Пиша го от скръб за Светата Православна Църква.

Скъпи Владико! До неотдавна Вие бяхте доблестен кормчия и възделен за всички нас първопастир и дори само припомнянето на Вашето светейше име вливаше в сърцата ни бодрост и радост. И изведнъж – такава печална за нас промяна: нашите умове се колебаят, сърцата ни изгубиха опора, чувстваме, че отново сме останали без ръководител и защитник от тези, които ни нападат и това е от момента, в който бяхте заобиколен от Вашите съветници. Душите ни изнемогват, ужасът от съзерцаването на това, което става сега навсякъде в Църквата, ни задушават подобно на кошмар и всички ги обхваща вцепеняващ страх за бъдещето на Църквата. Там далече замисля да се отдели Ташкент, тук клокочи и се вълнува Петроград, ето стени и вопие към небето Вотландия и отново се бунтува Ижевск, а там отново в

¹ Публикува се със съкращения.

скръб и недоумение припадат към земята Вятка, Перм и пр., и пр. градове, а над всички тях всеки момент Москва се кани да произнесе своята решаваща дума . Навсякъде започна разрушаване на Църквата и то под формата на „управление“. Какво е това? Защо? Нима Светата Църква малко пострада и страда от „външните“? И каква може да бъде ползата от тези разрушаващи мира гибелни разпореждания? ...

Владико! Пощадете Руската Православна Църква – тя Ви е поверена и от Вас много зависи да не позволявате да бъде разрушавана под формата на „управление“. Нека не се подлага на порицание Вашата всечестна глава и да не бъде причина за разколи и отпадане от Църквата. В противен случай, ако това не се направи и спази, то свидетел е Бог и Неговите ангели, че в Църквата ще стане голям разкол, от който няма да ни спаси и предвижданият Събор, впрочем вече предварително наричан с име, което е по-добре да не произнасяме. Подигни очи и погледни наоколо и от върха на мислената планина виж твоите чеда (Ис. 60:4) как се вълнуват и страдат и бъди за нас носител на мира и съдейственик за успокоението на Църквата. За това просим и молим Твоята света душа.

Да бъде винаги с Вас Божията помощ, запазваща Ви от зло, укрепяваща Ви в доброто, утвърждаваща в мъдростта първойерарха, ободряваща при избирането на пътя на истината. Като припадам към свещените Ви нозе, оставам Ваш най-малък послушник и богомолец

Епископ Виктор
Октомври 1927 г.²

² Архив УФСБ СПб. ЛО. Д. П-78806. Т. 3. Л. 89-90. Цитира се по Сикорская, Л. Е. *Священноисповедник Димитрий, архиепископ Гдовский. Сподвижники его и сострадаельцы*. М., 2008. Сс. 401-403.

ПИСМО ДО БЛИЖНИТЕ¹

„Блюдите, да не прельщены бъдете“

Благодатта на нашия Господ Иисус Христос да
бъде с всички вас!

Възлюбени приятели мои!

С огромна скръб в сърцето ще ви разкажа за новата лъжа, с която врагът дявол иска да увлече християнските души на пътя на гибелта, като ги лиши от благодатта на вечното спасение. И тази лъжа, уви за нас грешните е много по-горчива от първите три – на живоцърковниците, обновленците и григорианите, чието безумие беше явно видно за всички, а гибелността на последната лъжа не всеки може да разбере; това е особено трудно за тези, на които умът и сърцето са обърнати към земните неща, заради които хората свикнаха да се отричат от Господа. Но нека знаят всички, че последната декларация, Възванието на митрополит Сергей от 16/29 юли тази година, е явна измяна на Истината (Иоан 14:6).

„Кого предадоха подписалите „възванието“ и от кого се отрекоха те...“ (Деян. 14:13). Те се отрекоха от Светата Православна Църква, която винаги във всичко е чиста и свята и няма в себе си сквернота или порок, или каквото и да било подобно нещо (Еф. 5:27). Те произнесоха над нея открито осъждане пред целия свят, тя е вързана от тях и предадена на поругаване

¹ Польский М., протопресв. *Новые мученики Российские*: В 2 ч. Репр. воспр. изд. 1949—1957 гг. (Джорданвилль). М., 1994. С. 75—76; Машинописно копие, изето при ареста на благочинния на I-ви окръг на Вятска епархия свещеник Иван Попов (ГАСПИ КО. Ф. 6799. Оп. 8. Д. 10267. Т. 1. С. 4. Вл. 9). Внесените в текста допълнения в това копие са дадени в средни скоби.

от „външните“ като злодейка, като престъпница, като изменница на своя най-свят Жених Христос – вечната Истина, вечната Правда. Какъв ужас!...

Светата Църква, която Христос си придоби от този свят със Своята кръв (Деян. 20:28) и която е Неговото тяло (Колос. 1:24), а за всички нас – дом на вечното благодатно спасение от този живот-гибел, – сега тази Божия Христова Църква се приспособява да служи на интереси, които не само че са чужди за нея, но са даже и напълно несъвместими с нейната Божественост и духовна свобода. „Мнозина християни постъпват като врагове на Христовия кръст – казва апостолът – те мислят за земното (политиката) като забравят, че нашето жителство е на небесата“ (Филип. 3:20) „защото тук нямаме постоянен град, но бъдещия търсим“ (Евр. 13: 14). И какво обединение би могло да има на Божията Църква с гражданската власт, каквато и да би била тя, след като целите на дейността [на всяка гражданска власт] са изключително от материално-икономическо естество и макар и да могат да бъдат външно морални, те са чужди на вярата в Бога или са даже враждебни на Бога. А в същото време целите на Църквата са изключително духовно-нравствени и чрез вярата в Бога извеждат човека отвъд пределите на земния живот за постигане на вечните небесни блага с помощта на Божията благодат. „Не знаете ли, че приятелството със света е вражда против Бога? Който, прочее, поиска да бъде приятел на света, враг става на Бога“ (Иак. 4:4).

Затова Църквата Христова поради своята същност никога не може да бъде каквато и да било политическа организация, защото в противен случай престава да бъде Църква Христова, Църква Божия, Църква на вечното спасение. И ако сега, чрез това „възвание“, Църквата се обединява с гражданската власт, то това

не е просто външна маневра, но наред с тежкото поругаване, с унищожаването на Православната Църква тук е извършен и най-големият грях на отричане от Истината на Църквата, който грях не може да бъде оправдан от постигането на каквито и да било земни блага за Църквата. Не ми казвай, че по този начин при нас се е създало Централно управление и се създават местни управления, и се получава видимо външно спокойствие на Църквата или, както казва „възванието“, „законно съществуване на Църквата“ – това и подобно на това обичат да казват и всички по-рано увлечени от дявола в отпадане от Православната Църква. Каква полза, ако ние самите, които сме направили себе си и се наричаме храмове Божии (2 Кор. 4:16), станем непотребни и омерзителни в Божиите очи, а получим външно управление? [Не!] Нека да нямаме никакво управление, а да се скитаме, даже без да имаме къде глава да подслоним, подобно на тези, за които някога е казано: „скитаха се в овчи и кози кожи, лишавани, оскърбявани и измъчвани (тия, за които светът не беше достоен), скитаха се по пустини и планини, по пещери и земни пропасти“ (Евр. 11:37—28). Но нека по пътя на такива страдания да се запазят душите на православните в благодатта на спасението, от която се лишават всички уловени от дявола с подобни външни предлози. „Горко на света от съблазните, защото съблазни трябва да дойдат“; предстои всяка душа да бъде изпитана и всяко място отсято, за да се отдели зърното от сламата, макар и в неголямо количество, тъй като „избраните“ са малко, както е казал Господ; „обаче горко на оногova човека, чрез когото съблазън дохожда“ (Мат. 28:7). Ние пък, приятели мои, [нека не жалим нищо от долното, за да не загубим горното], да не създаваме съблазън за Божията Църква, за да не бъдем осъдени от Божия Съд.

„Пазете се да ви не прелъсти някой, защото мнозина ще дойдат в Мое име ... и ще прелъстят мнозина“, предупреждава Господ [(Мат. 24:4—5)], а светият апостол с грижа за нас казва: „гледайте, колко внимателно трябва да постъпвате: не като неразумни, а като мъдри, като скъпите времето, защото дните са лукави“ (Еф. 4:15—16).

Да не ожесточи Господ и сърцата на подписалите възванието, но да се покаят и обърнат и да се очистят греховете им. А ако не, то да пазим себе си от общение с тях, като знаем, че общението с увлечените е нашето собствено отричане от Христос Господ.

Приятели мои, ако ние истински вярваме, че извън Православната Църква няма спасение за човека, то когато се извращава нейната истина, не можем да оставаме безразлични, нощни нейни почитатели, а трябва да изповядваме пред всички истинността на [Православната] Църква. А че другите - дори и в безчислено множество, дори и най-висшите йерарси - остават равнодушни и даже могат да употребят спрямо нас своите запрещения, то в това няма нищо учудващо. И по-рано нерядко се е случвало – и преди четири години стана така² – че отпадналите от истината са свиквали събори и са наричали себе си Божия Църква и, видимо грижейки се за правилата, са поставяли под запрещение неподчинилите се на тяхното безумие, но всичко това са вършели за свой позор и за своя вечна гибел. „Но верен е Господ, Който ще ви утвърди и запази от лукавия.“ „А Господ да насочи сърцата ви към любов Божия и търпение Христово“ (2 Сол. 3:3—5).

Декември 1927 г.

Епископ В[иктор] Г[лазовски]

² Има се предвид обновленския „събор“ от 1923 г.

**ВТОРО ПИСМО
НА ГЛАЗОВСКИЯ ЕПИСКОП ВИКТОР
ДО МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ¹**

Ваше Високопреосвещенство, милостиви архи-
пастирю, дълбокопочитани и скъпи Владико,

През месец октомври със синовна любов дръзнах да изкажа пред Ваше Високопреосвещенство своята скръб по повод на започналото гибелно разрушаване на Православната Църква под формата на „управление“.

Това разрушаване на Божията Църква е напълно естествено и неизбежно следствие от избора на пътя, по който Вие поехте с Вашето „Възвание“ от 16 юли (ст. ст.) и което за нас, смирените и боящи се от Бога и за всички христолюбиви люде, е напълно неприемливо.

От началото до края то е изпълнено с тежка неправда и представлява възмушаваща вярващата душа подигравка със Светата Православна Църква и с нашето изповедничество за Божията истина. А чрез предаването на Христовата Църква на поругаване от „външните“ то представлява прискърно отричане от спасението или отричане от Самия Господ Спасител.

Този грях, както свидетелства Божието Слово, не е по-малък от които и да било ерес и разкол, а е несравнено по-голям, защото непосредствено хвърля човека в бездната на погибелта според нелъжовното Слово: „който се отрече от Мене пред човеците“ и прочее.

¹ Польский М., протопресв. *Новые мученики Российские*: В 2 ч. Репр. воспр. изд. 1949—1957 гг. (Джорданвилль). М., 1994. С. 73—74.

Доколкото беше по силите ни, ние предпазвахме самите себе си и нашето паство да не бъдем причастни на този грях и по тази причина върнахме обратно самото възвание. Приемането на възванието би било свидетелство пред Бога за нашето равнодушие и безразличие спрямо Светата Божия Църква, Невестата Христова.

От страх Божий за мен вече е неприемливо и Вашето разпореждане за моето преместване. Боя се, както ми пише един светител, проявата на послушание от наша страна да не бъде отчетена от „тях“ (Синода) като одобрение на извършеното от „тях“. И затова, дори ако ми беше предоставена пълна свобода на придвижване, каквато нямам като административно изселен, то тогава аз бих се запитал: няма ли да отговарям за това послушание пред Бога, защото по същество то ме обединява с хора, отдалечили се от Бога? А че „възванието“ действително е достойно за много сълзи и че отдалечава човека от Бога – по този въпрос аз изложих своите мисли отделно под формата на писмо до ближните, което прилагам тук.

Как ще е по-нататък? По-нататък аз бих молил Бога - и не само аз бих Го молил, но и цялата Православна Църква, - да не ожесточи Той Вашето сърце както някога сърцето на фараона, но да Ви даде благодат за осъзнаване на извършения грях и за покаяние за живот. Тогава всички вярващи с радост и сълзи на благодарност към Бога отново ще дойдат при Вас като при отец, пастирите – като при първопастир и цялата Руска Църква – като при свой свещен глава.

Врагът повторно Ви подмами и съблазни² с мисълта за организацията на Църквата. Но ако тази организация се купува на такава цена, че и самата Божия Църква

² Има се предвид отпадането в обновленството на митрополит

престава да бъде дом на благодатно спасение за човека, а самият получил организацията престава да бъде това, което е бил – защото е писано: „да бъде неговият двор пуст и епископството му да приеме друг“, – то за нас би било по-добре да нямаме никога никаква организация.

Каква полза, ако ние, които сме станали по Божията благодат храмове на Светия Дух, получим организация, а сами изведнъж станем непотребни. Не. Дори да загине целият видим веществен свят, нека в нашите очи по-важна от него да бъде неминуемата гибел за душата на този, който предлага такива външни оправдания за греха.

Ако пък ожесточението на сърцето е отишло далече и няма надежда за покаяние, то и за този случай ние имаме просвещаващото ни слово: „Затова излезте из средата им и се отделете, казва Господ, и до нечисто се не допирайте, и Аз ще ви приема; и ще ви бъда Отец, а вие ще бъдете Мои синове и дъщери, казва Господ Вседържител“ (2 Кор. 6:17-18).

На Ваше Високопреосвещенство, дълбоко почитания архипастир, сърдечно предан в Христа брат

Виктор, епископ Ижевски и Вотски
6 декември 1927 г.

ОТДЕЛЯНЕТО НА ГЛАЗОВСКАТА ЕПИСКОПИЯ ОТ МИТРОПОЛИТ СЕРГИЙ

Глазовското Духовно управление на свое заседание на 22 декември 1927 година разглежда уведомлението от канцеларията на Воткинския епископ Онисим от 15 декември 1927 года, №20 «за поемането на временното управление на Воткинска епархия от Воткинския епископ».

Във връзка с това бяха изслушани «възванието» на митр[ополит] Сергей от 16/29 юли 1927 година и писмата на преосвещения Виктор до митр[ополит] Сергей по повод на «възванието». Като се запознахме със съдържанието на «възванието» на временния заместник на патриаршеския местопазител митр. Сергей от 16 юли и приложените писма на преосвещения Виктор, постановяваме:

„Временно, до принасянето на покаяние и отричането на митрополит Сергей от издаденото от него «възвание» [постановяваме]:

1. Въздържане от общение с него и солидарните с него епископи;
2. Признаване на епископ Виктор за свой духовен ръководител, избран от цялата Глазовска епископия през 1924 г.
3. Титулуване на епископ Виктор като „Глазовски и Воткински“, за което да бъдат известени митр[ополит] Сергей и Воткинския епископ Онисим, а също така о[тците] благочинни (тоест, архиерейски наместници – в ск. м., м. В.) на Глазовската епископия.“

На този протокол преосвещеният епископ Виктор написал следната резолюция: „Радвам се за Божията благодат, просветила сърцата на членовете на Духовното

управление за това трудно и велико дело – избирането на пътя на Истината. Да бъде благословено от Господа неговото решение и да бъде то за радост и утешение на цялото наше паство и да бъде благовестие за спасение на търсещите спасението в Св[етата] Православна Църква.

По пункт трети, за промяна на титулуването, временно да остане предишното титулуване ‘Ижевски и Воткински’ до решаването на този въпрос от епархийското събрание. Еп[ископ] Виктор.“

Подписано: Председател на Духовното управление и секретар.

Вярно: Епископ Виктор. Печат.¹

¹ Източник: «Луч Света. Учение в защиту Православной веры, в обличение атеизма и в опровержение доктрин неверия», в 2-х ч., сост. и доп. архим. Пантелеимон, Изд., Св.-Троицкий Монастырь. 1970 г., ч. 2, «Документальные данные о начале раскола Русской Церкви на «Советскую» и «Катакомбную»», стр. 7.

**ИЗ ПИСМА НА ЕПИСКОП ВИКТОР
(ОСТРОВИДОВ)**

ОТ МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ 1927 г.

/писмата са до неизвестен адресат в Москва/

Писмо 1¹

Не знам дали Ви писах, че върнах ‘възванието’
Обратно в Москва и поради това в нашата
Вотска епархия то е напълно неизвестно за мнозинството
[вярващи]. В г[рад] Вятка отначало четири църкви,
между които двата главни храма, също не го приеха,
макар и да не бяха прекъснали общение с еп[ископ]
Павел и го поменаваха на богослуженията. Вярващият
народ започна да се групира около тези църкви и да
се отдалечава от приелите (подписалите) възванието
и преустановилите поменаването на моето име. Скоро
към четирите църкви се присъедини пета, но по малко
по-различен начин. На общо енорийско събрание вяр-
ващите отстраниха целия клир (протоиерей, свеще-
ник, дякон) поради това, че не желяеха да се отрекат от
„възванието“. Клириците бяха уверени, че архиепис-
коп Павел ще ги защити и няма да позволи на никого
да заеме техните места. То така би и станало, но вяр-
ващите пратиха делегация до мен и откараха със себе
си онзи свещеник, за когото споменах в началото на
писмото. Представете си паниката сред прелъстените
във Вятка. По примера на сродните им обновленци те се
устремиха към гражданската власт за помощ, но това не
им помогна; прибягнаха към инсинуации и обвинения
в контрареволуция – нищо не излезе и от това. Слава

¹ «Дело митрополита Сергия». ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 127-128. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 298-300.

Богу. Остана само едно: тръгнаха към Вас в Москва и докараха архиепископ Павел да спасява положението. Този пастир пристигна с голяма злоба. Душите на вярващите се разтревожиха от неговото пристигане, като очакваха всякакви репресии и ми телеграфираха, молейки за съвет и помощ. Аз се разтревожих за тях не по-малко от тях и недоумявах какво да направя. Едва в два часа през нощта сърцето ми неочаквано се зарадва, една мисъл и решимост ме успокоиха, аз станах и написах следната телеграма до един от православните свещеници:

„Предвид пристигането във Вятка на архиепископ Павел, следва да му бъде предложено да принесе покаяние и да се отрече от „възванието“ като представляващо поругание над Божията Църква и отклоняване от истината на спасението. Само при изпълнението на това условие може да се влезе в молитвено общение с него. В случай на упорство от негова страна, да се прекрати поменаването на неговото име при богослужение, което се е допускало досега само като ... <следва пропуск в текста> ... до неговото пристигане и проявяването на ожесточението на сърцето му. Е. В.“

Отците така и направиха. И колко жалки били неговите оправдания и разсъжденията му по този въпрос! Той отказал да се отрече от „възванието“, като се позовал на митрополит Сергей. И ето, засега нито за телеграмата, нито за смелостта на пастирите, прекратили молитвено общение с архиепископ Павел, не последваха никакви репресии. О, ако можеше да ги няма! – в противен случай се опасявам за устойчивостта на някои немощни. Цели благочиния в епархията не приемат „възванието“. Но с това нашата работа не свърши. Едновременно със събитията във Вятка получих ултиматум с наказание от „Синода“ – да дам обяснения:

защо не заминавам от Глазов и на какво основание се меся във Вятска епархия. Последния въпрос оставих без отговор, а по повод първия казах истината в писмо до митрополит Сергей, копие от което прилагам тук. Към писмото има допълнение, представящо моя възглед за „възванието“, копие от което също прилагам... Не знам какво ще бъде предложено на Вотска епархия: Синодът назначи тук свой епископ, но част от Вотска епархия – Глазовската епископия – отказа да приеме новия епископ и се отдели. Към нас се присъединява част от Вятската епархия...

16/29 декември 1927 година

ПИСМО 2²

...Темпът на църковния живот у нас е по-силен, отколкото в Москва, а през последната седмица се засили още повече. И то, без да го провокираме изобщо от наша страна, самият живот ни принуждава да действаме. Писах Ви, че арх[иепископ] Павел беше пристигнал да наказва, а го посрещнаха с предложение да се покае и отрече от „възванието“ от 16 юли. Той отказал и бил много жалък в своите оправдания – тогава, казал, ме очаква затвор и всякакви лишения. Един от свещениците му гарантирал пълно обезпечение, но той не се съгласил. От поставените му въпроси станало ясно, че те действат без благословието на м[итрополит] Петър и съзнават, че ако той се завърне, ще ги отстрани, „и ние ще си отидем“, така и казал – а че през това време

² Източник: «Дело митрополита Сергия» // ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 126 об. — 127. Машинопись. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 302-303.

ще извършат толкова много зло и ще погубят хиляди души, от това и окоето му не мигнало. Признал, че са извършили това по настояване на гражданските власти, а на въпроса какво са постигнали, отговорил, че сега се чувства архиерей. О, слепота, а не чувства, че е заличен от книгата на живота! Неговите все едни и същи зловни нападки срещу истинно вярващите и в частност срещу мен и неудачните му оправдания, че не е обновленец, окончателно отблъснаха от него паството и движението против „възванието“ обхвана цялата епархия. За да се предпазят от всякакви безумни запрещения, енориите заедно с пастирите предварително се отделят от него с решения на енорийските настоятелства и ме избират или се обръщат с молба към мен да ги приема под моето духовно архипастирско, пред Бога и пред хората, ръководство. Нещо подобно направи и нашето Духовно управление по отношение на м[итрополит] Сергей от името на цялата Вотска епархия, като я постави извън общение с м[итрополит] Сергей до неговото покаяние и отричане от „възванието“, за което го уведоми. Прилагам постановлението.

Между това, м[итрополит] С[ергий] намисли да действа чрез полуобновленския епископ Онисим, който живееше в селището Боткински завод. Онисим започна да злодейства в Ижевск и на мен по необходимост ми се наложи да изпратя следните две телеграми в отговор на телеграфна молба за помощ: „23/ХІІ – Ижевск – Покровски катедрален храм, за игумен Аркадий. С постановление на духовното управление, утвърдено от мен, Вотска епархия прекрати общението с м[итрополит] С[ергий] и единомислените му епископи - като предали Божията Църква на поругание и отклонили се от истината на спасението - до тяхното покаяние и отричане от ‘възванието’ от 16 юли. Обявете това на духовенството и вярващите“. Е[пископ] В[иктор].

25 декември, до същия: „Запрещението на Онисим и другите архиереи, отпаднали чрез възванието от Православната Църква, няма никакво значение за вас, а пада върху неговата глава. Служете в мира на Светия Дух. Божието благословение да бъде над цялото ваше паство“.

Минаха четири дни, а засега нищо не се е случило с мен. Пиша Ви за всичко това, защото съм сигурен, че то ще зарадва сърцето Ви и ще укрепи тези, които биха се поддали на малодушието. Необходимо е Москва да започне да действа, а не само пасивно да понася тяхното поругаване на Православната Църква, тогава и другите епархии ще се ободрят. Иначе нашата Вотска епархия не е авторитет за другите – за тези, които са свикнали да се опират не на самата истина, а на авторитета.

Е[пископ] В[иктор]

29 декември 1927 година!

ИЗ ПИСМО НА ВЛАДИКА ВИКТОР ДО ЕПИСКОП А.¹

Скъпи Владико!
Мир вам от Господа!

Получих Вашите две писма и се зарадвах. Няма да скрия, че заедно с радостта Вашите писма доставиха и печал на сърцето ми и на сърцата на любещите Ви вятичи. Вие ме хвалите за моята ревност и като забравяте моята греховност, ме превъзнасяте до издигнатия с колесницата Илия. О, колко ме е срам от това сравнение, защото съм недостоен за него...

Но ето, Вашите две думи, че искате да се отдалечите в неизвестно странничество, за да се молите без угризения на съвестта във всеки храм, независимо какъв е, – тези две думи като тежък камък легнаха на сърцата ни и задушиха всички Ваши похвали за нашата ревност.

Та нали извън Православната Църква я няма Божията благодат, а следователно няма и спасение [...].

И изведнъж Вие пишете, че бихте искали да се молите навсякъде, където се хвали Божието име. Но нали, ако продължим по-нататък, то по този начин Вие ще попаднете не само при всякакви еретици, но и

¹ Писмо до епископ Авраамий (Дернов) от 15 януари 1928 г. (ст. ст.). Архив УФСБ СПб. ЛО. Д. П!78806. Т. 3. Л. 97–99. Цитира се по *Священноисповедник Димитрий, архиепископ Гдовский. Сподвижници его и пострадальцы. Жизнеописания и документы*. Сост. Л. Е. Сикорская. – М.: Братонез, 2008., сс. 410-414.

Копия от писмото епископ Виктор разпратил на свои доверени лица и съмишленици като заместил името с инициали и променил обръщението на „Вие“. Публикува се със съкращения.

при мохамедани, будисти и прочие, защото нали и при тях се слави Божието име. Но Вие и сами виждате, че такива мисли на пълно безразличие разрушават не само смисъла и значението на Православната Църква, но и на самото християнство. И тогава за какво е потребно нашето изповедничество за истината на Православната Църква? За какво търпим лишения, страдания, а може би ще се наложи да понесем и самата смърт!...

Това е от първото Ви писмо, а ето от второто – Вие споменавате тук за разколи, чисти катарии и прочие и като че ли даже приписвате това на нас между редовете. Това отново унищожава всички Ваши похвали за нашето истинно слово, което според Вас сме били длъжни да кажем на прелъстените.

Не, свещена главо, ние не сме отцепници от Божията Църква и не сме разколници, които са се отделили от нея: да не се случи това никога с нас. Ние не отхвърляме нито митрополит Петър, нито митрополит Кирил, нито светейшите патриарси, да не говорим за това, че ние с благоговение съхраняваме цялото вероучение и църковното устройство, предадено ни от отците и въобще не безумстваме и не хулим Божията Църква.

Ето през 1923 година по съвсем същия начин ние изповядахме истината на Църквата и със своите страдания постигнахме това, че нечестивците бяха изгонени от Божията Църква и образуваха свое „обновленско“ сбирнище отделно от нас. И така, според Вас, ние бяхме ли разколници в своето изповедничество тогава? Не вярвам да сте мислили така, защото Вие сам ни благославяхте и целувахте раните ни. Така учеха за нас – като за разколници – прелъстените от дявола предатели на Църквата, като искаха по този начин да защитят своето отричане и падение. Същото правят същите тези лица и сега, обвинявайки ни в разкол. Но

ние не правим разкол в Църквата, а само настояваме предателите на Божията Църква да напуснат своите места и да предадат управлението в други ръце или да се покаят със сълзи и да се разкаят за извършеното зло. Или Вие мислите, че Сергей е по-добър от Антонин²? Неговите заблуждения за Църквата и за спасението на човека в нея ми бяха ясни още през 1911 г., когато писах за него в старообрядческо списание, че ще дойде време и той ще разтърси Църквата. Така и стана. И ние трябва да вземем всички мерки, за да запазим и оградим овците на Православната Църква от новата лъжа. И не само ние се стремим към това, а с нас е съборът на Соловецките епископи, с нас е огромно множество Божии раби. Ужасът от злото, което вършат тези вълци в Христовата ограда, беше потиснат от страха пред тях като пред стопани на Божия дом, макар че те не са стопани, а самозванци. Митрополит Петър не е благословил нито „Синода“, нито „възванието“, нито онази дейност на митрополит Сергей, с която той превишава своите пълномощия. И ето, от различни краища на Православната Руска Църква се раздаде глас, избличаващ предателите, и се предприеха опити те да бъдат отстранени от ръководството, както беше и през 1923 година. Но разорителите на Църквата се надяват, че митрополит Петър няма да се върне към „живота“, както предишните отстъпници от Църквата, живоцърковниците, се надяваха, че светейшия патриарх „няма да възкръсне“. Ние пък имаме друга надежда – че паметта им погибнет с шумом (виж Пс. 9:7), като на осквернителите на християнските души.

Ние вярваме с детска простота, че силата на Църквата не е в организацията, а в Божията благодат, която не може да бъде там, където са нечестието,

² Лидерът на обновленците.

предателството, отричането от Православната Църква, макар и зад маската на постигане на външно благо за Църквата.

Защото тук имаме работа не с обикновен грях на митрополит Сергей и неговите съветници. О, ако беше само това! Не! Тук е налице систематично – по определен обмислен план – разрушаване на Православната Църква, стремеж всичко да бъде смесено, осквернено и разложено духовно.

Тук е заложена гибелта на цялата Православна Църква, а именно: нейното съзнателно приспособяване – на небесната Христова невеста – за служене на злото, защото светът в зло лежи.

„Не се впрягайте заедно с неверните“ и прочее, заповядва светият апостол (2 Кор. 6:14-18). А тези учат обратното. И всичко това трябва да се разпространява по цялата Православна Руска Църква, защото всички трябва да одобрят новото нечестие, а ако не – запрещение, защото, казват, „ние сме вашето началство“. О, заслепение на ума! О, ужас на преживяването!

При изпитанието от 1923 година и по-късно ясно се разкри, че опората на Православната Църква са изповедниците на Истината – епископите, свързани с неразривна благодатна връзка и любов с техните паства. И какво правят новите врагове на Православието? Те преместват такива епископи от техните катедри и поставят на техните места свои протежета и това не са единични случаи, това се извършва систематично в цялата Руска Църква. Можете да си представите какъв стон, плач и ужас покриха Православната Църква, когато в нея започна това разсичане на неразсекаемото.

Ленинградското (Петроградското) духовенство и миряни запитаха митрополит Сергей какво обяснение ще им даде за това злодеяние? И той наивно отговаря,

че в този случай страда не Църквата, а епископите и паствата. Та това не е ли малка Църква? Не е ли клетка от Вселенската Църква? А това е необходимо, по думите на митрополит Сергей, уж за да бъде показана лоялността ни по отношение на гражданската власт. Що за безумие?! – Да проявяваш своята лоялност посредством разоряването на Църквата.

По-нататък, втора опора на Православието се оказаха енорийските настоятелства. И какво правят пак новите врагове на Православието? Те издават заповед да бъде сведена до нула ролята на енорийските настоятелства и това се прави, за да могат поставените от тях епископи да заместват по свое усмотрение свещенослужителите по места. Какво осквернение на душите ще започне сега от нечестивите свещенослужители, които епископите ще разпратат навсякъде и какво ужасно разложение на вярата и упадък на религиозния живот ще предизвикат те ...

Наистина тези зли замисли срещу Църквата не са от човек, а от този, който открай време беше човекоубиец и който жадува нашата вечна гибел, слуги на когото станаха новите предатели, подменяйки самата същност на Православната Христова Църква, като от небесна я направиха земна и от благодатен съюз я превърнаха в политическа организация.

В заключение на това писмо Ви умолявам като приятел, пред когото благоговеея за неговото благочестие: избягвайте отровните измамни речи (писания), които Ви изкушават като змии и искат да Ви отдалечат от животворното дърво на Истината.

Нека да пребъдем твърди и непреклонни в предприетото от нас от 1922 г. изповедничество за Божията истина, за да не отнесе Господ към нас казаното от пророка: „Свещениците ѝ нарушават Моя

закон и оскверняват Моите светини, не отделят свето от несвето и не правят разлика между чисто и нечисто“ (Йезек. 22:26), но всичко е еднакво за тях.

Спомнете си великия изповедник Теодор Студит, за когото четохме заедно как прекратил общението си с патриарха само за това, че той не искал да лиши от сан свещеника, съзнателно извършил незаконно венчание. *А вие искате да представите за нищо разоряването на цялата Православна Църква от тези духовни разбойници и то само защото те надянаха на себе си маската на стопани на Божия дом, макар Вие сами да знаете, че те са престъпници.*

*Не, това ще е ослепяване на сърцето, а обратното – защитаване на Божията Истина, а не разкол.*³ Спомнете си и другия изповедник, св. Максим, който казал: „Ако дори цялата вселена се причасти с отстъпилия патриарх, аз няма да се причастя с него во веки“. Нека с Божията благодат да подражаваме на тези изповедници.

Мир Вам
Е[пископ] Виктор

³ Текстът в курсив е добавен по-късно, във варианта на писмото, разпратен от епископ Виктор на съмишленици.

ОБРЪЩЕНИЕ НА ВЛАДИКА ВИКТОР КЪМ ДУХОВЕНСТВОТО¹

*„Вие, които искате, да се оправдавате със закона,
отметнахте се от Христа, отпаднахте от благодатта“.*
(Гал. 5:4)

ПРИЯТЕЛИ МОИ, ВЪЗЛЮБЛЕНИ В ГОСПОДА ПАСТИРИ

Вотговор на вашата душевна скръб по повод на заплахите, запрещенията и лишенията, посредством които отпадащите от Божията Църква се стремят да увлекат и вас на своя греховен и гибелен път, ще ви кажа словата на Господа: „Да се не смуцава сърцето ви, нито да се плаши“ (Йоан. 14:27). Наказанията от лукавстващите са само плод на тяхната злоба, безсилие и неправота и не могат да имат значение за изповедниците на Истината. Помислете сами: какво значение могат да имат за православния свещеник, например, запрещенията на католици, протестанти, живоцърковници и прочие, ако те биха решили да ги приложат към нас? – Никакво. Съвсем същото е и в този случай. Разликата е само в това, че католиците, протестантите и прочие са отпаднали по-рано от Божията Църква, а отстъпниците (антицърковници) сега, в наше време са прелъстени от дявола, „който ги е живи уловил, за да изпълняват волята му“ (2 Тим. 2:26). И това тяхно падение не е малко и не е тайно, а е твърде голямо и за всички очевидно – за имащите ум [Христов] (срв. 1 Кор. 2:16); то се разкри в известното „възвание“

¹ ГА РФ. Ф. 5919. Оп. 1. Д. 1. С. 129 об. – 131. Машинопись. Привежда се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонезж, М., 2010, сс. 316-322.

от 16/29 юли и в последвалото дръзко разрушаване на Православната Църква. „Възванието“ на прелъстените е гнусна продажба на непродаваемото и безценното – нашата духовна свобода в Христа (Йоан 8:36); то е тяхното усилие, противно на Божието слово, да съединят несъединимото: частта на грешника с частта на Христос, Бога и Мамона (Мат. 6:24), светлината и тъмнината (2 Кор. 6:14-18).

Отстъпниците превърнаха Божията Църква от съюз за благодатно спасение на човека от греха и вечната гибел в политическа организация, която съединиха с организацията на гражданската власт за служене на този свят, лежащ в зло (1 Йоан. 5:19). Едно нещо е лоялността на отделните вярващи по отношение на гражданската власт, съвсем друго нещо е вътрешната зависимост на самата Църква от гражданската власт. При първото положение Църквата запазва своята духовна свобода в Христос, а вярващите стават изповедници при гонения срещу вярата; при второто положение тя (Църквата) е само послушно оръдие за осъществяване на политическите идеи на гражданската власт, а изповедниците стават вече държавни престъпници. Всичко това ние виждаме да се проявява в дейността на митрополит Сергей, който по силата на своето ново отношение към гражданската власт беше принуден да забрави за каноните на Православната Църква и въпреки тях отстрани всички епископи изповедници от катедрите им, а на техните места самоволно назначи непризнати и непризнавани от вярващия народ други епископи.

За митрополит Сергей вече не може въобще да съществува самият подвиг на изповедничеството на Църквата и затова той обявява в своята беседа по повод на ‘възванието’, че всеки свещенослужител, който посмее да каже нещо в защита на Божията истина

против гражданската власт, е враг на Православната Църква. Какво е това, ако не безумие, обхванало прелъстения? Ако разсъждаваме така, ние ще трябва да смятаме за Божий враг например светител Филип, който някога изобличи Йоан Грозни и беше удушен от него за това; нещо повече, ние трябва да причислим към Божиите врагове и самия велик Предтеча, изобличил Ирод и посечен с меч за това.

До такова печално положение доведе отстъпниците това, че пред нашата духовна свобода в Христос те предпочетоха да имат външна земна свобода, заради свързаното с нея призрачно земно благополучие. И ако архиепископ Павел вика и се кълне, че като се е подписвал под „възванието“ той е мислил за това, че не нарушава догматите и каноните на Православната Църква и че не се отрича от нея, то нека да ми прости, но и Пилат с устата си се представи за невинен в убиването на Христос, а с тръстта (перото) утвърди неговата смърт. За антицърковниците-отстъпници от Църквата запазването на нейните догмати и канони е вече нещо сравнително малко. Този, който е отсякъл главата, не може да се оправдае с това, че не е повредил косата на главата; да се мисли иначе е смешно. А те все твърдят: „При нас всичко е по старому“. Вярно, външността им остана православна и това смущава мнозина, но при тях го няма Духът на живота, Божията благодат, а следователно и вечното спасение на човека. Ето защо тази лъжа е по-горчива от първите.

Христос не се поклони на велиара, когато той, изкушавайки го в пустинята, му предложи цялата власт над този свят, само, казва, падни и ми се поклони (Мат. 4:8). А те се поклониха. И от позицията на духовна власт те насила въвличат и всички други в своя грях, в своята погибел. Но само неверието в Божията благодат и неразбирането на нашето спасение в нея и чрез нея

може да накара човека да тръгне по пътя на единението с отстъпниците. Защото всички техни доказателства в защита на „възванието“ са думи „като изпод земята“ (Ис. 29:4), от чужди закони и от тъпва, подбуждана от човешки страх да говори всичко това. Заплахата пък с техните канонически наказания е само капан за несведущите и малодушните. Божиите канони не са дадени от светите отци, за да бъдат карани посредством тях, като с бич, към гибел тези, които заявяват, че от страх Божий не могат да вървят след уловените от дявола.

При това самото съдържание на каноните, на които се позовават отстъпниците, по техния смисъл не може по никакъв начин да бъде приложено към нас. За какво например говорят 13, 14 и 15 правила на Двукратния Събор и другите подобни, на които те се позовават? Правилата казват, че ако у някого от клириците възникне **лично** недоразумение с неговия епископ, а у епископа – с митрополита на областта, у митрополита – с патриарха, или ако местният епископ изкаже **лично** съмнително мнение по въпроси на вярата и благочестието, то при всички подобни случаи, първо, такова дело трябва да бъде предадено на разглеждане от по-висшата инстанция, второ, никой не трябва да прекратява каноническото общение с предстоятеля заради тези **лични** свои дела или **заради спорните мнения**.

Какво приложение могат да имат сега тези правила към делото на нашето изповедничество? Нито вие с вашия епископ, нито аз с м[итрополит] Сергей имаме никакви лични недоразумения. Въпросът не е личен или за местни интереси, или за никакви спорни недоказани мнения; въпросът е за непосредственото практическо разрушаване на нашето общо вечно спасение от самата църковна власт чрез подмяната на истинската Църква с фалшива, на Жената, облечена в слънце (Апок. 12:1), с

великата блудница (Апок. 17:1). При други условия на църковния живот м[итрополит] Сергей и всички негови съобщници биха подлежали на незабавен съд от страна на Православната Църква в лицето на поместен събор. Но не този събор, който подготвят самите отстъпници от истината на Църквата и който ще бъде само копие на „разбойническият събор“ от 1923 г.²

Този събор трябва да бъде безупречен, тоест, с участието на всички православни епископи, а най-вече с изповедниците на Църквата. Но такъв събор при настоящите условия на живота никога не би могъл да се състои. И действително, при създадите се условия ние даже нямаме възможност и няма пред кого да заявим жалба срещу отстъпниците от истината на Църквата.

И така, какво трябва да правим сега? Според мнението на самите отстъпници ние трябва да станем съучастници на техните престъпления срещу Православната Църква и следователно, също като тях да се подложим на Божия съд, а още преди съда да се лишим от Благодатта на спасението. Но какво оправдание можем да представим пред Бога за участието в греха? Наистина като човеци ние се подчиняваме на духовната власт, но в същото време всеки от нас се ръководи в своя живот от Божиите заповеди, по които и ще бъде съден и, ако ние се окажем съобщници на нечестията на нашата духовна власт, дори ако това е в лицето на самия патриарх, то по никакъв начин няма да се оправдаем пред Бога. Защото Божията заповед казва: „Който се отрече от Мене пред човеците, и аз ще се отрека от него пред Моя Отец Небесен“ (Мат. 10:33).

² Събор на обновленците, подкрепен и финансиран от властите, който „низвергна“ патриарх Тихон и осъдил задграничното духовенство.

Ето защо свети Максим Изповедник, когато с уговаряния и със страшни мъчения го заставяли да встъпи в молитвено общение с неправо мъдърстващия патриарх, възкликнал: „Дори ако цялата вселена започне да се причестява с патриарха, аз няма да се причастя с него“. Защо е постъпил така? Защото той се страхувал да не погуби душата си чрез общение с увлечения в нечестие патриарх, който по това време не бил осъден от събор, а напротив, бил защитаван от мнозинството епископи. Църковната административна власт дори и в лицето на съборите и по-рано не винаги е защитавала истината, за което ясно свидетелства историята на светителите Атанасий Велики, Йоан Златоуст, Василий Велики, Теодор Студит и други. Как и аз бих могъл занаяпред да оставам неразумно безразличен? Това не може да бъде. Ето защо и ние поехме към единствения възможен в нашето сегашно положение изход – това е пътят на изповедничеството на истината на спасението. Този път е тежък, това е пътят на подвига; но ние се уповаваме не на своите сили, а имаме пред очите си „началника и завършителя на вярата – Исуса“ (Евр. 12:2). И това, което правим не е отделяне от Църквата, а защитаване на истината и изпълняване на Божествените заповеди или още по-добре казано – **охраняване на цялото домостроителство на нашето спасение**. Ето защо митрополит Сергей беше изобличен от цял сонм архиереи: митрополити (Йосиф, Агатангел, Арсений), архиепископи, епископи и множество отделни пастири, които заявяват на митрополит Сергей, че повече не могат да го признават за ръководител на Православната Църква, а до време ще се управляват самостоятелно.

Внимавайте приятели мои и съпастири да не бъдете увлечени от духовните зверове.

Достатъчно е предишното, в неотдавнашно време случило се падение,³ нека сега да ходим внимателно.

Божият мир, който надвишава всеки ум (Филип. 4:7), да изпълни вашите сърца и вашите мисли и да изправи вашия път в Христа Исуса нашия Господ. Амин.

Епископ Виктор
Февруари 1928 г.

³ Епископ Виктор има пред вид отпадането в обновленството на мнозина свещеници, които след това били приети обратно в патриаршеската Църква след принасяне на покаяние.

**ПОКАЗАНИЯТА НА ЕПИСКОП ВИКТОР
(ОСТРОВИДОВ)
НА РАЗПИТА ПРЕЗ МЕСЕЦ ДЕКЕМВРИ 1932 г.¹**

На 22 декември 1932 година в областния отдел на НОГПУ в град Сиктивкар бил проведен разпит на епископ Виктор (Островидов). В края на показанията му, под които той се е подписал, е записано: „По своите религиозни убеждения аз съм последовател на патриарх Тихон. Обновленството и Сергиевщината не признавам“. Първото от тези две изречения било подчертано от следователя.

О.Г.П.У.
град Сиктивкар, Коми Областной Отдел О.Г.П.У.
от № 959 - 97.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

22 декември мес. 22-ия ден в Сиктивкар
Ваша Святости епископ Виктор (Островидов) поповича в честите общински гражданина (ку)
възвременно предложение попроси (дощ) покаяние (ку)

1) Фамилия Островидов
2) Име, отчество Константиин Александрович (Виктор)
3) Година (год. рождения) 1875 года рождения

4) Происхождение (откуда родом, кто родители, национальность, гражданство) или поддан-
ни из семьи, родом из г. Сортавала, русский по вере

5) Местожительство (постоянное и временное) г. Апатки, ныне до ареста
исходно в семье с усадьбой и т. ж. р. на дд. Кемги
и ныне сироты г. Апатки деревня (Списки)

6) Род занятий (последнее место службы и должности) Суровский благочин-
ный пономарь г. Апатки деревня (Списки)

7) Семейное положение (близкие родственники, их имена, фамилия, дата, род занятий до
опы и воевание и т. ж.) Жена Островидова Анна Павловна
ныне проживающая в г. Вильямши Сортвалской губ.

8) Имущественное положение (до и после революции) достояние и его родственники
Никогда ничего не имел и нет.

9) Образовательное или профессиональное образование, степень знания, специальная квали-
фикация и т. д.) Висший духовный Коллежский Викарий
Введенский с 1903 года;

10) Принадлежность к политическим убеждениям Ср. Анастолитический

11) Сведения об общественной и революционной работе Ник

12) Сведения об участии в революции (до Октябрьской Революции, после нее)
Служил по линии отку, начиная с 1921 года, пром. сов. дела
3 года, 2р. Висше в, 3р. Коллежский 3 года и 4 р. др. др.

13) Служба и время по службе

14) Отношения к военной службе по коллегиям

Показания по существу дела) Родился и в городе Сортавалы
в семье Коллежника, образованное воспитание
в духовной семинарии, которую окончил в 1903
и сразу же поступил учиться в Вильямши по
линии окончили в 1907 году, по окончании Апатки
Введенский в Коллежском Академическом Коллежском
с 1908 году в Сурови. нес. училища Коллежский
с. Давидо. Временный пономарь Коллежский
ныне - член в городе Вильямши в правде. Яко по
вреду в дни Коллежской семинарии под управлением
были революционно настроенных пономарей. После 9 мая
с уходом в Вильямши и проездом в Вильямши
Висшею до 1928 года. Возвратился обратно в
Суровишию и в России. Яко во время револю-
ции принадлежал к 1-му отряду Вильямши

Първа и втора страници на протокола

Точният текст на показанията на епископ Виктор е следният:

„Роден съм в град Саратов в семейството на църковен псалт, образованието си получих в духовно училище, което завърших през 1883 [1893 – ред.]² година, и веднага постъпих в семинарията, която завърших през 1889 [1899 – ред.] година, след завършването на семинарията постъпих в Казанската академия, която завърших през 1903 година, и веднага приех монашество. След това живях в различни манастири. Прекарах две години в град Хвалинск, където бях командирован специално за укрепване на основаващия се манастир. След това заминах за Палестина и живях в Йерусалим до 1908 година. След като се завърнах от Йерусалим, бях настоятел, а и на други длъжности в много манастири в Русия.

През 1919 година бях ръкоположен в сан епископ и изпратен в град Вятка, където служих до 1923 година. През 1923 година бях осъден от органите на ОГПУ, след което постоянно бях в изгнание, като от 1923 до 1926 година бях на заточение в Наримския край, след което получих минус 6 и през 1928 година отново бях осъден на концлагер за срок от три години, след изтичането на срока, получих заточение в област Коми Устцилемски район, където се и намирах до деня на настоящия ми арест, т. е. до 13 XII 1932 година. Не мога с нищо да обясня причината за настоящия ми арест, тъй като не съм извършил никакво престъпление.

² Правят впечатление няколко неточности в протокола: годината на завършване на духовното училище – 1883, вместо 1893; годината на завършване на семинарията – 1889, вместо 1899; на първа страница на протокола е сбъркана и годината на раждане – 1875 вместо 1878. Не е ясно на какво се дължат тези грешки и защо светителят е подписал протокола, без да бъдат коригирани.

По своите религиозни убеждения аз съм последовател на патриарх Тихон. Обновленството и Сергиевщината не признавам.“

4923 годъ . . . В 1923 году был арестован органами НКУ после чего систематически велся следственный процесс с 1923 по 1926 г. отбывал ссылку в Мариинской тюрьме после чего поучки писуе в и в 1928 году был вновь арестован в концлагере сроком на три года в лагере концлагерь поучки ссылке в вблизи Успенской ф-на где и находился под стражей до 13/11 22 года . . .
 В отношении постановления ареста никаки об'явления не делались так как преступление за собой не признавал
 По своим религиозным убеждениям являюсь последователем патриарха Тихона Обновленчества и Сергиевщины не признаю
 Протокол с моих слов занесен верно мною прочитан в чем и подписуюсь Н. Островидов
 Вопросы Смирновым Козлову Островидову?

Трета страница на протокола

До Пълном[ощното]
представ[ителство] на ОГПУ
на Сев[ерния] Край,
г[рад] Архангелск

От послед[ствения] затворник
В Сиктивкарския
след[ствен] изолатор
Островидов, Константин
Александрович (епископ Виктор)

ЗАЯВЛЕНИЕ

Докато отбивах своето заточение на Печора в село Уст-Цилма, на 13/ХІІ-1932 г[одина] без каквато и да било от моя страна причина бях арестуван по разпореждане на пълномощника на КОО на ОГПУ гр[ажданина] Елсуков и сутринта на същата дата заедно с други, общо десет души, бяхме отправени по етапен ред в Сиктивкарското ОГПУ, където ми беше предявено нелепото за мене обвинение – участие в някакво Беломорско общество, наречено „Свети Архангел Михаил“, за каквото аз по-рано никога не съм чувал. В процеса на следствието за мен стана ясно, че повдигнатото против мене обвинение е най-гнусен, злостен шантаж, организиран срещу мен от бившите свещеници Богданов, Кулагин, Николски и Нечаев, с които аз лично не се познавах, а в Уст-Цилма те бяха известни като секр[етни] сътрудници на местното ОГПУ. Причината за този шантаж не ми е известна, но тъй като той беше упорито и настойчиво поддържан и от провеждащия следствието гр[аждаин] Елсуков, то аз реших да напиша това заявление. Моите писмени показания по даденото дело, които направих

по предложение на следователя, гр[ажданина] Секацки, бяха унищожени пред мен от след[ователя] Елсуков, а цялото следствие пък на самия гр[ажданин] Елсуков се свеждаше до безсмислени издевателства над човешката личност. Това следствие завърши с две очни ставки между мен и споменатите по-горе Богданов и Николски, чиито показания-измислици бяха ужасни, а под перото на следователя тези показания се превърнаха в нещо чудовищно. Като че ли за успокоение – на мен или на своята собствена съвест – преди очната ставка Богданов ми заяви, че ще се наложи да прибегне към измислици, за да си облекчи затвора, а Николски след очната ставка, като се хвана за главата, вървейки пред мен и обръщайки се към мен, повтаряше: ‚Негодници сме ние, негодници‘. На предложението на следователя Елсуков да подпиша протокола аз само отбелязах: ‚Вие сте подписали тази гнусота и вие можете да измамите странични хора, но на вас ще ви бъде срамно да се гледате поне един друг в очите (с Николски)‘. На това следователят отговори: ‚А на вас не ви ли беше срамно при царизма да мамите народа и да си шиете раса‘...

Три седмици след очните ставки (на 20 февруари тази година) следователят Елсуков ме извика и ми заяви, че следствието е приключило, като ми даде да се разпиша, че това ми е обявено. Аз се разписах. След като се завърнах в килията, въпросите на другарите ми: не е ли имало нещо друго написано над моя подпис или не е ли останало над подписа бяло незапълнено място, което може да се попълни вече уж от мое име, – тези въпроси смутиха духа ми до крайна степен и аз само поставям въпроса: нима може представител на висшата власт да бъде способен на такава фалшификация-мошеничество? Тогава към кого ще се обръщат гражданите за справедливост? Тогава това ще бъде вече не живот, а жизнен кошмар без изход...

Тъй като показанията-измислици на споменатите по-горе лица могат да въведат в заблуда властта, а оттук да произлезе съдебна грешка с тежки за мен последствия, то аз моля ПП на ОГПУ да вникне в това дело и да ми даде възможност спокойно да продължа срока на моето заточение.

Островидов
(Епископ Виктор)
1/VII-1933 г[одина]
Вярно с оригинала
К. Островидов
24/II-1934 г[одина]¹

¹ ГА РФ. Ф. 8409. Оп. 1. Д. 1227. С. 154-156. Копия. Автограф епископа Виктора. Цитира се по *Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов)*, Сикорская Л., Братонез, М., 2010, сс. 341-343.

1934 година

ПОСЛАНИЕ НА ВОТКИНСКИЯ ЕПИСКОП ВИКТОР (ОСТРОВИДОВ)¹

Сразрушаването на Църквата заедно с предателството митрополит Сергей отпрати и тежка хула срещу Светия Дух, която според нелъжовното слово на Христос никога няма да му се прости нито в този, нито в бъдещия живот.

„Който не събира с Мене – казва Господ – той разпилява“. „Или признайте дървото за добро (Църквата) и плода му за добър, или признайте дървото за лошо и плода му за лош“ (Мат. 12:33). „Затова казвам ви: всеки грях и хула ще се прости на човеците; но хулата против Духа няма да се прости на човеците“ (Мат. 12:31). „Като изпълнява мярата на греха си“, митрополит Сергей съвместно със своя Синод, с Указа от 8 (21) октомври 1927 г. въвежда и нова формула на поменаване.

Като смеси в едно във великото и най-свято тайнство на Евхаристията, въпреки Божието слово, „верните с неверните“ (2 Кор. 6:14-18), Светата Църква и борещите се на смърт с нея врагове, митрополитът с това свое богохулство нарушава молитвения смисъл на великото тайнство и разрушава неговото благодатно значение за вечното спасение на душите на православно вярващите. Оттук и богослужението става не просто безблагодатно, поради безблагодатността на

¹ *Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом приемстве высшей церковной власти 1917-1943. сборник в двух частях. Сост. М. Е. Губонин. М. Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт. 1994, сс. 634-635.*

свещенодействащия, но то става и мерзост в Божиите очи, а затова и извършващият го, и участващият в него подлежат на категорично осъждане.

Проявявайки се в цялостната си дейност като антицърковен еретик, превръщащ Светата Православна Църква от дом на благодатното спасение на вярващите в безблагодатна плътска организация, лишена от духа на живота, митрополит Сергей в същото време чрез своето съзнателно отричане от истината и в своята безумна измяна на Христа е открит отстъпник от Божията Истина.

Той и без външен формален съд на Църквата (каквто не може да бъде произведен над него) „е самоосъден“ (Тит. 3:10-11); той престана да бъде това, което беше – „служител на Истината“ според словото: „жилището му да запустее ... достойнството му друг да вземе“ (Деян. 1:20).

Редица увещания на архипастири, богомъдри отци и православни мъже на Църквата в течение на много години не принесоха полза, не приведоха митрополит Сергей към осъзнаване на извършения от него грях и не възбудиха разкаяние в неговото сърце.

Затова ние по благодатта, дадена ни от нашия Господ Иисус Христос, „със силата на нашия Господ Иисус Христос“ (1 Кор. 5:4) обявяваме бившия митрополит Сергей за лишен от молитвено общение с нас и с всички верни на Христос и Неговата Света Православна Църква и го предаваме на Божия съд: „отмъщението е Мое, Аз ще отплатя“, казва Господ“ (Евр. 10:30).

Настоящото деяние, в допълнение към по-рано направените от нас през 1927-28 гг. заявления, извършваме в строго съзнание за нашия архипастирски дълг пред нашето паство, всички верни чедра на Православната Църква, като стоим в послушание

на Христовата Църква, в дължимото подчинение на правилата на Вселенските Събори и Събора на Руската Църква от 1917-18 г., възглавявана сега от Патриаршеския Местопазител Петър, Митрополит Крутицки, и неговия заместник Серафим, Архиепископ Углички.

„Не бой се, малко стадо! Понеже вашият Отец благоволи да ви даде царството.“ (Лук. 12:32).

Смиреният епископ Виктор.

ИСПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Акты святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти, 1917-1943 / Сост. М.Е. Губонин. М., 1994.

Вятский исповедник: святитель Виктор (Островидов). Л. Сикорская, М., Братонеж, 2010, 512 с.

Никон (Рклицкий), архиепископ. *Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого. Т. 1. Нью-Йорк, 1971.*

Богословский сборник №10. М., Изд-во ПСТБИ, 2002. 490 стр. *Письма святителя исповедника Виктора (Островидова) и Алексея Брусникина к священномученику Гермогену (Долганеву). Публ. и примеч. И.Ковалевой, Стр. 279 – 287.*

Жития новомучеников и исповедников Российских XX века, Игумен Дамаскин (Орловский), Апрель. Тверь, 2006

Новые богословы/ Церковь. 1912. N 16. С. 381-383. Цитира се по <http://antimodern.ru/novye-bogoslovyy/>

Искажение православной истины в русской богословской мысли. Архиепископ Серафим (Соболев), С. 1943

Архимандрит Сергей (Страгородский), *Православное*

учение о спасении, Казань, 1898

Пути русского богословия. Прот. Георгий Флоровски, Париж, 1937.

Виктор (Островидов) — епископ Ижевский и Вотский. Поляков А. Г., Кожевников И. Е. Киров, 2009, С. 124.

Молитва всех вас спасет: Материалы к жизнеописанию святителя Афанасия, епископа Ковровского / Сост. О. В. Косик. М.: Изд-во ПСТБИ, 2009.

Протопрезвитер Михаил Полски, *Положението на Църквата в Съветска Русия*. София, 2013

Дело митрополита Сергия // Документы к церковным событиям 1927-1928 гг. Китеж, 1929

Мазырин А. В. *Легализация Московской патриархии в 1927 году: скрытые цели власти* (Отечественная история № 4, С. 114-124)

Польский М., протопресвитер. *Новые мученики Российские*. Том 2, Репр. воспр. изд. 1949-1957 гг. (Джорданвилль). М., 1994.

Диакон Андрей Кураев. *Деканонизация: горькая правда*. Русский Обозреватель (14/12/2012).

Солженицын А. И. *Архипелаг ГУЛАГ*. Т. 1. М.: Новый мир, 1990.

Розанов М., *Соловецкий концлагерь в монастыре. 1922—1939. Обзор воспоминаний соловчан соловчанами*. Т. 1. Нью-Йорк, 1979.

Волков О. В. *Погружение во тьму*. М., Мол. гвардия : Т-во рус. худож., 1989.

Лихачев Д. С. *Воспоминания*. СПб., Logos, 1995.

Проф. Ив. Андреев. *Катакомбные богослужения в Соловецком концлагере*. „Православная Русь“, №12, 1948 год.

Абызова Э.Б. *Священноисповедник Виктор, епископ Глазовский, и академик Д. С. Лихачев: встречи в Соловецком лагере (1928–1931 гг.)*

Флиге [Резникова] И. *Православие на Соловках: Материалы по истории Соловецкого лагеря / Исторические сборники*. Вып. 2. 1994

Осипенко, М. В. *Хранители веры: братья Соловецкого монастыря после Октябрьского переворота 1917 г.* Север. - 2013. - № ¾

Феодосий (Алмазов К. З., архимандрит). *Мои воспоминания: (Записки соловецкого узника)*; О-во любителей церков. истории. - М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997

«Православная жизнь». 1997 г. №2.

29 июля 1927г. Открытое письмо с Соловков.»Соловецкое Послание»

Снычѳв, Иоанн. *Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов ХХ столетия: григорианский, ярославский, иосифлянский, викторианский и другие. Их особенность и история.* Сортавала. 1993.

Вертоград N 2 (97), 2009

Андрей Горбачев, *Святители Иларион (Троицкий) и Виктор (Островидов): к вопросу об отношении к декларации митрополита Сергия (Страгородского)*

Russia's Catacomb Saints. Lives of the New Martyrs, St. Herman of Alaska Press, Platina, CA 1982

Архиепископ Серафим (Самойлович) и Е. А. Тучков: подробности взаимоотношений. Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви 2006. Вып. 3 (20).

Сто дней Русской Православной Церкви под управлением Ярославского викария (комментарий в свете веры). Иерей Александр Мазырин

Воспоминания М. Н. Ярославского (в записи священника Михаила Ардова) // Надежда: Душеполезное чтение. Вып. 18. Базель–М., 1994.

Деяние новаго Священномученика Серафима Угличского.
Публ. и примеч. Н. Савченко. *Православная Русь*
(Джордавилль) 1999. №9.

Истинный воин Христов. Книга о священномученике
епископе Дамаскине (Цедрике). Косик О. В., М.: Изд-во
ПСТГУ, 2009.

На золотом свете. «Вера»-«Эском» Христианская
газета Севера России май`01, 1-й вып. № 386

Послания и письма святителя Нектария // *Православная*
жизнь. 1997.

на корицата:

Фотография на свт. Виктор като епископ Уржумски, викарий
на Вятска епархия, 1920 г.

на стр. 3:

Ижевски и Воткински епископ Виктор

на задната корица:

Свещеноизповедник Виктор. Фотография от последното
следствено дело 1932-1933 гг.

ЕПИСКОП ВИКТОР (ОСТРОВИДОВ)

Поредица: Новите руски мъченици и изповедници
Българска - първо издание

Автор: монах Виктор (Тодоров)
Редактор: Лалка Тодорова Тодорова

© Фондация “Свети Седмочисленици“
ISBN 978-954-9652-06-2